

OTDK-DOLGOZAT

2015

**SZEGÉNYSEGKEZELÉSI SZEMPONTOK HELYI ÉRVÉNYESÜLÉSE
A KÉPESSÉGSZEMLELET TÜKRÉBEN:
A HÁTRÁNYOS HELYZETŰEK RÉSZÉRE TERVEZETT SZEGEDI
LAKÓPARK ESETE**

**THE LOCAL EMERGENCE OF POVERTY MANAGEMENT ASPECTS
IN LIGHT OF THE CAPABILITY APPROACH:
CASE STUDY OF THE RESIDENTIAL AREA FOR THE
DISADVANTAGED IN SZEGED**

Kézirat lezárva: 2014. november 5.

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS.....	1
1. A SZEGÉNYSÉG KÉRDÉSKÖREINEK ÁTFOGÓ SZEMLÉLETE	4
1.1. A SZEGÉNYSÉG MÉRÉSÉNEK MEGKÖZELÍTÉSEI.....	4
1.1.1. <i>Az egydimenziós mérőszámokról.....</i>	<i>5</i>
1.1.3. <i>A multidimenzionális megközelítésekről.....</i>	<i>9</i>
1.2. A SZEGÉNYSÉGHEZ KAPCSOLÓDÓ NÉHÁNY FŐBB JELENSÉG BEMUTATÁSA	10
1.2.1. <i>Szegregáció és szegénységi koncentráció.....</i>	<i>11</i>
1.2.2. <i>A szegénység megítélése</i>	<i>15</i>
1.2.3. <i>Szegénység mint létállapot.....</i>	<i>18</i>
1.3. AZ ELSŐ FEJEZET ÖSSZEGZÉSE	23
2. KÉPESSÉGSZEMLÉLET ÉS SZEGÉNYSÉG	25
2.1. MEGOLDÁSKERESÉS A GAZDASÁGI NÖVEKEDÉSBEN	25
2.2. A KÉPESSÉGSZEMLÉLET BEMUTATÁSA	28
2.3. A KÉPESSÉGSZEMLÉLET SZEMPONTJAI A SZEGÉNYSÉGKEZELÉSBEN	31
2.4. A MÁSODIK FEJEZET ÖSSZEGZÉSE	36
3. ÁTFOGÓ STRATÉGIÁK A SZEGÉNYSÉGKEZELÉSBEN – ELEMZÉSI KERET	37
4. PRIMER KUTATÁS A SZEGÉNYSÉGKEZELÉSI SZEMPONTOK MEGJELENÉSÉRŐL ÁLTALÁNOS ESETBEN ÉS A LAKÓPARK ESETÉBEN	41
4.1. MÓDSZERTAN	42
4.2. ÁLTALÁNOS SZEGÉNYSÉGKEZELÉSI KÖRKÉP A MEGKÉRDEZETTEK VÉLEMÉNYE ALAPJÁN.....	43
4.2.1. <i>A szegénység jelenségéről.....</i>	<i>44</i>
4.2.2. <i>A szegénységkezelési szempontok megjelenése az interjúalanyok általános szemléletében</i>	<i>45</i>
4.3. VÉLEMÉNYEK A HÁTRÁNYOS HELYZETŰEK RÉSZÉRE TERVEZETT SZEGEDI LAKÓPARKRÓL	52
4.3.1. <i>A szegénységhez, romákhoz és a lakópark ötletéhez való viszonyulás helyi szintű interpretációja.....</i>	<i>53</i>
4.3.2. <i>A szegénységkezelési szempontok megjelenése a lakópark kapcsán.....</i>	<i>57</i>
4.4. PRIMER KUTATÁSOM ÖSSZEGZÉSE	65
ÖSSZEFOGLALÁS	68

ÁBRA- ÉS TÁBLÁZATJEGYZÉK

1. ábra	Szegénységkezelési szempontok a képességszemlélet tükrében.....	39
1. táblázat	Az interjúalanyok eloszlása a politikusok, szakértők, civilek között.....	42

BEVEZETÉS

A népesség meghatározó hányada éli szükségben mindennapjait. Körülbelül 21 000 ember vesztí életét minden egyes nap éhezésben vagy ehhez kapcsolódó elváltozás következtében, mely 1 embert jelent minden 4. másodpercben az egész világon.¹ Ez azonban csupán a legdrasztikusabb sorsúak helyzetét fejezi ki. A szegénység számos más formája és mértéke is fellelhető beleértve a fejlett országokat is. A szegénység és azon belül is a mélyszegénység vizsgálata tehát nemcsak aktuális, de szükséges is, kiváltképp akkor, ha kiemeljük az ebből fakadó tovagyűrűző társadalmi és gazdasági következményeket, melyek globális és helyi szinten is kifejtik hatásukat.

A szélsőséges egyenlőtlenségeket jól szemlélteti, hogy a népesség legszegényebb 20%-a, hozzávetőlegesen 1,4 milliárd mélyszegénységben élő ember a Föld jövedelmének 1,5%-át birtokolja (Vohs 2013). Ahhoz, hogy ők kikerüljenek a mélyszegénységi kategóriából, a legvagyonosabb 10% jövedelmének kevesebb, mint 2%-ára lenne szükség (Smith–Todaro 2012). Globális léptékben kiemelendő, hogy a szegénység óriási problémát jelent Afrikában, mely igen szembeötlően nyilvánul meg a kontinens oktatási és egészségügyi kondícióiban. Az Egészségügyi Világszervezet adatai alapján Afrikában a várható élettartam 21 évvel alacsonyabb, mint Európában, a populáció egyharmada analfabéta, az UNICEF szerint háromból egy gyermek a növekedésben visszamaradott (Haushofer–Fehr 2014).

Azonban nem szükséges ilyen messzire tekintenünk, hogy szembesüljünk a nélkülözés bizonyos formáival. A Bertelsmann alapítvány kutatása alapján 2014-ben Magyarországon a teljes lakosság 33,5%-a, míg a 18 év alatti gyermekek 43%-a a szegénység vagy társadalmi kirekesztettség által veszélyeztetettek. E kutatás szerint ebben az évben a teljes lakosság 26,8%-a, a gyermekek 35%-a súlyos anyagi deprivációban él, mely azt jelenti, hogy a jólét meghatározott 9 eleméből legalább 4-ben számukra hiány mutatkozott.² Például anyagi okokból egy időben nem rendelkeztek sem gépjárművel, sem színes televízióval, sem mosógéppel, sem megfelelő fűtéssel otthonukban (Schraad–Tischler–Kroll 2014).

Az anyagi javakra és a jövedelemre támaszkodó mutatók mögött végtelen számú eltérő élethelyzet, szituáció húzódik meg, melyek kezelése sokszor kilátástalannak tűnik még a fejlett országokban is. A szegénység sokoldalúságát, összetettségét megragadó új irányzatok jelennek meg a szegénységkutatásban, melyek hazánkban azonban egyelőre kevésbé adaptáltak, holott sajnos Magyarországon is nagy szükség lenne valódi segítséget nyújtó programokra. Napjaink legnagyobb hatású megközelítése az Amartya Sen Nobel-díjas

¹ www.poverty.com. Letöltés dátuma: 2014. 06. 04.

² <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/laekindikator/laekindikator12m.pdf>. Letöltés dátuma: 2014. 09. 02.

közgazdász és filozófus által kidolgozott képességszemlélet, mely hangsúlyozza, hogy az eszközorientált beavatkozások sok esetben célt tévesztenek, hiszen nem veszik számításba, hogy a különböző javak felhasználása számos egyéb körülménytől, adottságtól, jellemzőtől is függ (Sen 2003).

A dolgozat célja, hogy a képességszemlélet szegénységgel kapcsolatos meglátásait összegezze és kiegészítse egy olyan szempontrendszerben, mely javaslatot tesz a „kiút” érdekében – legalább – alkalmazandó szegénységkezelési beavatkozások szempontjaira a szegénység dinamizmusának mélyebb megértése által. Ezt követően a dolgozat egy kvalitatív kutatás során megvizsgálja, hogy a képességszemlélet tükrében felállított szegénységkezelési szempontok hogyan jelennek meg a helyi döntéshozók, szakértők és civilek általános gondolkodásmódjában. Azaz, hogy a képességszemléleti megközelítés harmonizál-e az interjúalanyok szegénységhez és annak kezeléséhez kapcsolódó sokféle tapasztalatával, tudásával. Végül megvizsgálja, hogy e szempontok milyen mértékben érvényesülnek a hátrányos helyzetűek számára létesítendő szegedi lakópark kapcsán az interjúalanyok szerint, mely elsősorban a kiskundorozsmai roma szegregátumban élő közösség megsegítésére irányulna. A dolgozat tehát a következő három kutatási kérdésre keresi a választ:

- (1) Melyek azok a képességszemlélet tükrében felállított szegénységkezelési szempontok, melyeket a beavatkozások során legalább érdemes figyelembe venni?**
- (2) Hogyan jelennek meg a képességszemlélet tükrében felállított szempontok a helyi politikai döntéshozók, szakértők és civilek gondolkodásmódjában a szegénység kapcsán?**
- (3) Milyen mértékben érvényesülhetnek/kellene érvényesüljenek e szempontok egy konkrét projekt, a hátrányos helyzetűek számára tervezett szegedi lakópark létesítése során az interjúalanyok szerint?**

A dolgozat négy főfejezetre tagolódik. Az első főfejezetben a szegénység témakörét járrom körül. Bemutatom a szegénység mérésének megközelítéseit kiemelve az egydimenzionális és multidimenzionális szemléletet, majd a szegénységhez kapcsolódó néhány főbb jelenség tárgyalására térek rá (koncentrált szegénység és szegregáció, egyenlőtlenség, érdemtelen szegénység, szegénységi csapda, mentális jellemzők). A második főfejezetben Amartya Sen képességszemléletére fókuszálok, mely a hagyományos közgazdasági gondolkodás legelfogadottabb alternatívájaként lép fel napjainkban. A képességszemléleti megközelítés bevezetéseként bemutatom a szegénységkezelés gazdasági növekedésben rejlő lehetőségeit és korlátait, majd a képességszemlélet fő üzenetét. Ezt

követően összegzem a képességszemlélet szegénységre vonatkozó aspektusait, kiemelve az egyedi problémakezelés jelentőségét, a deliberatív részvételben és a részvételi akciókutatásban rejlő lehetőségeket. A harmadik főfejezetben a képességszemléleti megközelítés tükrében felállítom primer kutatásom elemzési keretét, és megfogalmazom a szegénységkezelés általam felállított átfogó stratégiáit megválaszolva dolgozatom első kutatási kérdését.

A negyedik főfejezetben kvalitatív kutatásom eredményeit foglalom össze. Egyéni mélyinterjúkat folytattam helyi politikai döntéshozókkal, helyi szakértőkkel és olyan civilekkel, akik munkájuk során a szegénységgel közvetlenül találkoznak. Összességében olyan személyeket kerestem meg, akik közvetetten vagy közvetlen módon hozzájárulhatnak a szegénység problematikájának kezeléséhez. Feltáró elemzés során bemutatom, hogy a képességszemléleti megközelítésben felállított szegénységkezelési szempontok hogyan jelennek meg a megkérdezettek általános gondolkodásmódjában, valamint a hátrányos helyzetben lévők számára tervezett szegedi lakópark-projektről való vélekedéseik kapcsán. A lakópark esete lehetőséget adott arra, hogy a megkérdezettek véleménye, gondolkodásmódja, perspektívája még mélyebben feltárássra kerüljön és az általános meglátások mellett konkrét példán körvonalazódjon, hiszen a projekt aktuális és sokakat véleménynyilvánításra készített. A primer elemzés során néhol kiegészítésként megjelennek a kiskundorozsmai romatelepi látogatások benyomásai, tapasztalatai is.

Sokan sokféleképpen gondolkodnak a szegénységről. Nemcsak a nélkülözés és az ezzel kapcsolatos társadalmi problémák, kihívások kezelésének kérdéseiben térnek el a vélemények, de önmagában a marginalizált rétegekhez való hozzáállásban, a jelenséggel kapcsolatos értékítéletek kapcsán is igen különböző álláspontokkal találkozhatunk. A fő kérdés azonban nem pusztán a segítő szándék megléte, hanem a szegénység kezelésének módja, a megfelelő stratégiák kiválasztása, és az, hogy az elméletben sikeresnek vélt szegénységkezelési szempontokat a gyakorlatban mennyire tekintik sajátjuknak azok a személyek, akik valóban előremozdító erővel rendelkeznek a szegénység enyhítése terén az egyes helyi szintű programok felépítése során.

1. A SZEGÉNYSÉG KÉRDÉSKÖREINEK ÁTFOGÓ SZEMLÉLETE

Az első fejezetben a szegénység témakörét járom körül, melyben bemutatom a szegénységi mérőszámok legelterjedtebb formáit az egydimenzionális és multidimenzionális megközelítések tárgyalásával. Ezt követően kiemelek a szegénységhez kapcsolódó néhány jelenséget, a koncentrált szegénység, szegregáció, egyenlőtlenség, érdemes és érdemtelen szegénység témaköreit. Végül a szegénység dinamizmusának hangsúlyozásaként bemutatom a szegénységi csapda jelenségét, valamint a nélkülözésből fakadó mentális diszfunkcionalitás jellemzőit.

Talán önkényesnek tűnhet ezeknek a fogalmaknak, jelenségeknek a tárgyalása, hiszen számos más elnevezés is érvényben van a szakirodalomban. Például depriváció, underclass, illetve a halmozódó hátrányok dinamikájára vonatkozóan a marginalizálódás, exklúzió vagy kiilleszkedés jelenségei (Ferge 2000). Számos oldalról meg lehetne közelíteni a szegénység témakörét, és törekszem is e fogalmak érintésére, azonban az elnevezések mögött gyakran igen hasonló folyamatok állnak. Így dolgozatomban azokra a jelenségekre fókuszálok, melyek együttes tárgyalása véleményem szerint szemléletes képet ad a szegénység jelenségéről, azon jelenségeket tárgyalom részletesebben, melyek tanulságul szolgálhatnak a primer kutatásomban elemzett konkrét eset, a hátrányos helyzetűek részére tervezett szegedi lakópark megvalósulásának kérdésköreiben.

1.1. A SZEGÉNYSÉG MÉRÉSÉNEK MEGKÖZELÍTÉSEI

A szegénység kifejezése hallatán sokan sokféleképpen gondolhatunk a szegénység formáját, mértékét illetően. A következőkben bemutatom a szegénység elfogadott azonosításait egydimenziós és többdimenziós szemléletben, valamint a szegénységgel szoros kapcsolatban álló koncentrált szegénység és szegregáció jelenségét. Ezt követően a szegénység társadalmi megítélésére térek rá, mely a beavatkozások sikerességét tekintetbe véve véleményem szerint az előzőekhez hasonló jelentőséggel bír.

A különböző jelenségek egymással szoros interakcióban vannak. Az összefüggések kiemelése és kölcsönhatások figyelembevétele elsődleges fontosságú nemcsak a gyakorlatban, de az elméleti munka során is, hiszen a szegénység azonosításának, megközelítésének formája később nagyban befolyásolhatja a valós beavatkozások irányát is. Sok tényezőtől függhet, hogy kit nevezünk szegénynek. Egyrészt beszélhetünk a természeti katasztrófák és más események által kiváltott átmeneti, időszakos szegénységről, valamint annak generációkon átívelő, krónikusan fennálló megjelenési formájáról (Khumalo 2013). Míg az átmenetileg

nehéz helyzetben lévők számára nyújtott segítség módjában rendszerint nagy az egyetértés, a krónikus szegénység kezelése és azonosítása összetettebb alapokon nyugszik.

A jelenség **krónikus formájának** megragadása történhet **objektív és szubjektív, abszolút és relatív** illetve **egydimenzionális vagy multidimenzionális** megközelítések segítségével. A szubjektív megközelítés – mely gyakran együtt jár a szubjektív jólléti felmérésekkel is – lényege, hogy megkérdésezsen alapuló vizsgálatokból, az alanyok véleményére támaszkodva határozzuk meg, hogy valakit szegénynek tekintünk vagy sem. Ez az irány a multidimenzionális megközelítések kialakulására, fejlődésére ugyan nagy hatással volt, közvetlen rendelkezések, beavatkozások kialakításakor nemigen használatos. Az egydimenzionális mérőszámok közül a hivatalos szegénységi ráta, a kiegészítő szegénységi mérce vagy a fogyasztáson alapuló mérőszám (Meyer–Sullivan 2012), míg a multidimenzionális megközelítések közül a multidimenzionális szegénységi index említendő. A többdimenziós megközelítések más kutatók mellett például Alkire és Santos (2014) vagy Stiglitz, Sen és Fitoussi (2009) munkásságát tükrözik.

Dolgozatomban azért foglalkozom a legfontosabb mérőszámok bemutatásával, mert ezáltal felszínre kerülnek azok a dilemmák, melyek a jelenség megismerését segítik elő. A jövedelem vagy a fogyasztás a meghatározóbb annak eldöntésében, hogy valaki szegény vagy sem? Elegendő-e az anyagi javakra koncentrálnunk a szegénység megközelítése esetén? A multidimenzionális megközelítés miben más, mint az egydimenziós szemlélet? A mérőszámok megismerése hozzásegít ahhoz, hogy megtaláljam a szegénységkezelési programok kialakítása során alkalmazandó szemléletet, mely közelebb visz dolgozatom első kutatási kérdésének megválaszolásához.

1.1.1. Az egydimenziós mérőszámokról

A szegénységet megragadó mérőszámok egydimenziós jellege nem az egyszerűsége utal. Az **egydimenziós mérőszámok** megválasztásakor nyolc választást kell megtennünk. Felmerül a kérdés, hogy (1) hogyan definiáljuk az elérhető erőforrásokat, (2) megfelelő-e a szegénység évenkénti mérése, (3) mi legyen a mérés alapegysége, (4) relatív vagy abszolút küszöbértékek megállapítására van-e szükség, (5) hol történjen meg a szegénységi határ megállapítása, (6) figyelembe vegyük-e az árak változását vagy éppen (7) a földrajzi különbségekből fakadó árkülönbségeket, valamint (8) fontos-e a családok méret és összetételbeli különbsége (Meyer–Sullivan 2012). A szempontok halmaza természetesen tovább bővíthető, azonban a felsoroltak közül kiemelkedik egy gyakorta felmerülő kérdés, mely a relatív és az abszolút szegénységi küszöbértékek előnyeit és hátrányait vitatja.

A **relatív megközelítés** a társadalom valamely átlagos jóléti szintjéhez viszonyít, azaz a szegénységi küszöb azt a határt fejezi ki relatív megközelítésben, amely alatt a lakosság bizonyos hányada az életét éli (Nándori 2014). Az Európai Unió a relatív felfogást választotta politikájának vezérfonalául, szegénységi küszöbe a medián jövedelem 60%-át jelenti. A teljes társadalom helyzetének figyelembevétele hatalmas pozitívum, ugyanakkor a relatív meghatározásnak számos korlátja van. Nehézséget okozhat a szociális rendelkezések értékelésénél, hiszen a szegénység abban az esetben is emelkedhet, ha mindenkinek növekedett a jövedelme a középső csoportok jövedelmének valamivel gyorsabb emelkedése mellett. Ugyanakkor a válság és a jövedelmek esése során a szegénység csökkenésének észlelése is előfordulhat. Ezek az információk önmagukban véve tehát rendkívül félrevezetőek lehetnek, csakúgy, mint az abszolút megközelítések kizárólagos előtérbe helyezése (Meyer–Sullivan 2012).

A szegénységhez való **abszolút hozzáállás** azt feltételezi, hogy a szükségletek egy része tértől és időtől független, melyek kielégítésére képtelen emberek megalapozottan nevezhetők szegénynek (Nándori 2014). Az abszolút szegénység mérhető az ebbe a körbe beletartozó személyek számával, illetve a teljes népesség arányában is (Smith–Todaro 2012). A szegénység abszolút megközelítésének előnye, hogy az azonosítás egyszerű, kevésbé vitatott, mint relatív társa esetében (Khumalo 2013).

Természetesen a közös megegyezésen alapuló szegénységi határ is rejt korlátokat magában, hiszen a határ alatti jövedelmek között is lehetnek meghatározó különbségek.³ Ennek hangsúlyozására kalkulálták ki a teljes szegénységi rés mutatót, mely azt mutatja meg, hogy mennyi annak a teljes jövedelemnek az összege, mely a szegénységi küszöb alatti összes embert a szegénységi küszöb szintjéig emelné. Amelyik országban a szegénységi rés magasabb értéket mutat, ott nagyobb erőfeszítéseket kell tenni annak érdekében, hogy egy ugyanolyan szintű abszolút szegénységet fel lehessen számolni (Smith–Todaro 2012).

A **jövedelem alapú abszolút megközelítés** két mutatója az USA-ban jelenleg hivatalos szegénységi mérőszám, valamint a kiegészítő szegénységi mérce (SPM) (Bridges–Gesumaria 2013).

A **hivatalos szegénységi mérőszám** 1969-es bevezetése óta annak felépítésében csak nagyon kevés módosítás történt. A mutató különböző küszöbértékeket állapít meg a családok eltérő méretére és összetételére vonatkozóan, összehasonlítva azt az adózás előtti jövedelemmel. Az adott árszínvonalat figyelembe véve az élelmezés minimum szintjéhez

³ Ez a felismerés egyébként relatív megközelítésben is érvényes, vagy akár a bevezetőben említett súlyos anyagi depriváció mutatójára is.

szükséges költségek háromszorosát reprezentálja a mérőszám, így a táplálkozás mellett „megengedő” más termékek és szolgáltatások fogyasztásával is. A hivatalos szegénységi mérőszámmal kapcsolatos aggodalmak szerint ugyanakkor nem veszi figyelembe a nem pénzbeli kormányzati juttatásokat, az adók mértékét, valamint az egészségügyi és munkavégzési költségeket. A küszöbértékek meghatározásakor elavult adatokra támaszkodva a költségek nagyon szűk keresztmetszetére szorítkozik, és figyelmen kívül hagyja az életvitel költségeinek földrajzilag eltérő voltát is (Bridges–Gesumaria 2013).

A kritikai meglátások hatására 2011-ben a Népszámlálási Hivatal először jelentette meg a **kiegészítő szegénységi mércéről** szóló kiadványát. Az angol Supplemental Poverty Measure elnevezés rövidítéséből származó **SPM** a kormányzati juttatásokkal (pl. étkezési utalvánnyal, lakhatási támogatással) megnövelt pénzügyi bevételeket jelenti csökkentve az olyan költségekkel, melyek nem tekinthetők diszkrecionális költségeknek. Tehát amelyekkel nem rendelkezik szabadon az illető, hiszen azokat feltétlenül be kell fizetnie (pl. adók, egészségügyi és munkavégzéshez szükséges költségek) (Bridges–Gesumaria 2013).

Az SPM küszöbértékei a szükséges kiadások széles körét veszik figyelembe (táplálkozás, ruházkodás, lakhatás, közszolgáltatási, háztartási költségek, személyes ellátás, munkától független közlekedés). A mutató évenkénti aktuális adatokra támaszkodik figyelembe véve az életvitel költségének földrajzi eltéréseit is. Annak érdekében, hogy más szükségletek megjelenését is lehetővé tegyék a mérőszámban, az alapvető szükségleteket 1,2-szeres szorzóval illették. Az SPM eredményei nagyban különböznek a hivatalos szegénységi mérőszám eredményeitől. Az alacsony jövedelmű népesség jólétének mérésére (economic well-being) az SPM alkalmasabbnak tűnik, bár a pontosításokhoz további kutatások szükségesek (Bridges–Gesumaria 2013).

A jövedelem alapú mérőszámok megbízhatósága azonban megkérdőjelezhető, hiszen a megtakarításokról és az egyéb javakról általuk keveset tudunk meg, az eredmények korrigálásához szükséges adatok pedig kétes eredetűek. A jövedelem alapú mutatók felépítéséből fakadó korlátok így egy **fogyasztás alapú méréshez** vezettek el. A fogyasztásról kapott információk Meyer és Sullivan (2012) véleménye szerint megbízhatóbbak. A leghátrányosabb helyzetűek meghatározásakor is a fogyasztás alapú szegénységi mérőszámot preferálják, hiszen előfordul, hogy az SPM olyanokat is szegénynek titulál, akik egyetemre járnak, házuk, autójuk van, légkondicionálóval vagy éppen egészségbiztosítással rendelkeznek.

Bár sokan sokféle nehézségekkel küzdenek, melyek valamilyen nélkülözésből erednek, a legnehezebb helyzetben lévők sokunk számára elképzelhetetlenül kevés dologhoz tudnak

csak hozzájutni. Helyzetük jellemzésekor általában a **mélyszegénység, abszolút szegénység** vagy **extrém szegénység** kifejezések használatosak, melyek tartalmukban nem különböznek egymástól. „Az abszolút szegénység az a szituáció, melyben a létfenntartáshoz szükséges alapvető ételhez, ruházódáshoz, lakhatáshoz való hozzájutás nem, vagy alig megoldott” (Smith–Todaro 2012, 211. o.). Számszerűsítve akkor beszélhetünk mélyszegénységről, ha a szegénységi küszöbérték 50%-ánál kevesebb erőforrás jut egyetlen személy szükségleteire (Bridges–Gesumaria 2013).

A nemzetközi extrém, abszolút szegénységi vagy másként mélyszegénységi határ független a nemzetektől, független a nemzetek egy főre jutó jövedelmétől. Mindenkit magában foglal, aki naponta kevesebb, mint 1,25\$-ból él. A Világbank „World Development” indikátorainak 2010-es adatai alapján az extrém szegénység szintje az 1,25\$-nál alacsonyabb jövedelemmel rendelkezőkre vonatkoztatva 1,4 milliárd fő volt 2005-ben. Az abszolút szegénységi szint alatt lévők körülbelül harmadának a helyzete konstans, tehát ők folyamatosan a mélyszegénységi kategóriába tartoznak (Smith–Todaro 2012).

Az abszolút szegénység jelensége nem helyhez kötött, létezik New Yorkban, Kalkuttában, Kairóban vagy éppen Bogotában, ugyanakkor bizonyos területeken sokkal jellemzőbb. Rendkívül felemás kép rajzolódik ki a fejlődő országokban az extrém szegénység tekintetében. Dél-Ázsiában a lakosság körülbelül 40%-a él az abszolút szegénységi határ alatt, a Szubszaharai Afrikában ez az arány 51%. Azonban Fekete-Afrikában a szegénységi rés körülbelül háromszorosa az ázsiai szintnek, amely jól mutatja, hogy önmagában az abszolút szegénységi határ nem ad teljes tájékoztatást a szegénységi helyzetről. Az indiai falusi népesség körülbelül 44%-a él az 1,25-ös jövedelmi szint alatt, míg majdnem 80%-a a 2\$-os jövedelmi szint alatt, amely szintén csupán rendkívül szerény lehetőségeket jelent az ott élők számára (Smith–Todaro 2012).

Az egydimenzionális mutatószámok megismerése által **átfogóbb képet** kaptunk azokról a tényezőkről, melyeket figyelembe kell venni a szegénység jelenségének meghatározásakor, melyek aztán implicit módon megjelennek a mutatókra támaszkodó szegénységkezelési programokban. A szegénység azonosításának egydimenziós megközelítése nagy jelentőségű, hiszen leggyakrabban **az egydimenziós mutatók által szerzünk információkat a szegénységben élők számáról és ennek változásairól**. Ugyanakkor **túlzó egyszerűsítésekkel** él a szegénység megfoghatóvá tétele és könnyebb összehasonlítása érdekében, hiszen a szegénység **nem pusztán az anyagi javak hiánya, annál jóval több**. Az egyszerűsítések árnyalásaként megjelentek a szegénységet multidimenzionális nézőpontból megközelítő

szemléletek, melyben a képességek szerepe legtöbbször központi elemként jelenik meg. A következőkben e megközelítéseknek legfontosabb üzenetét mutatom be.

1.1.3. A multidimenzionális megközelítésekről

Az egydimenziós megközelítések nem képesek kezelni, hogy a szegénység nem csak a pénz és a javak hiányát jelenti. Így megjelentek **multidimenzionális koncepciók** is, melyek a különböző javakhoz való viszonyulást is megpróbálják számításba venni. A **depriváció** fogalma gyakran használatos a külföldi szakirodalomban a szegénység, nélkülözés szinonimájaként. Valóban nagyon hasonló jelentéssel bír, hiszen valamitől való megfosztottságot fejez ki, – általában valami jótól, szükségéstől való megfosztottságot – ezáltal gyakran összefügg a szegénység fogalmával. A depriváció okai lehetnek biológiai, fiziológiai eredetűek, társadalmi eredetűek, életmóddal kapcsolatos okok és egyéntől független okok is (Darók 2004). A felsorolásból is kitűnik, a depriváció fogalmának nagy előnye, hogy több szempontból közelíti meg a hátrányos állapotot, ezáltal szélesebb spektrum figyelembevételét követeli meg a szegénységről való gondolkodás kapcsán, egyfajta többdimenziós szemléletet sugallva.

A multidimenzionális megközelítések legnagyobb hatással rendelkező képviselője a **képességszemlélet** megalkotója Amartya Sen. Sen rendszerében akkor beszélhetünk az említett depriváció jelenségéről, ha teljes emberi képességeink kihasználásában, megélésében valami meggátol bennünket (Dalton 2005). Sabine Alkire multidimenziós szegénységi mérést javasol, amely olyan indikátorokat tartalmaz, mint például a pszichológiai jóllét, kulturális jóllét, közösségi élet, vitalitás, oktatás, egészség, életszínvonal vagy a méltóság (Shekhawat 2011). A példáknek megfelelően a szegénység tehát nem lehet a javak egy bizonyos mennyisége vagy csupán átlagok és szélsőpontok közötti kapcsolat. Mindezek felett emberek közötti összefüggést, társadalmi interakciót is kell jelentenie, egy társadalmi státuszt, mely a gazdasági-társadalmi fejlődés eredményének tekinthető (Machado 2006).

A **multidimenzionális szegénységi index** (MPI: Multidimensional Poverty Index) a a leggyakrabban használt többdimenziós mérőszám. Az index célja, hogy az akut szegénységet számszerűen meghatározza, – ezt úgy értelmezi, mint az egyén képtelenségét a Milleniumi Fejlesztési Célokkal és a leglényegesebb Sen-i tevékenységekkel⁴ összhangban lévő nemzetközileg meghatározott minimum standardok elérésére. Amíg a napi 1,25 dolláros metódus azokat azonosítja, akik nem rendelkeznek annyi jövedelemmel, amely rendszerint

⁴ A képességszemlélet „tevékenységek” vagy másképpen „cselekedetek és létállapotok” fogalmát a második fejezetben részletesen kifejtem.

szükséges lenne bizonyos szükségletek kielégítéséhez, addig az MPI azokra fókuszál, akik valójában elbuknak abban, hogy a nemzetközi egyezmények alapján megállapított minimális szükségletekhez, értékes tevékenységekhez hozzájussanak (Alkire–Santos 2014).

A szegénység definíciói meghatározzák az egyes országok szegénységkezelési politikáját, valamint reflektálnak a társadalom értékrendszerére (Khumalo 2013). Így fontos azzal tisztában lenni, hogy az egyes területek szegénységi helyzetképének jellemzésekor mely mutatókra, megközelítésekre támaszkodunk, hiszen a beavatkozások, programok szükségképpen ezen meghatározások alapján kerülhetnek kialakításra.

Az egydimenzionális mérőszámok fontos szereppel rendelkeznek a szegénység összetett megközelítése során. Egyesek szerint, ha **túl tágra** szélesítjük a szegénység koncepcióját, az azt a kockázatot hordozza magában, hogy **fogalmi megközelítéseink és empirikus felméréseink során is akadályokba ütközünk** (Dalton 2005). Azonban a **multidimenzionális** megközelítések egyfajta **viszonyrendszert** is igyekeznek feltárni, amelyek gazdagabbá és mélyebbé teszik a szegénység jelenségének megértését hozzájárulva a megfelelő szegénységkezelési programok több dimenzióban történő felépítéséhez. A további dimenziók feltárására – egyben a multidimenzionális szemlélet alátámasztásaként – a következőkben a szegénységhez néhány szorosan kapcsolódó jelenség bemutatására fókuszálunk, – a szegények elkülönülése, társadalmi megítélése, a szegénység körkörös jellege – mely témakörök szintén rávilágítanak a javak és emberek közötti viszonyrendszer jelentőségére.

1.2. A SZEGÉNYSGHEZ KAPCSOLÓDÓ NÉHÁNY FŐBB JELENSÉG BEMUTATÁSA

A szegények gyakran elkülönülve, egy adott lakónegyedben vagy övezetben koncentráltan élnek. Az azonban nem egyértelmű, hogy mindez a szegénység jelenségével és annak általános jellemzőivel milyen kapcsolatrendszert jelent. Még összetettebbé válik a feladat, ha az etnikai alapú elkülönülést, kirekesztést is számításba vesszük. Számos tanulmány próbálkozott az összefüggések feltárásával, azonban a szegregáció és a szegénységi koncentráció megértése, szerepe, szegénységgel való kapcsolatrendszere továbbra sem írható le egyszerű alapvetésekkel. Mindez megfigyelhető a következőkben is, a koncentrált szegénység és a szegregáció összefüggéseinek tárgyalása során, mely témakör szorosan kapcsolódik primer kutatásom egyik meghatározó dilemmájához: megoldást jelenthet-e a szegregátumban élők „szétszórása”, elköltöztetése a közösség szegénységére, vagy nem feltétlenül kell ebben a kontextusban gondolkodnunk.

1.2.1. Szegregáció és szegénységi koncentráció

A **szegregáció** fogalma utalhat a társadalmi differenciáció, elkülönülés folyamatára, – legtöbbször városi léptékben nézve – valamint olyan térbeli mintákra is, amelyek ezen folyamatok eredményeként jönnek létre (Johnston et al. 2000). A leggyakrabban bizonyos társadalmi csoportok tényleges térbeli elkülönülését értjük szegregáció alatt, mely sokszor problémaként jelenik meg. A „probléma” feloldásaként gyakran – kényszerű vagy önkéntes – „szétszórásról” beszélhetünk. Azonban mind a kényszerű szegregáció, mind a kényszerű szétszórás kérdéseket vet fel (Johnston et al. 2000; Fekete 2005). Például az integráltan élő cigány közösségek nem mindig járnak élen az „életmódváltásban” (Baranyi et al. 2003), így nemcsak etikailag, de eredményét tekintve is megkérdőjelezhető e gyakorlat (Persze mindez attól is függ, mit értünk integráció alatt). Továbbá a tapasztalatok alapján létezik olyan térbeli szegregáció is, amely nem jelent feltétlenül társadalmi szegregációt is egyben (Fekete 2005), azaz nem feltétlenül jelent „gondot”.

A szegregáció típusát tekintve nem párosul mindig szegénységgel, sokféle lehet: státusz alapú, életmód alapú, etnikai alapú stb. Szoboszlai (2004) magyarországi viszonylatban a szegénység tekintetében a területi, etnikai, női, életkor szerinti elszegényedést, marginalizációt és szegregációt emeli ki. Felhívja a figyelmet, hogy ezek a fogalmak bár nagyon szoros kapcsolatban állnak egymással, nem tekinthetők azonosnak, ám a munkanélküliség problémája az, amely mindhárom említett folyamat mögött meghúzódik. A nemzetközi irodalomban is megjelenik a szegregáció és a munkanélküliség összevetése. A tehetősebbek és a szegények közötti térbeli szeparáció a munkalehetőség és a munkakeresők eltérő értékét jelenti, mely a szegényebb körzetekben magas munkanélküliséget eredményez (Quillian 2013).

Az **etnikai szegregáció** hazai vonatkozásában Kemény István és Janky Béla országos cigány vizsgálata alapján elmondható, hogy a szegregált lakókörnyezetben élők munkához jutásának lehetőségei rosszabbak, mint olyan társaiké, akik környezetében nem csak romák laknak. A falvakban élő romák nincsenek feltétlenül jobb helyzetben, mint a szegregátumban élők. Néhány vidéki város esetében a szegregáció és a jövedelmi szint is összefügg, mely leginkább Észak-Magyarországon jellemző, a Dunántúl városaiban azonban egyáltalán nem tapasztalható. A kutatásból az is kiderült, hogy a jobb helyzetű budapesti romák kisebb eséllyel élnek szegregált környezetben, s, hogy Magyarországon a cigányság számára a nagyobb problémát a települések és térségek közötti határvonalak jelentik, nem pedig a településeken belüli eltérések, elkülönülések (Kemény–Janky 2003).

A társadalmi elkülönülés folyamatát jellemző másik meghatározó fogalom a **koncentrált szegénység**. Paul Jargowsky és Mary Jo Bane az Egyesült Államok népszámlálási adatai alapján megállapították, hogy amennyiben az adott körzet lakosságának legalább, vagy több mint 40%-a a központi szegénységi küszöb alatt él, a szegénységi koncentráció szintje extrémnek tekinthető (Greene 1991). Douglas Massey és Nancy Denton a szegregáció és a koncentrált szegénység témakörének meghatározó kutatói (lásd: Massey 2012). Munkásságuk során számos empirikus kutatás létrejöttét indukálták. Elméletük lényegi mondanivalója a következő:

A szegregációnak két formája, az etnikai szegregáció és az adott etnikumon belül a szegénységi vagy másként jövedelmi szegregáció jelenti a szegénységi koncentráció két fő okozóját. Az etnikai szegregáció és az etnikai csoporton belüli szegénységi mérték kombinációjából fakadóan ezek a jelenségek intenzívebbé válnak, majd együtt koncentrált szegénységet hoznak létre (Massey–Denton 1993). A feketék etnikai szegregációja az USA-ban magas szinten fennáll a jövedelemtől függetlenül is, mely a koncentráció alapját jelenti (Massey–Fischer 1999). Az etnikai szegregációt követően az etnikai csoporton belüli jövedelmi szegregáció elválasztja a szegény csoportokat a kevésbé szegény csoportoktól. A szeparáció eredményeként az egyik csoportban koncentrálódik a szegénység, míg a másik védetté válik a szegénységgel való kapcsolattól. A jövedelmi szegregáció további szegénységi szinteken következhet be az etnikai csoporton belül, mely a szegénység további koncentrálódásához vezet (Massey–Denton 1993).

Az interakció elmélete ugyan logikus, de az empirikus tesztek nem igazolják azt, hogy a szegénységi koncentráció szintje különösképpen növekedett volna ott, ahol az etnikai szegregáció magas csoportszegénységi rátával találkozott (Quillian 2013). Más tesztek során néhány, az interakciót igazoló kimenetel mellett ellentétes eredmények is születtek (Massey–Fischer 1999). A legfrissebb eredmények szerint az etnikai szegregáció és az etnikai csoporton belüli jövedelmi szegregáció valóban hatással van a szegénységi koncentrációra, azonban a koncentráció további tényezőktől is függ. Ez alapján a kisebbségi közösségekben fellelhető koncentrált szegénységet háromféle szegregációból eredeztethetjük. Az etnikai szegregációból, az etnikai csoporton belüli szegénységi státusz okozta szegregációból és más etnikumú csoportokon belül a magas és közepes jövedelműektől való szegregációból (Quillian 2013).

Quillian tehát új tényezőt vett számításba empirikus tesztje során, mely szintén a témakör összetettségére utal, és véleményem szerint felveti annak a lehetőségét is, hogy akár más jelenségek figyelembevétele esetén is felfedezhetünk a szegregáció kialakulását elősegítő

pozitív hatásokat. Az elméletek empirikus tesztelése ugyan nem eredményezett egyértelmű konszenzust, Massey egyesült államokbeli kutatásai és az ezzel kapcsolatos tudományos viták sok tanulsággal szolgálhatnak a hazai romák szegregációjának vizsgálata során is.

A koncentrált szegénység jelensége azonban elméletileg és empirikusan is megkérdőjelezhető fogalom (Gans 2013). A szegénységi koncentráció jelenségének azonosítása is sok kérdést felvet. A 40%-os érték jelentőségét más tanulmányok mellett például Sessoms és Wolch (2008), Hipp és Yates (2011), illetve Gans (2013) is kétségbe vonja. Los Angeles-i körzetek vizsgálata alapján a koncentrált szegénységgel és az underclass⁵ réteggel gyakorta azonosított deviáns társadalmi megnyilvánulások nem szükségszerűen jellemzőek ezekre a területekre (Sessoms–Wolch 2008). Más eredmények megmutatták, hogy a szegénység növekedése a kriminalizáció szintjére egyre csökkenő mértékű pozitív hatással van, mely megcáfolja William Julius Wilson 1987-ben megfogalmazott elképzelését, mely szerint a növekvő szegénységi szint a kriminalitás exponenciális növekedését rejtí magában (Hipp–Yates 2011). Nagyon sokféle helyzet van, emiatt igen nehéz általánosítani.

Gans (2013) meglátásai szerint valójában a koncentrált szegénység a felmerülő problémák csak állítólagos okának tekinthető, a legtöbb szegénységi jellemző más hatásokra vezethető vissza, leginkább gazdasági és szociális körülményekre, tehát lényegében a mélyszegénységre. Más tanulmányok alapján azonban alátámasztott, hogy a szomszédság társadalmi-gazdasági feltételei, a közösség milyensége nagyban befolyásolják az életminőséget és az életlehetőségeket. A strukturális koncentrált hátrányok a legmegbízhatóbb előrejelzései az erőszakos bűncselekmények magas szintjének, a magas szegénységű gettós környezet a fiatalokat a kriminalitásra bátorítja (Sampson–Wilson 1995; Peterson–Kriwo 2005).

Azt azért Gans (2013) is elismeri, hogy a kritikus tömeg terjesztheti és legitimálhatja a divatokat, hóbortokat, melyek életvitelükhöz kapcsolódnak. Így jogosan tehetjük fel a kérdést: mi történik akkor, ha a deviáns magatartást is ebbe a kategóriába helyezzük? Véleménye szerint a szegénységi koncentráció fogalmából logikusan következik, hogy az állítólagosan deviáns magatartást erősítő területi koncentráció szétköltöztetéssel dekoncentrálnak, azaz azt sugallja, hogy területrendezési programokkal, lakáspolitikával a problémák mérsékelhetők. A koncentráció szerinte azonban csak láthatóbbá teszi a szegénységet azt eredményezve, hogy a szegénység okait kezelendő politikákról elterelődik a figyelem, az érintett magasabb

⁵ Az underclass fogalmát Gans (2013) szerint gyakran a koncentrált szegénységgel azonosítják. Fogalmáról később az érdemes és érdemtelen szegénység tárgyalásakor lesz részletesebben szó.

jövedelemmel rendelkező lakosság pedig sok esetben nemtetszését fejezheti ki a szétköltöztetés ellen.

A tárgyalt jelenségek egymással való kapcsolatrendszerének kutatói szemmel önmagában is érdekes lehet, de az összefüggések még nagyobb jelentőséget nyernek, ha azokat a szegénységkezelési programok felépítésekor is figyelembe kívánjuk venni. Természetesen az elméleti megállapítások gyakorlati átültetése is számtalan kérdést vetne fel még abban az esetben is, ha az összefüggések teljességgel felismerhetők és leírhatóak lennének. Az említett elméleti elgondolásokkal kapcsolatosan azonban nagyon nagy bizonytalansággal járhatunk csak el (a kényszerű/önkéntes szegregáció/dekoncentráció kérdésében), mely fontos üzenetet hordoz primer kutatásom esetpéldája, a hátrányos helyzetűek számára tervezett szegedi lakópark kapcsán is, hiszen majd később láthatjuk, a szegregáció és a hátrányos helyzetűek koncentrált lakhatásának kérdése központi dilemmaként merült fel a megkérdezettek körében.

A fenti kifejtés nem jelenti a szegénységi koncentráció és a szegregáció témakörének teljes körű bemutatását. Néhány, a primer kutatásom szemszögéből fontos meglátást tehetünk azonban a leírtak alapján. Véleményem szerint a koncentrált szegénység jelenségére való fókuszálás meglehetősen **súlytalan** lehet a problémák gyökerét illetően. Az összefüggések bonyolult rendszerének teljes körű leírása még várat magára. A hasonló folyamatok lefolyása kapcsán is elmondható, hogy **minden különböző eset egyedi jellemzőkkel**, körülményekkel rendelkezik, melyek egy sablon alá vétele félrevisíthatja az alkalmazott beavatkozások sikerét.

Nyugodt szívvel nyilvánvalóan nem állíthatjuk tehát, hogy a szegénység koncentrált jelenléte nem hordoz magában veszélyeket és nem vezet további negatív konzekvenciákhoz, így az ahhoz vezető folyamatok vizsgálata sem felesleges. Véleményem szerint azonban az elkülönülés háttérében meghúzódó tényezőkre való fókuszálás sokkal mélyebbre vihet a szegénység jelenségének megértésében, mint a felszín elemzése. A kérdés tehát nem lehet csupán az, hogy milyen problémákat okoz a koncentráltság és a szegregáció. Választ arra is kell találnunk, hogy melyek azok a jelenségek, melyek a szegregációhoz vezetnek, azaz a kirekesztettek és kirekesztők mely problémák megoldását és **feszültségek feloldását** látják az elkülönülésben.⁶ A következőkben e kérdéskörök mélyebb megértése céljából a szegénység megítéléséről írok a globális egyenlőtlenség, valamint az érdekes és érdemtelen szegénység különbségtételének kapcsán.

⁶ A kiskundorozsmai telepen élők tapasztalatai alapján ilyen feszültség lehet az iskolákban a roma gyerekek elleni rasszista megnyilvánulások tanáraik részéről.

1.2.2. A szegénység megítélése

Az előzőekben láthattuk, hogy a koncentrált szegénység valamint a szegregáció jelenségei közötti összefüggésrendszer feltárása nem könnyű feladat, kiváltképp, ha kiemeljük, hogy a két jelenség fogalmi eltérésük ellenére hasonlóak egymáshoz.⁷ Azonban a folyamatok mögött mindenképpen valamiféle társadalmi elkülönülés áll, melynek lehetséges kiváltó okait a globális egyenlőtlenségek valamint az érdemtelen szegénység másként underclass témaköreinek bemutatásával szeretném alátámasztani a következőkben.

Az Egyesült Államokban a Népszámlálási Hivatal felmérése alapján 2012-ben az amerikaiak leggazdagabb 20%-a a teljes nemzeti jövedelem több mint 50%-ával, míg 1967-ben „csupán” a 43%-ával rendelkezett. A középső 20% alkotta középosztály a nemzeti jövedelem körülbelül 14%-át tudhatta magáénak, a legszegényebbek pedig mindössze annak 3%-át (Chin–Culotta 2014). A számok szélsőséges életszínvonalbeli különbségeket rejtenek.

A széles körben elterjedt Gini együttható⁸ értéke az USA-ban 2010-ben 0,4 volt, mely Japán 0,32-es szintjéhez képest viszonylagosan magasnak számít. A csúcsot mégis Dél-Afrika tartja döbbenetes 0,7-es értékével (Chin–Culotta 2014). Számos más afrikai ország is, mint Sierra Leone vagy Lesotho tudhat magáénak rendkívüli egyenlőtlenségeket. Az erőforrásokban gazdag területeken, mint a Közel-Keleten és a Szubszaharai Afrikában szembeötlőbbek a szélsőségek, mint sok fejlett országban, ahol azonban szintén növekvő tendenciáknak lehetünk tanúi (Smith–Todaro 2012).

Kevesen tagadnák, hogy a **kiterjedt egyenlőtlenség** nem egészséges a társadalmak és a gazdaságok számára, az új adatok alapján azonban elmondható, hogy azok az erők, melyek a növekvő egyenlőtlenséget elősegítik, jelentősek és hathatósak. A társadalomtól függ, hogy hogyan akadályozzák meg ezeknek a folyamatoknak a térnyerését, illetve, hogy egyáltalán akadályozzák-e azokat (Chin–Culotta 2014). Nehezen elképzelhető azonban, hogy a tehetősebbek vagyonuk „feleslegét” a rászorulóknak részére mintegy átcsoportosítsák, és talán nem is ez az az irány, melyben a szegénységkezelési programok során gondolkodnunk kell. Az azonban közel sem mindegy, hogy a szegénységre szükséges rosszként vagy megoldandó problémaként tekintünk, valamint ennek megerősítéseként a szegényeket okoljuk helyzetükért és magukra hagyjuk őket, avagy a rendszer hátrányos érintettjeként tekintünk rájuk és ennek megfelelően járunk el.

Annak ellenére, hogy a széles egyenlőtlenség „egészségtelennek” vélt, az egyenlőtlenséget előidéző erők fölényben vannak a fékező erőkkel szemben. A szegényekhez

⁷ Később láthatjuk majd, hogy primer kutatásom interjúalanyai is hasonlóképpen gondolkodnak.

⁸ A Gini együttható egy 0 és 1 közötti értéket felvevő mutató. A Gini együttható 0 értéket venne fel, ha az adott ismerv eloszlása egyenletes lenne, tehát ez esetben, ha a nemzeti jövedelemből a társadalom tagjai egyenlő mértékben részesülne.

való negatív hozzáállás közel sem ritka, melynek egyértelmű kinyilatkoztatása nemcsak a hétköznapiakban, de a szakirodalomban is megjelenik két szegénységi csoport elkülönítésével aszerint, hogy tehetnek-e saját helyzetükről vagy sem. E csoportok az **érdemes** és **érdemtelen szegények** (Aschauer–Málovics 2012).

Az érdemtelen elkülönítése az érintettek vádolása által előítéletességet hordoz magában (Kozma 2003). Az, hogy a szegénység problémája társadalmi szinten megoldhatónak tekintett-e, az adott társadalom észlelésétől függ. Ennek az észlelésnek a milyenségében az érdemes és az érdemtelen szegények közötti különbségtételnek meghatározó szerepe van. Az érdemes szegényeknek, mint például a nyugdíjasoknak, tartós betegeknek, balesetet elszenvedőknek joguk van a társadalmi támogatásra, hiszen „nem tehetnek” nehéz helyzetükről. Az érdemtelen szegények helyzete azonban saját, jellemzően hanyag életmódjukból ered, így többnyire lustáknak, bűnözőknek, deviánsoknak tituláltak (Aschauer–Málovics 2012).

Európában két jelentős koncepció emelkedett ki az érdemtelen szegénységgel kapcsolatosan, nagymértékben hozzájárulva a korábban említett egyenlőtlenségek növekedése felé irányuló erők alakításához. E két koncepció az exklúzió és az underclass (Aschauer–Málovics 2012). A hiányos elméleti kidolgozottsággal rendelkező és számos módon értelmezett exklúzió vagy másként kiilleszkedés egy leszakadási folyamatra utal. A legtöbb meghatározásban az okok között szerepel a szegénység, az egyenlőtlenség, a diszkrimináció különböző formái, a hajléktalanság vagy a kapcsolati háló gyengülése (Ferge 2000). Ez egy radikálisabb megközelítést foglal magában, ugyanis a folyamat eredményeként csak a kizárást vagy a befogadást tartja megvalósítható opciónak (Aschauer–Málovics 2012).

Az érdemtelen szegények csoportját tárgyának tekintő underclass koncepció azonban már rendkívül széles feldolgozottsággal rendelkezik. Az **underclass** létezésére a szakirodalom alapján három magyarázatot különíthetünk el. Az első magyarázat a szegénység e formáját (1) a gazdaság struktúraváltozásaiból és az állam jóléti politikájának változásaiból eredezteti, mely jól láthatóan nem terhel minden felelősséget az érintettekre. A második magyarázat szerint (2) saját viselkedésbeli hiányosságaik felelősek rossz társadalmi-gazdasági helyzetükért, a szegénység kultúrája a felelős annak kialakulásáért és újratermelődéséért. A harmadik magyarázat is (3) össztársadalmi tényezőkből, rendszerszintű strukturális okokból eredezteti a szegénységet. Ez esetben azonban a feltételekhez való alkalmazkodás eredményeként jön létre a deviáns kultúra, amely egyben reproduktív jelleget is ölt (Aschauer–Málovics 2012; Ladányi–Szelényi 2004). Kozma (2003) is amellet érvel, hogy a

deviáns kultúra jórészt nem más, mint a „kiilleszkedett” létformához való hatékony alkalmazkodás.

Egyes tanulmányok szerint az underclass tagjai homogén csoportot alkotnak, melynek attitűdjei, kulturális jellegzetességei generációkon átívelődnek, más empirikus kutatások azonban arra jutottak, hogy az érdemtelen szegények osztálya heterogén, mely nem rendelkezik sajátos kultúrával, identitással (Szoboszlai 2004). Ladányi és Szelényi (2004) könyvükben szintén amellet érvelnek, hogy a különböző közösségek különböző sajátosságokkal rendelkeznek, valamint, hogy az underclass nem tekinthető döntően kulturális jelenségnek. Láthattuk azonban, hogy élnek azok az elképzelések, melyek jórészt a szegények viselkedésének, kultúrájának megváltoztatásában remélik az érdemtelennek vélt szegénység megoldását (2.; részben 3. megközelítés).

Az underclass irányzata kevésbé radikális, mint az exklúzió, véleményem szerint még mindig annak tekinthető. Kiváltképp, ha figyelembe vesszük, hogy a szakirodalomban az underclass fogalma sokszor azonosított a koncentrált szegénység fogalmával. Mindez magyarázatot adhat arra, hogy Massey és Denton (1993) korábban bemutatott elmélete miatt inspirált oly sok empirikus kutatást. Ha a koncentrált szegénység jellemzőit azonosítjuk az underclass tulajdonságaival, akkor a szegénységi koncentrációból fakadó elméletileg egyszerű megoldás – azaz a koncentráció megszüntetése szétköltöztetéssel – kézenfekvő lehet, így megoldást találhatunk a koncentráció generálta deviáns magatartásformák, például kriminalitás vagy a munkanélküliség visszaszorítására.

Ez azonban azt is magába foglalhatja, hogy az elkülönülés illetve csoportosulás pozitívumait is felszámoljuk. Például a roma értelmiségiek körében elterjedt vélekedés, hogy az asszimiláció az etnikai sajátosságok, a cigány kultúra elvesztésével is jár, noha 1991-ben például megfigyelhető volt a Borsod-Abaúj-Zemplén megye rurális területeit vizsgálva, hogy már sem a faluba beágyazódott, sem a szegregált közösségekben élő cigány közösségek nem ápolták sajátos kultúrájukat, nyelvüket (Fekete 2005). Érdekes azonban, hogy a kiskundorozsmai romatelepen tett saját tereplátogatásaink során egyértelműen megbizonyosodhattunk arról, hogy a romák számára a saját nyelv művelése életük szerves részét képezi. Mindez szintén inkább a közösségek heterogenitását támasztja alá.

Szelényi és Ladányi (2004) leírja, hogy mely érvek teljesülése esetén beszélhetünk a legtöbb szerző egyetértése alapján underclassról, – lakóhelyi szegregációból fakadó elszigetelődés; munkahelyek hiánya, segélyből élő társadalmi lét; a kitörés, integráció esélyének alacsony szintje – melyek a primer kutatásomban vizsgált kiskundorozsmai roma közösségekre is jórészt jellemzőek. A szegregáció, szegénységi koncentráció, underclass

közösségek, érdemtelen szegénység, kultúra témakörei közvetlen kapcsolatot jelentenek az elméleti áttekintés és primer kutatásom között, hiszen e kérdéskörök átgondolása a hátrányos helyzetűek részére tervezett szegedi lakópark tervezése során is elengedhetetlen lesz.

A dolgozatban a szegényekre egy **közös globális rendszer hátrányos érintettjeként** tekintek (előnyben részesítve az érdemtelen szegénység magyarázatának 1. megközelítését), melyben azok magukra hagyása nem opció. Ezt a hozzáállást a következő alfejezetben támasztom alá a **szegénység jelenségének körkörös jellege** és a szegénységből fakadó **mentális folyamatok** témakörének bemutatása által.

1.2.3. Szegénység mint létállapot

A **szegénység körkörös dinamizmusának** megértése, a szegénységi csapda jelenségének ismerete nélkül sikeres beavatkozás nemigen születhet. A legújabb pszichológiai kutatások alapján a folyamat egyik fontos eleme a szegények mentális funkcióinak beszűkülése, mely nagyban megnehezíti az effektív előrejutásukat. Így a szegénység megragadásakor a pszichológiai aspektusok figyelembevétele ugyanúgy szükséges, mint a nélkülözésből fakadó lét más következményeinek számításba vétele. E folyamatok megismerése, még inkább azok elfogadása alapvető fontossággal bír az egyes szegénységkezelési beavatkozások során, mely egyben megköveteli az érintettek valódi körülményeinek felmérését, az ehhez igazodó előítéletek nélküli problémakezelést, azaz – némileg előre vetítve – a képességszemléleti megközelítésben való gondolkodást.

A „szegénység ördögi köre” frázist gyakorta halljuk, olvassuk a hétköznapiakban, a médiában. De felmerül a kérdés, valóban ebben a kontextusban kellene a szegénység jelenségéről gondolkodnunk? A válasz erre az lehet, hogy igen is, meg nem is.

Számos tanulmányban megtalálható, hogy a szegénység és a nemkívánatos eredményre vezető magatartások között korreláció áll fenn. A szegények kevesebb megelőző orvosi ellátást használnak, gyakorta drogproblémákkal rendelkeznek, késlekedők és kevésbé hajlamosak tartani a találkozót, kevésbé produktív munkások, kevésbé figyelmes szülők, vagy éppen rosszabbul menedzselik saját pénzügyeiket (Mani et al. 2013).

Látjuk, „sok van a szegények rovásán”. A felsorolt jellemzők és más deviánsnak ítélt magatartásformák egy része logikusan következik az anyagi nélkülözésből, másik része azonban nem tekinthető egyértelműen az anyagi szegénység következményének. Talán ebből a „következetlenségből” fakadóan jöhetnek létre a szegényekkel kapcsolatos olyan elvárások, melyek az ő magatartásváltozásukban látják számukra a felemelkedés lehetőségét. A

következő idézet szemléletesen rámutat a szegényekkel szembeni magas elvárásokban rejlő dilemmára:

„...Igen feltűnő az az általános vélemény, amely a szegényektől magatartásváltozást követel – mondván: csak így érdemesek az állami támogatásra –, s e morális igényt pont azzal a népességcsoporttal szemben állítja, amely a legcsekélyebb gazdasági és kulturális erőforrásokkal rendelkezik e követelmények teljesítéséhez” (Aschauer–Málovics 2012, 47. o.).

Az, hogy a szegények milyen erőforrások hiányával küszködnek, valójában rendkívül összetett lehet. Igen, gazdasági erőforrásaik valóban szűkösek, gyakorta a területi elkülönülés is megnehezítheti a szükséges szolgáltatásokhoz való hozzáférésüket, azonban a kulturális erőforrások terén elég nehéz hiteles általános megállapításokat levonni a szegényekre vonatkozóan. Továbbá azt is nagy nehézségek árán lehet csak eldönteni, hogy melyek azok a deviánsnak vélt viselkedési formák, amelyek valóban a „kulturális erőforrások” hiányaként lépnek fel és melyek azok, amelyeket esetlegesen a gazdasági szűkölködés kényszerít ki, illetve melyek azok, amelyekre már „csak” azért van szükség, hogy a kilátástalan szituációt elviselhetővé, túlélhetővé tegyék (lásd: Kozma 2003). Akármilyen forrásból is táplálkozzanak, ezek a nemkívánatos magatartásformák önmagukban is problémásak, de még inkább azért jelentenek gondot, mert a szegénységet továbbörökítik (Mani et al. 2013).

Az említett problémák halmozottan érintik az etnikai csoportokat. Az Egyesült Államokban három szegény fehér családból körülbelül egy család él szegény negyedben és küldi gyermekét jellemzően „magas szegénységű” iskolába, míg a feketék és spanyolajkúak közül három családból kettőre jellemző ugyanez (Quillian 2013). Ez azért jelent nagy gondot, mert az ilyen iskolákban aránytalanul magas a gyermekek iskola-elhagyási rátája (Orfield–Lee 2005). Mindez nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy a szegénység generációról generációra átöröklődjön ezekben a családokban, hiszen ez esetben az iskola sem képes biztosítani számukra a megfelelő környezetet, nem képes betölteni az oktatási intézmény funkcióját. Az is nagy problémát jelent, hogy a szegény szülők kevésbé felkészültek, kevésbé alkalmasak arra, hogy jó kezdetet adjanak a gyermekeiknek, mellyel az alapoktól kezdve csökkentik boldogulási lehetőségeiket (Khumalo 2013). A legszegényebbek esetében a szegénység mélyebb, hosszabb és többdimenziós jelleget ölt, mintegy szegénységi csapdát eredményezve, mely a kezelést még bonyolultabbá teszi (Smith–Todaro 2012).

Visszacsatolva az elkülönülés témaköréhez az említetteken túlmenően a periferiára kerülés vagy marginalizáció következtében a makrotársadalmi, gazdasági és hatalmi folyamatok is nagymértékben leszűkíthetik a marginalizálódó társadalmi csoportok cselekvési

terét. Ezért az itt élők gyakorta csak egyik napról a másikra élnek hozzájárulva a saját és/vagy a falujuk függőségi viszonyainak, társadalmi-területi marginalizációjának újratermeléséhez (Timár 2014).

Akármelyik tényezőtől is indulunk ki, – az anyagi nélkülözéssel párosult kulturális deficitből, szülői alkalmatlanságból, az oktatás nem kielégítő jellegéből, rossz egészségügyi helyzetből, területi elkülönülésből – bátran kijelenthető, hogy **az egyes tényezők kölcsönhatásban vannak egymással, újabb és újabb nehezítő körülményeket generálva, amely körforgásból szinte lehetetlenné válik az önerőből való kilépés.** Mégis úgy gondolom, hogy a nehéz helyzet enyhítése lehetséges, de kizárólag abban az esetben, ha az célként jelenik meg társadalmi szinten, és ennek érdekében a társadalmi-gazdasági rendszerekben – számos ország sikeres példáját követve – olyan elemek jelennek meg, melyek a szegénység enyhítésének célként való megjelenését elősegítik, támogatják. Mindez azért nagyon fontos, mert a társadalomban a hatalmi viszonyok, valamint a politikai döntések kirekesztő jellege is nagymértékben befolyásolhatja a társadalom szerkezetét, így megoldást jelenthet a kirekesztettség problémájára a hatalmi egyenlőtlenségek csökkentése, az egyenrangúság elősegítése a közvetlen munka során és a döntéshozatal során is (Kozma 2003; Darók 2004).

A piacgazdaságokban a szegénység jellemzői is megváltoztak, a permanens szegénység és a szegények térbeli szegregációja sokkal hangsúlyosabbá vált, kiváltképp a romák esetében, akik körében a mélyszegénység felülreprezentált (Szelényi 2001). A kritikus modernisták a szegénységet olyan strukturális problémának tekintik, ahol a szegények annak a rendszernek az áldozatai, amely számukra a nélkülözés ciklikusságát eredményezi (Machado 2006). Ebből a perspektívából a szegénység valódi oka az, hogy vonakodunk egy olyan tudományosan helyes makrogazdasági rendszer felépítésétől, amelyben a feltételek kedvezőek lennének a társadalom minden csoportja számára (Khumalo 2013).

Természetesen a jelen rendszerben is léteznek a szegénység enyhítését célzó programok, azonban ezek sokszor nem érnek el azokhoz, akik már a szegénységi csapdába estek, és már kívülről jövő asszisztencia nélkül nem tudnak felemelkedni (Smith–Todaro 2012). A szegénységi csapda ördögi köréből tehát valóban nehéz megtalálni a kiutat a jelen gazdasági struktúrában és annak megszokott menetében, de nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy ezt a struktúrát képesek vagyunk formálni. Ennek legalapvetőbb és egyben legegyszerűbb formája, ha helyi szinten teszünk lépéseket a szegénység enyhítése érdekében. Ennek további alátámasztását a következőkben teszem meg a szegénység pszichológiai aspektusára fókuszálva.

A hétköznapiakban könnyű elfogadni azt az elképzelést, mely szerint az, aki anyagi problémákkal küzd, nehéz helyzetbe került, vagy tartós szegénységben él, gyakran szomorú, levert, stresszes. Ennek pontos megragadása, tudományos megfogalmazása sokáig nehézségeket rejtett magában, és még napjainkban is tartogat kihívásokat (lásd: Kozma 2003). A szegények mentális folyamatainak jelentősége azonban az utóbbi években egyre kiemeltebb szerepet kapott a tudományban.

A **szegénység pszichológiai vonatkozásai** teljességgel egy irányba mutatnak a szegénység körkörös jellegével. A mentális tényezők szintén hozzájárulhatnak ahhoz, hogy megnehezítsék a körforgásból való kiemelkedést, valójában azonban hatásuk már korábban is megjelenhet sokszor elfojtva magát az előrelépés motivációját is. A szegényeknek, elnyomott helyzetben lévőknek vagy kirekesztetteknek egyre alacsonyabbak az elvárásaik az étellel szemben, alacsony az önbecsülésük és internalizálták, elfogadták társadalmi szerepüket, alacsony státuszukat már a korai szocializációjuk alatt. Ebből fakadóan sokszor nem képesek összehasonlítani másokkal saját szituációjukat, nem képesek tisztán gondolkodni arról, hogy létezik egy más, jobb⁹ útja az életnek és létezésnek (Shekhawat 2011).

Komoly gondot jelenthet, ha valaki nagy szegénységbe születik. Létező teóriák és adatok sugallják, hogy a szegénységnek hosszú távú hatásai vannak, például a gyermekszegénység akadályozza az agy fejlődését és végső soron csökkenti a felnőtt kognitív kapacitást (Mani et al. 2013). Lund és szerzőtársai (2011) átfogó tanulmányában 115 kutatás áttekintéséből a tanulmányok 79%-ában negatív irányú kapcsolatot találtak a szegénységi indikátorok és a jó mentális egészség között. Azaz létezik egy olyan visszacsatolási folyamat, melynek során a pszichológiai hatások által a szegénység megerősíti önmagát, és legtöbb esetben hátrányos gazdasági magatartáshoz vezet. Mindez a szegénységi csapda egy elemeként meghosszabbíthatja a szegénységből való kilábalás folyamatát vagy akár lehetetlenné is teheti azt.

A szegénység összefüggésben van specifikusan a boldogtalansággal, depresszióval, dühvel és a kortizol szinttel vagy másképpen magával a stresszel is, melyek a kockázatvállalást és az időbeli preferenciákat is befolyásolják (Haushofer–Fehr 2014). A stressz a célorientált viselkedési formától egy a szokásorientált magatartás felé való váltást indukál. Ha a szokásos viselkedés az, hogy azonnal fogyasszunk, amint arra lehetőségünk van, akkor jöllehet a stressz hatására a jelenbeli preferenciáink lesznek erősebbek. Azonban még abban az esetben is, ha nem az azonnali fogyasztást választjuk, elmondható, hogy az

⁹ Shekhawat a 'better ways of living' szókapcsolatot használja, mely magában foglalja, hogy a szegények életében a jobb körülmények jobb életet eredményeznének. Ebben a kontextusban e gondolattal könnyen lehet azonosulni, bár nyilvánvalóan lehetnek kivételek.

önmegtartóztatás egy korlátozott és kimeríthető erőforrásból táplálkozik, így az legtöbbször kifáradásban végződik, sokszor eltörölve az addig elért eredményeket (Vohs 2013). De elmondható, hogy a különösen nehéz helyzetben lévők csupán csekély mértékben tudják csak halogatni igényeik kielégítését, nem tudják kivárni a beruházásaik, erőfeszítéseik ellenében várható kedvezőbb megtérülést, azaz hozzájárulnak szegénységük konzerválásához (Ladányi–Szelényi 2004).

A stressz tehát elősegíti a szokásorientált magatartásformákat megakadályozva a hosszabb távú stratégiai gondolkodást, mely problémakör kicsit más megfogalmazásban Mani és szerzőtársai (2013) tanulmányában is megtalálható. Kutatásukban a szegénység azonnali hatására fókuszálnak, azaz a jelenben aktuálisan felmerülő anyagi nehézségek következményeit vizsgálják. Eredményeik alapján az anyagi gondokkal kapcsolatos felemésztő gondolatok felmerülésükkor csökkentik a kognitív funkciókat. Eredményeiket alváskutatók vizsgálataival összevetve elmondható, hogy a pénzügyi problémák felelevenítése olyan hatással jár, mint egy alvás nélkül eltöltött éjszaka. Tanulmányuk lényegi mondanivalója, hogy a nyomasztó költségvetési gondokba való belefeledkezés kevesebb szabad kognitív erőforrást hagy más feladatok ellátására, a gondokon rágódók elvesztik a kapacitásukat arra, hogy ettől eltérő problémákat teljes figyelemmel kezeljenek.

Mani és szerzőtársai (2013) új perspektívát javasolnak a szegénység megközelítésével kapcsolatosan. Következtetéseik alapján szegénynek lenni nem csak azt jelenti, hogy a pénz szűkösségével kell megbirkózni, hanem emellett a kognitív erőforrások hozzájáruló szűkösségével is számolni kell. Ebben a tekintetben a szegények nem a bennük rejlő jellegzetességük miatt kevésbé életképesek, hanem a szegénység általi teherből fakadóan. Eredményeik tehát nem a hagyományos értelemben vett szegény emberekről szólnak, hanem bárkiről, aki szegénynek véli magát, vagy anyagi gondokkal küzd (Mani et al. 2013).

A mentális folyamatok kezelése, mi több, annak célként való kitűzése sokszor idegen lehet a beavatkozások tervezésének folyamatában, főleg, ha kizárólag gazdasági szemszögből kívánjuk megragadni a problémát. Mégis **a szegénységi csapda szerves részeként, a képességszemléleti megközelítésbe rendkívül jól illeszkedve** figyelembe kell vennünk a szegénység során fellépő kognitív diszfunkcionalitást, valamint emellett a már régebb óta ismert szegénység során fellépő stresszből, az önbecsülés hiányából és a lelki problémákból fakadó következményeket is.

1.3. AZ ELSŐ FEJEZET ÖSSZEGZÉSE

A dolgozat első fejezetében körüljártam a szegénység témakörét bemutatva a legelterjedtebb szegénységi mérőszámokat egy és többdimenzionális megközelítésben, valamint a mélyszegénység fogalmát, a koncentrált szegénység és a szegregáció jelenségével kapcsolatos dilemmákat. Ezt követően kiemeltém annak fontosságát, hogy miként ítéljük meg az egyenlőtlenséget a társadalmakban, valamint, hogy milyen veszélyekkel járhat az, ha a szegénységet enyhítő beavatkozások során az érintettek érdemtelenységére fókuszálunk. Ennek hátráltató mivoltát a szegénységi csapda jelenségének bemutatásával támasztottam alá. A szegénység körkörös jellegének folyamatát kiegészítettem egy pszichológiai megközelítéssel, melyben a legújabb tudományos eredmények alapján indokoltam az érintettek mentális folyamatainak jelentőségét és e folyamatok figyelembevételének fontosságát.

Az elemzés során jól megfigyelhető volt az egyes jelenségek közötti szoros kölcsönhatás, mely alátámasztja, hogy a témakört érdemes több szempontból vizsgálni. Az egydimenziós mérőszámok vizsgálata lehetőséget adott arra, hogy megismerjük, valójában számtalan aspektust figyelembe kell venni és át kell gondolni a szegénység azonosítása során, így az egydimenziós mérőszámok felépítése sem könnyű. Ugyanakkor mégis óriási egyszerűsítés áll az egydimenziós szemlélet mögött, hiszen főként a jövedelmet, fogyasztást és az anyagi javakat veszi számításának alapjául. A szegénység azonban nem csak a pénz vagy az anyagi javak hiányát jelenti, hanem olyan képességbeli hiányosságokat is, melyek szintén hozzájárulnak ahhoz, hogy a szegénység helyzetéből nehezebben lehessen kiszakadni. Ezt az üzenetet hordozza magában a multidimenzionális megközelítés, mely sok tényező figyelembevétele mellett egyfajta viszonyrendszer megfigyelésére is törekszik az emberek, anyagi javak, képességek között.

A szegénységhez kapcsolódó főbb jellemzők tárgyalásakor a koncentrált szegénység és a szegregáció jelenségét emeltem ki, amelyek számtalanszor kéz a kézben járnak. Az eddigi eredmények alapján nehéz fekete fehér következtetéseket levonni arra vonatkozóan, hogy kell-e, és hogyan kell a szegénységi koncentrációból vagy a szegregációból fakadó problémákat orvosolni, és ezek a problémák valóban az elkülönülésből, tömörülésből fakadnak-e. Ennek vizsgálata fontos volt, hiszen a dolgozat primer kutatásának konkrét esetéhez közvetlenül kapcsolódik, valamint többféleképpen is összefügg a szegénységi csapda jelenségével, amelynek felismerése elengedhetetlen részét képezi a szegénységi programok felépítésének. Egyrészt a szegény csoportokkal, etnikai csoportokkal szembeni előítéletek hozzájárulhatnak a szegregátumok kialakulásához, amelyekben a kitörést megnehezítő atmoszféra alakulhat ki, továbbá a szegregátumokhoz való tartozás újabb előítéleteket

eredményezhet a közösség lakóival szemben, amely ismét a szegénység körkörös jellegét katalizálja.

A szegénységi csapda részeként, a legújabb pszichológiai tanulmányok alapján bemutattam a szegényekre jellemző mentális problémákat. E témakör szintén alátámasztja azt, hogy a szegények "érdemtelenségét" nem tekinthetjük pusztán lustaságnak és nemtörődömségnek. Számos komplex folyamat dinamizmusából fakad az, hogy önerőből sokszor képtelenek megoldást találni problémáikra. A szegénység összetettségéből fakadóan szükség van egy olyan koncepcióra, amely rugalmasan, de kézzelfoghatóan tudja mindezt kezelni. A következőkben megvizsgálom, hogy a képességszemlélet hogyan közelít a szegénység témaköréhez.

2. KÉPESSÉGSZEMLÉLET ÉS SZEGÉNYSÉG

A dolgozat második főfejezetében Amartya Sen képességszemlélete kerül a fókuszba, mely a dolgozatban felállított szegénységkezelési szempontok alapszemléletét biztosítja. A képességszemlélet lehetőséget ad arra, hogy a szegénység problémaköréhez emberi módon közelítsünk és a rugalmatlan sablonmegoldások helyett a logikus, ésszerű és gyakorlatorientált beavatkozási módokat részesítsük előnyben.

E fejezetben először a képességszemlélet felvezetéseként körüljáróm azt a hagyományos elképzelést, amely a szegénység enyhítését a gazdasági növekedésben látja. Kiemelem a gazdaság bővüléséből fakadó szegénységkezelési lehetőségeket és az abban rejlő korlátokat is, mely jól szemlélteti a főirányú közgazdasági gondolkodás alternatívájaként fellépő képességszemlélet szükségességét. Az ezt követő alfejezetben Sen elméletének lényegi üzenetét mutatom be, majd rátérek a képességszemlélet szegénységkezelési vonatkozásaira: az esetek egyediségének jelentőségére, a deliberatív részvételtől valamint a részvételi akciókutatásból fakadó lehetőségekre.

2.1. MEGOLDÁSKERESÉS A GAZDASÁGI NÖVEKEDÉSBEN

Abban az esetben, ha a szegénységet abszolút értelemben definiáljuk, logikusnak tekinthető az az elképzelés, mely szerint a szegénység optimális felszámolója a **gazdasági növekedés** (Unwin 2004). Ha a gazdasági bővülés az egy főre jutó jövedelemben is növekedést eredményez, lehetségessé válik, – akár az egyenlőtlenségek növekedése mellett is – hogy több ember kikerüljön a szegénységi kategóriából (Szelényi 2001; Unwin 2004). Az elmúlt évtizedekben Kína tapasztalta a legmagasabb növekedési rátát a világon, és egyben a szegénység is itt csökkent a legjelentősebben. 1981-ben 634 millióan voltak a szegénységi kategóriában, míg 2004-re ez a szám 128 millióra redukálódott (Smith–Todaro 2012).

A növekedéssel párhuzamos pozitív eredmények teljes mértékben alátámaszthatnák a gazdasági növekedés sikerét, ugyanakkor az elért eredmények nem pusztán a magas növekedésnek köszönhetőek. E periódus alatt Kína a Világbankkal és más fejlesztési ügynökségekkel is együttműködött annak érdekében, hogy fejlessze a szegénység enyhítésére irányuló programokat, valamint hosszú távú erőfeszítéseket vitt véghez azért, hogy az oktatás és az egészségügyi szolgáltatások minimális szintjét minél többek számára biztosítani tudják (Smith–Todaro 2012).

Ez esetben tehát a gazdasági növekedés adta lehetőségeket csak a párhuzamosan futtatott szegénységkezelési programok segítségével tudták kihasználni, mely szemlélteti, hogy a növekedés önmagában nem jelent garanciát a szegényebb rétegek gyarapodására. A

gazdasági növekedés támogatói azonban minél több embert igyekeznek meggyőzni arról, hogy a bővülés következtében jobb lesz nekik, így továbbra is legitimálni tudják a kormányzat és a nemzetközi ügynökségek gazdasági növekedést serkentő mindennemű törekvését (Unwin 2004).

Néhány esetben valóban felismerhető, hogy az IMF, a Világbank és a gazdasági növekedést előtérbe helyező kormányzatok tevékenysége növekedéshez vezettek az általános bőségben és a jóllétben is, azonban mindez legtöbbször bizonyos társadalmi csoportok terhére vált valóra. Ilyen például Észtország esete. Az 1990-es években jelentős gazdasági növekedést és népességnövekedést azonosítottak, azonban megfigyelhető volt a falusi területeken élők, kiváltképp az idősebb korosztályok nélkülözése, a falusi gazdaságok hanyatlása (Unwin 2004). Kínában és Vietnamban a rurális területek szintén nehézségekkel szembesültek a masszív gazdasági növekedés ellenére (Smith–Todaro 2012), mely eszünkbe juttatja a növekvő javak elosztásának és az abból való részesülés kérdésköreinek örökös dilemmáját.

A gazdasági növekedés kritikus fontosságú a szegénység elleni harcban, habár nem mindenható. A növekedésnek akkor lesz igazán jelentősége, ha abból a népesség egyenlő mértékben részesül (Khumalo 2013). Ez az elképzelés azonban rendkívül idilli, valójában a gazdasági növekedés meghatározásának bármelyik megközelítéséből kiindulva megállapítható, hogy megvalósítása ebben a rendszerben szinte lehetetlen. Bármely gazdaságfejlesztési megközelítés, amely a növekedésre vagy a versenyképességre fókuszál fő célként, túl szűknek tekinthető (Bajmócy–Gébert 2014), mely meglátás véleményem szerint különösképpen akkor nyer igazán teret, ha a szegénység problematikáját a gazdaság fejlesztésének részeként tekintjük.

Az apartheid rendszert követően Dél-Afrikában a szegénység, az egyenlőtlenség kérdéskörei ugyan a fejlesztések fő momentumaivá váltak, azonban még ez sem jelentett biztosítékot a legszegényebbek helyzetének javulására. A poszt-apartheid években feljegyzett gazdasági növekedés ellenére a szegények és a gazdagok közötti egyenlőtlenség tovább szélesedett. Különböző programok (RDP; GEAR; AsgiSA) arra fókuszáltak, hogy a gazdaság növekedése mellett a társadalmi szükségleteket figyelembe véve átrendeződjenek a nyereségek. Néhány változás ugyan történt a lakhatás és a szociális szolgáltatások terén, de általánosan elfogadott az a meglátás, hogy ezek a programok nem érték el a lefektetett célokat (Khumalo 2013).

Afrika az apartheid rendszer felszámolása után ugyan képes volt teljesíteni a gazdasági növekedéssel szembeni követelményeit, ez mégsem volt elég a 3,5 évtizedes rendszer következményeinek kezelésére. Természetesen a rövid időszak is "ludas" lehet a gazdasági

növekedés pozitív hozadékainak elmaradásában, azonban Jacob Zuma elnök rámutatott, hogy hosszabb távon a jelenlegi 2,5%-os gazdasági növekedésnek meg kellene háromszorozódnia ahhoz, hogy 2030-ra 11 millió új munkahely jöjjön létre (Khumalo 2013). Véleményem szerint a gazdasági bővülésbe vetett ilyen szintű bizalom számos olyan nem kívánatos következményekkel járhat, mint például az említett egyenlőtlenség növekedése.

Erre utal az is, hogy a 2000-es évek elején a Szubszaharai Afrikában a Gini együttható magasabb értéket mutatott, mint 1974-ben, azaz a gazdasági növekedéssel párhuzamosan az egyenlőtlenség növekedésének tendenciája is megfigyelhető volt (Unwin 2004). A szegénység leküzdése sokkal többet igényel, mint gazdasági növekedést, hiszen a növekedés szükségképpen nem szivárogoz le egészen a hátrányos helyzetben lévőkig (Khumalo 2013).

Smith és Todaro (2012) azonban rámutat, hogy a fejlődő országok esetén bizonyíték van arra, hogy ahol gyorsabb az egy főre jutó jövedelemnövekedés, ott a gyarapodás az alsó negyedre is érvényes, bár az arányok nagyon eltérőek lehetnek. Álláspontjuk szerint a növekedés és a szegénységi redukció teljesen kompatibilis célok, melyet a gazdagabb országok esete is igazol, hiszen a munkalehetőségeknek, vállalkozási lehetőségeknek és szélesebb körű kormányzati és nem kormányzati asszisztenciának köszönhetően az emberek képesek kitörni a szegénységből ezekben az országokban.

Más tanulmányok alapján azonban elmondható, hogy a GDP növekedése például nem csökkentette magától értetődően a munkanélküliséget, hiszen azt a növekedésen kívül egyéb tényezők is befolyásolják. Ilyenek a kiszervezések, a kreatív rombolás, – amelyek kifejezetten egyes társadalmi csoportok munkanélküliségét okozhatják – valamint az sem bizonyított, hogy a GDP növekedése szükséges a közel teljes foglalkoztatottság eléréséhez (Meyer–Tasci 2012).

A hátrányos helyzetűek egy másik csoportjára vonatkoztatva Tipple és Speak (2006) azt állapította meg, hogy a gazdasági fejlődés sokszor nem csak stimulálja a hajléktalanságot, hanem függ is tőle. Egy másik példa Ausztrália esetét mutatja be, ahol a hajléktalanok számában 17%-os növekedés következett be, 2001-től 2006-ig ötezren veszítették el otthonukat a fellendülés időszakában, amely ez esetben a munkahelyek számának emelkedését, az exportra termelés és a GDP növekedését foglalta magában (The ABC 2009).

Gyakran esik szó arról is, hogy a gazdasági növekedés pozitív hatással van az egészségi állapotra is, továbbá, hogy a növekedés a szegénység csökkenésén keresztül hat az egészségre (Anand–Ravallion 1993; Biggs et al. 2010). Azonban, ha a gazdasági növekedés pozitívumai nem érik el a legnehezebb helyzetben lévőket, a növekedést támogató teóriák sok ponton érvényüket veszítik. Továbbá egy nagyon jó növekedési teljesítmény a demokráciákban is

gyengítheti a liberalizációs erőfeszítéseket a gazdasági működésben (Pitlik 2008), amely nem feltétlenül kedvez a szabadságjogoknak.

Sok munkára van tehát szükség, hogy az összefüggések teljes mértékben feltárássra kerüljenek, és a **prioritási sorrend nyilvánvalóvá váljon** a gazdasági növekedés, a szegénység, egyenlőség, szabadság és más társadalmi jelenségek között. Véleményem szerint minden esetben preferálandó, ha elsősorban a célként kitűzött problémára koncentrálnunk és a programok során a növekedés iránti túlzott vágyat némiképp háttérbe szorítjuk. Ehhez azonban az is szükséges, hogy e hozzáállás kellő legitimációt kapjon.

2.2. A KÉPESSÉGSZEMLÉLET BEMUTATÁSA

Amartya Sen munkássága átalakította a gazdaságról, társadalomról képzett széles körben elfogadott tudományos képet, képességszemléleti megközelítésének különböző interpretációi számos problémakörben relevánsnak bizonyulnak. A képességszemléletnek sikerült összefoglalnia az alapvető szükségletekről elmélkedők számos aggodalmát egy koherens filozofikus keretbe (Clark 2005; Stewart–Deneulin 2002).

Sen elméleti megközelítése sokkal inkább illeszkedik a józan logikához és az élet kihívásaihoz, mint a korábbi főirányú közgazdasági és társadalomfilozófiai elméletek, hiszen sem a bőség, sem pedig a hasznosság nem reprezentálja megfelelően az emberi jóllétet¹⁰ (Clark 2005). Sen rámutat, hogy a különböző javak vagy másként „eszközök” nem egyenlő mértékben, objektíven fontosak a társadalom minden tagja számára, hiszen azok jelentősége számos más körülménytől, ún. átváltási tényezőtől függ, melyek személyesek vagy akár társadalmiak is lehetnek (Bajmócy–Gébert 2014). Így sem Rawls (1971) elsődleges javak elmélete, sem a jóléti gondolkodók hasznossági elmélete nem biztosít megfelelő szemléletet az emberi jóllét értékelésére. Az értékelés legfőbb tere az alapvető szabadságjogok, a képességek tere, mely lehetőséget teremt arra, hogy olyan életet éljünk, melyet jó okkal értékesnek tartunk (Sen 2003).

A képességek rendszere azon az ötleten alapul, mely szerint az emberi jóllét a számukra rendelkezésre álló különböző kimeneteket eredményező választási lehetőségek mennyiségén alapszik, azaz, hogy az egyénnek milyen élet vezetésére van lehetősége és milyen lehetőségek közül választhat (Jasek–Rysdahl 2001). A képességszemlélet két meghatározó eleme a

¹⁰ A dolgozatban a jólét és jóllét kifejezéseket minden esetben az eredeti szerző fogalmazásának megfelelően használom. Pl. gazdasági jólét (economic welfare); gazdasági jóllét (economic well-being); emberi jóllét (human well-being). Saját értelmezésemben az „életszínvonal” és a „gazdasági jólét” ugyan hasonló, de nem szinonim fogalmak. Mindkettő a GDP-hez és bizonyos anyagi javakhoz kapcsolódik. A „jóllét” az „emberi jólléttel” vagy „szubjektív jólléttel” azonos fogalom, a társadalom tagjainak életét minőségi szempontból jellemzi, melynek egyes elemei és a GDP között fennállhatnak összefüggések, azonban alapvetően maga a fogalom a GDP-től függetlenül meghatározott. A „gazdasági jóllét” végső soron létrejöhet, ha a jóllétet meghatározó tényezők a gazdaságban is alapvető szempontokká válnak.

”tevékenységek” vagy másképpen ”cselekedetek és létállapotok”, valamint a már említett ”képességek” fogalmai. Az egyes meghatározások részint eltérhetnek egymástól, az élet különböző szituációi az elmélet számos eltérő interpretációját eredményezik.

A **cselekedetek és létállapotok** olyan dolgokra utalnak, melyeket az egyén jó okkal értékesnek tart megtenni. Ezek a tevékenységek rendkívül változatosak lehetnek. Tevékenységként beszélhetünk az egészséges táplálkozás lehetőségéről, – mely egy egészen elemi tevékenységnek tekinthető – vagy az egyén megfelelő önbecsüléséről is, amely már egy személyes állapotot testesít meg (Sen 2003). Más megközelítésben a tevékenységek magában foglalhatják az egyén oktatási szintjét, egészségügyi állapotát, családi kapcsolatait, elégedettségének szintjét és más változókat is, amelyek az egyén életének jelenbeli állapotát jellemzik (Jasek–Rysdahl 2001). Az értékes cselekedetek és létállapotok valójában az egyén életét alkotják, építik fel, melyek az elérhető javak kötegének kihasználásából adódnak (Clark 2005). Azaz, hogy az elérhető eszközök átváltásából fakadóan milyen konkrét ”eredmények” születnek meg.

Sen (2003) a **képességeket** egyfajta szabadságnak tekinti: az az alapvető szabadság, amely a tevékenységek alternatív kombinációinak megvalósítását lehetővé teszi. A képességek halmaza magában foglalja a javak összes megvalósítható felhasználását, kihangsúlyozva a lehetséges életstílusok közötti választás szabadságát (Clark 2005). Más megfogalmazásban a képesség fogalma arra utal, hogy melyek az egyén számára elérhető valós lehetőségek, tevékenységek, melynél az egyénnek mind az eszköze, mind adottsága megvan ahhoz, hogy olyan dolgokká konvertálja őket, melyeket értékesnek tart (Bajmócy–Gébert 2014).

Sen (2003) a képességszemlélet felállításakor nem bocsátott rendelkezésünkre egy definitív listát a képességek egyes elemeiről, hiszen elképzelései szerint a képességek kiválasztása személyes értékelésen alapul, amely az értékelési gyakorlat jellemzőitől is nagyban függ. Mások azonban megpróbálkoztak a képességek meghatározott listájának felállításával, például többek között Alkire és Black (1997) vagy a feminista filozófus Nussbaum (2003) is. Az általa felvázolt lista olyan elemeket tartalmaz, mint élet, testi egészség, testi integritás, érzékelés, képzelet, gondolatok, érzések, gyakorlati okok, valahova tartozás, más fajok fontossága, játék, politikai és anyagi kontroll (Clark 2005). Nussbaum (2003) a felsorolt képességeket központi fontosságúnak tartja az emberi életben, alaptételekként tekint rájuk függetlenül attól, hogy az egyén mit is szeretne, választana. Fenntartja, hogy a lista folyamatos revízió tárgya, valamint arra bátorít, hogy tanuljunk más

kultúráktól és társadalmaktól annak érdekében, hogy elmozduljunk egy közös, megosztott lista felé a legfőbb emberi képességek területén (Clark 2005).

Elméleti szempontból a lista egyes elemeinek fontosságát kevesen kérdőjeleznék meg, személyesen is tudok azonosulni Nussbaum munkásságával. Szép dolog arra törekedni, hogy mindenki számára lehetővé tegyünk bizonyos olyan képességek elérését, melyeket legtöbbünk jónak és szükségesnek ítél. Azonban könnyű belátni, hogy még a legnyitottabbak, legszélesebb látókörrrel rendelkezők sem gondolhatnak mindenre, így előfordulhat, hogy a listából kimaradnak olyan elemek, amelyek bizonyos csoportok számára fontosak, illetve belekerülhetnek olyan elemek, melynek figyelembevétele irreleváns az adott csoport számára. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy nem szükséges értékeket felállítani, és hirdetni az azok melletti elköteleződésünket, mindössze nem árt tisztában lenni az univerzális listák korlátozó hatásaival.

A lista előnyeként lehet említeni, hogy nyomást gyakorolhat olyan területek fejlődésére, ahol a hatalmi eltolódás következtében a lakosságnak csekély beleszólása van a fejlesztési irányok kialakításába. Azonban még ha sikerül is egy globális listának bármilyen befolyást elérnie ezekben az országokban, felmerül a kérdés, hogy nem tartalmaz-e a lista alkalmazásának elgondolása hasonló eszméket, mint amely ellen az fellépni kíván. Például kiáll a politikai szabadságjogok mellett, ugyanakkor máris behatárolt egy fejlődési irányt. Másrészt elképzelhető, hogy a lista elemeinek való megfelelés során más, esetlegesen fontos szempontok háttérbe kerülhetnek. Úgy gondolom, hogy azokon a helyeken, ahol a listákban legtöbbször előforduló és az ahhoz hasonló értékek nem tudnak "természetes folyamat során" terjedni, ott a listának sem volna nagyobb ereje, mint a nemzetközi viszonylatban jellemző, és a tudományos világ által is képviselt iránymutatásnak. A lista, mint az értékek elfogadtatásának eszköze valamelyest ellentétes irányba mutat a részvétel, deliberáció folyamatával, így az képességszemléleti megközelítésben véleményem szerint nehezen alkalmazható.

Sen elgondolása hiánypótló. Közgazdasági keretbe helyez egy olyan szemléletmódot, amelyet a hétköznapiakban a legnagyobb természetességgel alkalmazunk. Mindannyian végig tudjuk gondolni, hogy milyen környezetben élünk, melyek azok az eszközök, legyen szó akár pénzről vagy más materiális, immateriális jószágról, amelyek rendelkezésünkre állnak, és amelyeket fel tudunk használni annak érdekében, hogy létrejöjjön számunkra valami értékes.

Azt is érdemes figyelembe vennünk, hogy melyek azok az eszközök vagy hétköznapi értelemben vett lehetőségek, melyekkel szeretnénk, de valamilyen oknál fogva mégsem tudunk élni, azaz a képességszemlélet interpretálásában nem rendelkezünk a megfelelő

átváltási tényezőkkel. Végül, de nem utolsó sorban rendkívüli jelentőséggel bír, hogy melyek azok a számunkra rendelkezésre álló "elfekvőben" lévő képességeink, melyeket el tudnánk érni, amennyiben az szándékunkban állna. Azaz a jelenlegi forгатókönyv mellett milyen más opciók állnának rendelkezésünkre például életvezetésünket tekintetve. Bizonyos csoportok számára ezek az opciók rendkívül szűkösek, melyet a következő részben a képességszemlélet és a szegénységkezelés összefüggéseinek tárgyalása során mutatok be.

2.3. A KÉPESSÉGSZEMLÉLET SZEMPONTJAI A SZEGÉNYSÉGKEZELÉSBEN

Sen a szegénységet úgy tekinti, mint az alapvető képességek hiányát. Rámutat, hogy az alacsony jövedelmen kívül más is hat a szegénységre, hiszen a képességek megteremtésének fontos, de nem kizárólagos eszköze a jövedelem. A képességszemlélet fő üzenete, hogy a fejlődés nem más, mint az emberi képességek kiszélesítése. A képességszemlélet fókuszálhat azokra a megvalósított cselekedetekre és létállapotokra, melyeket az egyén valójában megtesz, de fókuszálhat az egyén olyan további lehetőségeire is, melyeket alapvető szabadságjogainak birtokában tehetne meg. A képességszemlélet kiemeli, hogy nagy jelentőséget tulajdoníthatunk annak is, hogy olyan lehetőségekkel is rendelkezünk, melyekkel nem élünk (Sen 2003).

Bátran kijelenthető, hogy a szegény társadalmi csoportokban az egyének kevesebb választási lehetőséggel rendelkezvén egy alacsonyabb életszínvonalon képesek élni, valójában azonban azon tevékenységek köre is rendkívül szűkös lehet a számukra, melyeket az egyén valójában el tud érni, meg tud tenni. A választás szabadsága, a saját élet feletti kontroll önmagában fontos a legtöbb jóléti értelmezésben (Smith–Todaro 2012). A képességszemléletben ezt erősíti meg az „agency”, mely Sen szerint a saját ügyeink előmozdítására, saját helyzetünk megváltoztatására való képességre vonatkozik (Clark 2005).

A szegény csoportok saját erejében rejlő lehetőség kiemelt szerepet kap ebben az alfejezetben. Az **egyediség** pozitívumainak felismerése, a választási lehetőségek kiterjesztése a részvételi döntéshozatal útján, valamint a részvételi akciókutatás jelentősége a kutatók és az érintettek mozgósításában „saját ügyeik előmozdítása” érdekében a képességszemlélethez kapcsolódó olyan momentumok, melyek a szegénységkezelési programok átgondolásakor meglátásaim alapján kritikus fontosságúak, és számos olyan gondolatot indukálnak, melyek felhívják a figyelmet a hátrányos társadalmi csoportokban rejlő hétköznapi értelemben vett lehetőségek sokaságára.

Minden csoport egyedi, minden család és minden ember más. A szegénységnek rendkívül sok fajtája van, még akkor is, ha sokszor találkozunk hasonló esetekkel.

Közösségenként, családonként és egyénenként is változó az az eszköz jellegű kapcsolat, mely az alacsony jövedelem és a korlátozottan rendelkezésre álló képességek között fennáll, mely viszonyt erősen befolyásolja például az életkor, nem, társadalmi szerep, vagy a lakóhely jellemzői (Sen 2003). Ebből a természetes diverzitásból fakadhat az is, hogy a képességekre vonatkozó definitív listák alkalmazása problematikus. Unwin (2004) felhívja a figyelmet arra, hogy egyetlen modell nem lehet alkalmas minden egyes probléma megoldására, ehelyett lokálisan specifikált, a szükségletekre figyelő releváns programokra lenne szükség. Továbbá kiemeli, hogy nem csak a szegény országokban kell törekedni a szegénység problematikájának megoldására, hanem mindenhol, ahol felmerül, legyen az gazdag vagy közepes jövedelmű ország.

Az egyediséget más aspektusból ragadta meg Jasek és Rysdahl (2001), akik tanulmányukban az emberi tehetségre és készségekre fókuszálnak. Ebben empirikus alátámasztással szolgálnak arra, hogy a jövedelem és a képességek nem mindig járnak kéz a kézben. Kutatásuk célja az volt, hogy a vizsgált alacsony jövedelmű körzetek lakói között feltérképezzék a különböző adottságokat, tehetségeket. A szerzők szerint a felfedezés segít abban, hogy a lakók felismerjék, nem szükséges az övezeten kívülről behívni olyan erőforrásokat, melyekkel ők maguk is rendelkeznek, és azok az övezeten belül is előhívhatók. Mindez növelheti magabiztosságukat és önértékelésüket azáltal, hogy megmutatja: ők is tehetségesek, értékesek (Jasek–Rysdahl 2001).

Ez nem azt jelenti, hogy mindenki képes erőforrásként funkcionálni, de a fentebbi akció rendkívül jól szemlélteti, hogy a közösségekben és egyéneknél mennyi lehetőség rejlik. A készségek legtöbbje rejtve maradt volna egy sablon megoldást alkalmazó program során, amely azonban végtelen leegyszerűsítésnek és egyben a képességszemléleti megközelítés figyelmen kívül hagyásának tekinthető. Az egyedi jellemzőkre való fókuszálás megelőzi a probléma rugalmatlan megközelítését, és kiszélesíti a vizsgálódó látókörét, mely a kreatívabb szegénységkezelési programok felépítését serkentőleg befolyásolhatja. Az egyediség figyelembevételét támogatja a kezelési folyamatok során az érintettek részvétele is.

Az emberi heterogenitás, diverzitás, az egyes személyek átváltási tényezőinek különbözősége, a csoportos eltérések figyelembevétele elengedhetetlen (Sen 2003). Annak során, hogy tisztázzuk, mit tartunk értékesnek, a demokrácia, a **nyilvános részvétel és megvitatás** konstruktív szerepe kiemelten fontos (Clark 2005). A nyilvános érvelés és a részvételi döntés iránti igény központi jelentőségű, nemcsak a demokrácia hatásosabbá tételének gyakorlati megközelítéséből, de az igazságosság szempontjából is (Sen 2012), mely aspektus véleményem szerint akkor kap különösen nagy jelentőséget, ha hátrányos csoportok

érdekeiről van szó. Sen (2003) kiemeli, hogy a szabadságjogokat, véleménynyilvánítást, cselekvési szabadságot jó okkal tartjuk értékesnek életünk során. Értékeink kialakításához csak úgy tudunk eljutni mások elnyomása nélkül, hogy ha nyíltan kommunikálunk, vitázunk egymással. Azonban az egyéni preferenciák feltétel nélküli érvényesítése helyett arra kell törekednünk, hogy a nyilvános vita és az emberek közötti érintkezés során valamilyen megegyezésre, konszenzusra jussunk. Sőt, a működőképes megoldások részleges megegyezéssel is kialakíthatók teljes társadalmi nézetazonosság nélkül.

De hogyan is tudjuk pontosan meghatározni a deliberáció jelentését? A deliberáció vagy másképpen tanácskozás a diszkurzív részvétel formája, ahol a résztvevők kialakíthatják és kinyilatkoztathatják látásmódjukat, mások álláspontjából tanulhatnak, és lehetőséget kapnak arra, hogy alakítsák, megváltoztassák saját meggyőződésüket, értékeiket a döntéshozatal során (Bajmócy–Gébert 2014). Habár nincsen konszenzus a deliberáció definícióját illetően, az összes különböző elméleti és empirikus koncepció, valamint gyakorlati alkalmazás megegyezik abban, hogy a releváns információk, valamint a kérdéskörben érintettek véleményeinek figyelmes és tiszteletteljes figyelembevételéről van szó (Kuhar 2013). A nyílt megvitatás során a helyi cselekvők erőforrásai felhasználhatóak, a bizalom, odaadás szintje növekszik a döntések felé, ezáltal a későbbi konfliktusok elkerülhetővé válnak (Földi 2009).

A nyílt megvitatáson alapuló részvétel elkülönül a politikai részvétel más olyan formáitól, mint a szavazás, vagy a közösségi szervezetek direkt problémamegoldása. Mindezek csak a megadott lehetőségekkel kapcsolatos preferenciák kinyilatkoztatását teszik lehetővé, de azok megvitatását vagy formálását nem (Bajmócy–Gébert 2014). Így a döntéshozatal e formája esetén az érintettek bevonása nem merül ki azok egyszerű megkérdezésében, vagy tájékoztatásában, hanem egy mélyebb, alaposabb út bejárását követeli meg a deliberáció a részleges vagy teljes konszenzusra való törekvés során.

Természetesen a szakirodalomban megtalálhatóak a nyílt megvitatásos részvételi döntéshozatal technikájával kapcsolatos kételyek és kritikák is, amellyel kapcsolatosan Bajmócy és Gébert (2014) megjegyzi: nem hisznek egy olyan csodaszer létezésében, amely minden előnyt és ellenszert biztosít a gyakorta említett problémákra. Crocker (2007) azt írja, empirikus kutatások eredményei alapján a deliberáció állítólagos kedvezőtlen hatásai sokszor valójában nem, vagy az előzetes feltételezésekhez viszonyítva sokkal kisebb mértékben valósulnak meg. Kuhar (2013) szerint a deliberációt segítő és gyengítő hatások további feltárására van szükség.

Az absztrakt meghatározások és meglátások mellett azonban felmerül a kérdés, hogy a szegénység témakörének megragadásakor miért olyan fontos a tanácskozás szerepe. Egyrészt

demokratikus elvekre épül, melyeknek figyelembevétele társadalmi, közösségi döntésekben egyaránt elengedhetetlen, kiváltképp, ha belegondolunk a hátrányos helyzetű csoportok érdekérvényesítésében rejlő kihívásokba. Másrészt gyakorlati jelentősége kiemelkedő, hiszen, ha visszautalunk a képességszemléleti megközelítésre, láthatjuk, hogy a részvételi döntéshozatal az érintettek saját ügyeinek előmozdításához járul hozzá. Ezáltal a folyamatot sokkal inkább magukénak érzik az érintettek, elősegítve a hosszú távú eredményekre való törekvést.

Khumalo (2013) szemléletesen rámutat az ebben rejlő lehetőségekre. Véleménye alapján a szegénység elleni küzdelem a szegények ideiglenes megkönnyebbülésével nem orvosolható, csak olyan társadalmi-gazdasági bátorítással, amely olyan környezetet teremt, melyben ők maguk aktívan részt tudnak venni saját fejlődésükben. Kiemeli, hogy a szegénység megértésének legfőbb forrásai maguk a szegények, és alapvető jelentőséget tulajdonít annak, hogy az érintettek a szegénység elleni erőfeszítések részesei legyenek, a célokat nem "értük", hanem "velük" kialakítva, megvalósítva.

Láthatjuk, hogy az érintettek bevonása fontos mind etikai, mind gyakorlati szempontból. Senki sem szereti, ha az őt érintő kérdésekben mások önkényes alapon hoznak döntést, mégis oly sokszor megtörténik akár a politikai döntéshozatal mindennapos gyakorlatában, akár egy-egy társadalmi csoport vagy hátrányos helyzetű közösség sorsának alakításakor. A résztvevők bevonása, az érintettekkel való együttműködés a programok, döntések életképességét megerősíti, elősegíti, hiszen a vélemények kinyilatkoztatása és ütköztetése által a döntéshozatal aktív alakítójaként hozzájárulhatnak saját sorsuk befolyásolásához.

A szegénységről való vizsgálódás legjobb módja az, ha a nélkülözést aszerint értelmezzük, hogy az egyén ténylegesen milyen életet él és milyen szabadságjogokkal rendelkezik (Sen 2003). Azonban a szegénységgel kapcsolatos kommunikáció jellemzően nem a szegények körében zajlik, a szegénység kérdéskörével leginkább a középosztálybeliek foglalkoznak (Aschauer–Málovics 2012). Mindez indokoltá teszi annak a kérdésnek a felvetését, hogy valóban sikerül-e a szegénységet az érintettek tényleges élete és lehetőségei alapján értelmeznünk. Az erre irányuló törekvés során nagyobb elköteleződéssel kellene a szegényekkel együtt dolgozni, és nem csupán az "értük" való munkára koncentrálni (Unwin 2004). E gondolat már a nyílt megvitatásos részvételi döntéshozatal tárgyalásakor is előkerült, melyet azonban még tisztább kontextusba helyezhetünk, ha egy másik részvételi technika, a részvételi akciókutatás folyamatával megismerkedünk, amikor is kutatók és kutatási alanyok együtt tűznek ki számukra fontos társadalmi célokat, közösen megvalósítva azokat.

A **részvételi akciókutatás** egy demokratikus, pártatlan, felszabadító és életéltető kvalitatív kutatási módozat. A kutatás során a vizsgálati alany érzéseinek, látásmódjának jellemzői kutatói manipuláció nélkül kerülnek feltárára. Egy meglehetősen értékorientált kutatási formáról beszélhetünk. A részvételi akciókutatás olyan gyakorlati tudást generál, melynek célja a változás előidézése. Célja, hogy az elnyomott személyeket arra bátorítsuk, hogy a társadalmi változásra való törekvésben partnerekké váljanak. A résztvevők nem tárgyai a kutatásnak, inkább aktív hozzájárulói annak, akik részt vesznek a kutatási folyamat minden egyes elemében. A különböző tudással, képességgel, szakértelemmel rendelkező személyek kollaborációja elősegíti a tudásmegosztás fejlődését, a folyamat segít újraépíteni a személyek kapacitását, hogy a világ kreatív cselekvőivé váljanak. A részvételi akciókutatás folyamata a résztvevő személyek számára tudatosságnövelő, amely a társadalmi kérdésekben megértést és reflexiót biztosít (Meghatározás: MacDonald 2012).

A részvételi akciókutatás által képviselt értékek és kutatói hozzáállás a képességszemléleti megközelítéshez meglehetősen jól illeszkednek. A közösségi akciók direkt módon játszanak kiemelten fontos szerepet a képességek támogatásában (Clark 2005). A részvételi akciókutatás egyben közösségépítést is jelent, mely olyan különböző praktikákat foglal magába, amelyeket nagyon sok alacsony jövedelmű övezetben használnak az ott élők életminőségének javítása érdekében (Jasek–Rysdahl 2001). A részvételi akciókutatás tehát legtöbbször olyan közösségekre fókuszál, melyek valamilyen szempontból kirekesztettek, hátrányos helyzetben vannak, vagy kevésbé képesek kiállni érdekeik mellett. A tudás előállítás módját tekintve ezek a kutatások felismerik és újraértelmezik az adott kirekesztett társadalmi csoportra vonatkozó értelmezési kereteket, társadalmi változásra irányuló tudást hoznak létre (Málovics et al. 2011).

Az információk iránya a folyamatok menetében meglehetősen összetett, hiszen a közös munka során amellet, hogy feltárára kerülnek a vizsgált csoportok jellemzői, és a kutatóknak lehetősége nyílik a valós folyamatok mélyebb megértésére, a vizsgálat alanyai is gyarapodnak a folyamatban való aktív részvételük által. A szegények részvételi folyamatok általi képessé tétele azt is magában foglalja, hogy ellátjuk őket információkkal jogaikról, a kívánt változással kapcsolatos lehetőségeikről, és arról is, hogy mások mit és hogyan tudtak elérni máshol, hogyan törhetik át alacsony önbecsülésüket valamint az önmagukról és közösségükről felállított negatív sztereotípiákat (Shekhawat 2011).

Természetesen az akciókutatás kivitelezéséhez olyan személyekre, kutatókra van szükség, akik meg tudnak felelni a kutatásban rejlő összetett kihívásoknak. A részvételi kutatást olyan képzett és empatikus személyek segítik elő, akik arra bátorítják az érintetteket,

hogy túllépjenek határaikon, és, hogy képesek legyenek azonosítani, mi a fontos nekik jóllétük és boldogságuk érdekében (Shekhawat 2011). Bár a kutatók és a közösség közötti összhang kialakítása számos nehézséget tartogat magában, a résztvevők közötti viszony és az ügy iránti komoly érdeklődés kulcsfontosságúak, az együttműködés csak mély érzelmi elköteleződés mellett jöhet létre (Málovics et al. 2014). Amennyiben a bizalom és a közös célok kifejlesztése közösen születnek meg, akkor a részvételi akciókutatás hosszú távú és elkötelezett együttműködéshez vezethet (Málovics 2013).

Ez a hosszú távú lokális elköteleződés lehet a kulcsa annak, hogy egy visszacsatolási folyamaton keresztül a probléma alapos körüljárása által a megoldások közösen alakuljanak ki a későbbi önálló boldogulás, a képessé tétel kiemelt szempontjának figyelembevétele mellett, melyhez a fentebb említett és más részvételi technikák alkalmazása nagyban hozzájárulhat.

2.4. A MÁSODIK FEJEZET ÖSSZEGZÉSE

Ebben a fejezetben a gazdasági növekedés szegénység jelenségével kapcsolatos előnyeinek és hátrányainak megismerését követően bemutattam Amartya Sen képességszemléletének lényegi üzenetét, majd szegénységgel kapcsolatos konkrét vonatkozásait. Ha a szegénységet abszolút értelemben határozzuk meg, akkor logikusan a gazdasági növekedés megoldást jelenthet a szegénység megszüntetésére. Ennek az elgondolásnak azonban számos korlátja van.

Sen képességszemlélete a probléma egy sokkal realisabb megközelítését jelenti, melynek két meghatározó eleme a "tevékenységek", valamint a "képeségek" fogalmai. Bizonyos csoportok rendkívül kevés „tevékenységet” érnek el valójában, és szűkös „képeségeik” halmaza is, azaz kevés lehetőséggel rendelkeznek az életben. Így a szegény csoportok saját erejében rejlő lehetőségeinek felszínre hozása, kiaknázása rendkívül fontos a szegénységkezelési beavatkozások során, melyet a csoportok egyediségének figyelembevételével, valamint a deliberatív részvétel és a részvételi akciókutatás gyakorlásával tudunk elérni.

Az eddigiekben számos ponton utaltam a szegénység enyhítését célzó programok által figyelembe veendő szempontokra. Ezek egy része a szegénység sokoldalúságából, másik része a szegénységgel kapcsolatos folyamatok komplexitásából, vagy pszichológiai aspektusából következik, míg más szempontok közvetlenül a képességszemlélet meglátásaiból származnak. Ennek tisztázására, és a valódi segítséget nyújtó programok felépítése érdekében a következő fejezetben bemutatom a szegénységkezelési programok minimálisan szem előtt tartandó szempontjait, melyeket a képességszemlélet tükrében értelmezek, és melyek egyben primer kutatásom elemzési keretétül szolgálnak dolgozatom kvalitatív kutatása során.

3. ÁTFOGÓ STRATÉGIÁK A SZEGÉNYSÉGKEZELÉSBEN – ELEMZÉSI KERET

Az elméleti részben felmerült témakörök alapján jelen fejezetben a dolgozat első kutatási kérdését kívánom megválaszolni, mely a sikeres szegénységkezelés átfogó szempontjainak kiemelését tűzte ki célul a képességszemlélet tükrében.

A szegénységi csapda jelensége és a szegényekre jellemző mentális folyamatok fontossága legtöbbször a szociológia illetve a pszichológia tudományterületén belül tárgyaltak, ám a szegénység jelenségéhez szorosan kapcsolódnak. Így e témaköröket integráltam a képességszemlélet szegénységgel kapcsolatos meglátásaival.

Minden szempont a képességszemlélet tükrében értelmezhető, azonban szükség volt a „képessé tétel szempontjának” külön kiemelésére is, mert bár az egyes szempontok szorosan összefüggnek, az egyikben való gondolkodás mégsem feltételezi a másik szempont figyelembevételét és fordítva. Például, ha valaki fontosnak tartja azt, hogy a szegényeket megfelelő képességekkel lássuk el a szegénységkezelési beavatkozások során, az nem feltétlenül jelenti azt, hogy az érintettek részvételét is megkövetelné egy ilyen programtól.

A szegénységkezelési szempontok felépítésének nagy szerepe van a dolgozatban. Amellett, hogy megválaszolom első kutatási kérdésemet a rendszerezés által, a szempontok primer kutatásom elemzési keretével is szolgálnak, amely során azt vizsgálom, hogy az általam megfogalmazott beavatkozási szempontok a gyakorlatban hogyan tudnak érvényesülni.

Az **első szempont**, melyet kiemeltem a **képességszemléleti megközelítés szempontja**. E szempont megtartása hétköznapi értelemben azt jelenti, hogy a beavatkozási, szegénységkezelési terveket annak tekintetében építjük fel, hogy az érintettek képesek-e a programból adódó lehetőségekkel megfelelően élni, tudnak-e a fejlesztésekhez, változásokhoz alkalmazkodni. E szempont másik aspektusa, hogy a szegénységkezelési program során törekszünk-e arra, hogy felruházzuk őket olyan tulajdonságokkal, átváltási tényezőkkel, hogy a megváltozott szituációhoz gond nélkül tudjanak alkalmazkodni, az adódott lehetőségekkel képesek legyenek összhangban élni.

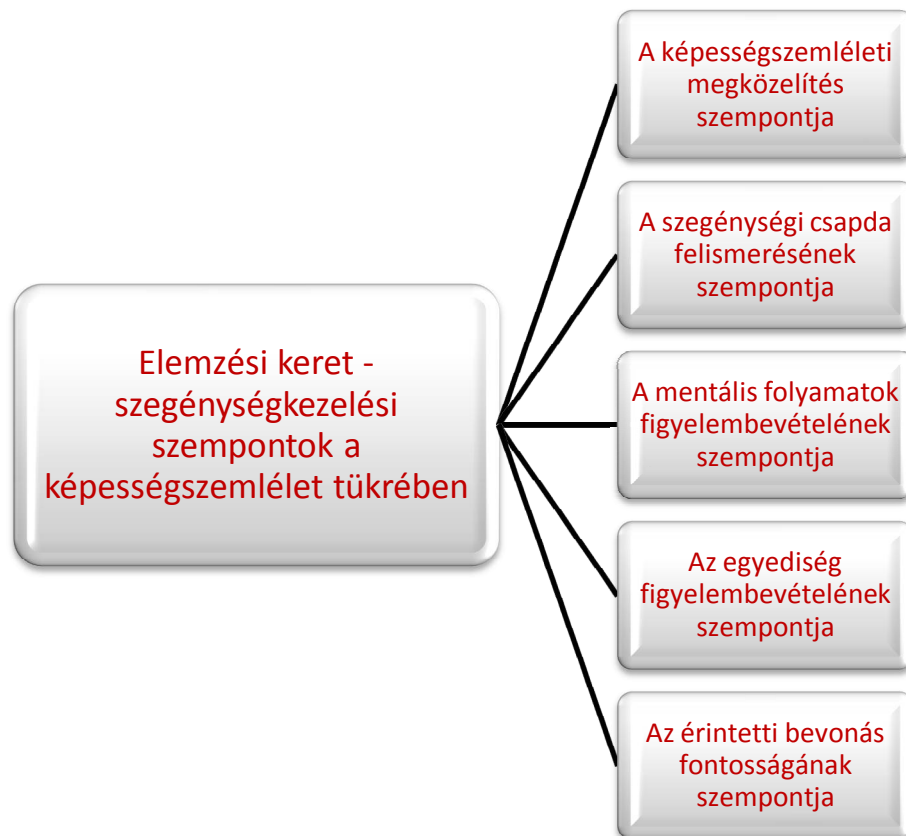
A **második szegénységkezelési szempont a szegénységi csapda felismerésének szempontja**. Ez magában foglalja azt, hogy a beavatkozás motivációja az érintettek szegénységi csapdából való tartós kiemelése, a hosszú távú megoldás megtalálása, a szegénység körkörös jellegét megtörő beavatkozás alkalmazása. Hétköznapi értelemben véve tehát nem olyan segítség nyújtásáról van szó e szempont figyelembevételkor, melynél az érintettek helyzete, körülményei nem változnak. Sokkal inkább mélyreható szegénységkezelésről, melynek során a szegénységi csapda egyes elemei közötti

visszacsatolások felbontását célozzuk meg. Ennek azonban világos célként kell megjelennie a beavatkozás tervezése és kivitelezése során is.

A szegénységkezelési aspektusok **harmadik pontja a mentális folyamatok figyelembevételének szempontja**. Ez magában foglalja a szegénységgel járó mentális funkcionalitás korlátozott voltát, a nélkülözés pszichológiai vonatkozásának figyelembevételét, valamint az önbecsülés, magabiztosság újraépítésének fontosságát. A beavatkozások kivitelezésekor tudatában kell lenni az érintettek kezdeti mentális állapotával, azzal, hogy a program sikeréhez milyen belső változásra van szükség az érintettek részéről, és, hogy a későbbiekben hogyan lehetséges számukra a kiegyensúlyozott állapot fenntartása. A beavatkozások során az érintettek mentális folyamatainak kézben tartása elengedhetetlen fontossággal bír, hiszen mindez átváltási tényezőként is értelmezhető.

A **negyedik szegénységkezelési aspektus az egyediség figyelembevételének szempontja**. Nem létezik két egyforma eset, egyén, közösség, társadalom, melyek ugyanazokat a beavatkozási módokat kívánják meg. A programoknak minden esetben a problémához illeszkedően egyedinek kell lenniük, mely kreativitást, rugalmasságot vár el azoktól, akik a beavatkozások felépítésében részt vesznek. Ez a szempont magában foglalja az érintettek kultúrájának figyelembevételét. A szokásokhoz, hagyományokhoz jól illeszkedő megoldások a tartós eredmények eléréséhez járulhatnak hozzá.

Végül az **ötödik szegénységkezelési szempont az érintetti bevonás fontosságának szempontja**, mely magában foglalja az érintettekkel való együttműködés fontosságát. Hangsúlyozza a nyílt megvitatáson alapuló részvételi döntéshozatalban és a részvételi akciókutatásban rejlő lehetőségeket, melyek által az érintettek elköteleződése nagyobb lesz a közösen meghozott megoldások iránt, hozzájárulva ahhoz, hogy saját sorsuk aktív alakítójaként részt vehessen a folyamat minden részében. A szempont magában foglalja a lokális beavatkozások fontosságát is, hiszen az ilyen mértékű részvétel kizárólag helyi szinten, alulról építkező stratégia által valósítható meg.

1. ábra: Szegénységkezelési szempontok a képességszemlélet tükrében

Forrás: saját szerkesztés

A szegénység témakörének mélyebb megértése által és a képességszemlélet alapul véve tehát öt szegénységkezelési aspektust emeltem ki, melyeket a beavatkozások során legalább érdemes figyelembe venni: **(1) a képességszemléleti megközelítés szempontja (2) a szegénységi csapda felismerésének szempontja, (3) a mentális folyamatok figyelembevételének szempontja, (4) az egyediség figyelembevételének szempontja valamint (5) az érintetti bevonás fontosságának szempontja (1. ábra).** Az egyes aspektusok között természetesen felismerhetőek átfedések.

Az egyediség kérdésköre nyilvánvalóan összefügg a részvételi technikák alkalmazásának jelentőségével. Az első két szempont is szorosan kapcsolódik, hiszen, ha sikerül a szegénységi csapdából tartós kiutat nyújtani, akkor az a képességszemlélet alapján vett szabadságjogok kiszélesítését is jelenti egyben. De kiemelhető a mentális folyamatokra vonatkozó szempont példája is, mely a szegénységi csapda egyik részeként értelmezhető. Láthatjuk tehát, hogy a szempontok között kézzelfogható összefüggéseket tudunk kiemelni, amely jól szemlélteti, hogy a vizsgálódásnak sikerült a képességszemlélet keretében maradnia, ugyanakkor az elméleti megközelítésben felmerült fontos témakörök mindegyike

elhelyezhető ebben az elemzési keretben. Ezek alapján úgy vélem egy teljes szempontrendszer sikerült felállítanom, amely azonban bővíthető, hiszen az öt szempont „csak” a minimálisan figyelembe veendő aspektusokat jelenti.

A dolgozatban egy közösségi szegénységkezelési program esetében vizsgálom a szempontok megvalósulását, azonban megfigyelhető, hogy azok teljes mértékben összeegyeztethetők az egyéni beavatkozások folyamataival is. A szempontok elsősorban a helyi beavatkozásokra vonatkoznak, ugyanakkor véleményem szerint a globális erőfeszítéseknek is végső soron helyi akciókban, lokális beavatkozásokban kellene végződnieük, melyek esetében ugyanúgy érdemes a fenti szempontok követése.

4. PRIMER KUTATÁS A SZEGÉNYSÉGKEZELÉSI SZEMPONTOK MEGJELENÉSÉRŐL ÁLTALÁNOS ESETBEN ÉS A LAKÓPARK ESETÉBEN

A szegénységkezelési szempontok megállapítása során a képességszemlélet mellett nagy jelentősége volt a gyakorlatorientált hozzáállásnak is, azaz fontos volt, hogy a meghatározott szempontok „élesben” is alkalmazhatóak legyenek. Ám ez nem jelenti azt, hogy ezek az elvek ténylegesen megjelennek egy-egy konkrét beavatkozás során vagy akár azoknak a személyeknek az általános gondolkodásában, akik végső soron munkájuk által kapcsolatban állnak a szegénységkezelés valamely formájával. Így a teoretikus megközelítés mellett érdemes a realitások oldaláról is megvizsgálni a témakört, hogy világossá váljon, a gyakorlatban melyek azok a meglátások a szegénység problematikájával és annak kezelésével kapcsolatosan, melyeket a témakörben releváns személyek munkájuk során is figyelembe vesznek, és melyek azok, amelyeket háttérbe szorítanak.

Ebben a fejezetben primer kutatásom eredményeit mutatom be, melynek során helyi politikusokkal, helyi szakértőkkel és helyi civilekkel folytatott egyéni mélyinterjúk alapján válaszolom meg dolgozatom második és harmadik kutatási kérdését:

(2) Hogyan jelennek meg a képességszemlélet tükrében felállított szempontok a helyi politikai döntéshozók, szakértők és civilek gondolkodásmódjában a szegénység kapcsán?

(3) Milyen mértékben érvényesülhetnek/kellene érvényesüljenek e szempontok egy konkrét projekt, a hátrányos helyzetűek számára tervezett szegedi lakópark létesítése során az interjúalanyok szerint?

A fejezet három alfejezetből épül fel. Az első alfejezetben kutatásom módszertanát mutatom be. A második alfejezetben a helyi politikai döntéshozók, szakértők és civilek gondolkodásmódját térképezem fel a szegénység jelenségéről, majd megvizsgálom, hogy a képességszemléleti megközelítésben kiemelt szempontok mennyiben tükröződnek a megkérdezettek gondolkodásmódjában. A harmadik alfejezetben a hátrányos helyzetűek részére szánt szegedi lakóparkkal kapcsolatos vélemények kerülnek középpontba. Ebben összegzem az interjúalanyok véleményét a szegényekkel kapcsolatos szegedi közhangulatról, a romákhoz való helyi viszonyulásról, majd a lakópark megépítéséről. Ezt követően elemzem, hogy a megkérdezettek szerint a szegénységkezelési szempontok egyenként hogyan érvényesülhetnek, illetve hogyan kellene érvényesülniük a projekt során.

4.1. MÓDSZERTAN

Dolgozatom primer feldolgozásában **kvalitatív kutatási módszertant** alkalmaztam, melynek során **20 mélyinterjút** készítettem el. A kutatás célja az volt, hogy feltárjam az interjúalanyok véleményét a szegénység és a szegénységkezelés témakörében, valamint e véleményeket bemutassam a képességszemlélet tükrében kiemelt szegénységkezelési szempontok szerint. Az elemzés tehát **feltáró és interpretatív jellegű**.

A mélyinterjúk alanyainak kiválasztásakor **három fő csoportra** koncentráltam. **A helyi politikusokra, szakértőkre és civilekre**. Politikusok alatt pártok helyi képviselőit, jelöltjeit értem. A szakértők között megtalálható például közgazdász, szociológus vagy ökológus is. A szakértők kiválasztásakor a legfontosabb szempont az volt, hogy a témakörben releváns kutatói kapcsolódással rendelkezzen az interjúalany. A civilek olyan személyek, akik munkájuk során közvetlenül találkoznak a szegénység különböző formáival. Ezek a kategóriák természetesen sok esetben összefolynak. Egy-egy interjúalany több csoporthoz is tartozhat, így sikerült megtalálni az egyensúlyt az egyes csoportok szerepeltetése között (*1. táblázat*). Primer kutatásom elemzése során a táblázatban látható sorszámok alapján utalok az egyes interjúkra.

Interjúalanyok	Politikusok	Szakértők	Civilek
1.	x		
2.	x		x
3.	x		
4.	x		
5.	x	x	x
6.	x	x	x
7.	x		
8.	x		
9.	x		
10.			x
11.		x	
12.		x	
13.		x	
14.		x	x
15.		x	
16.		x	x
17.		x	x
18.			x
19.		x	x
20.			x

1. táblázat: Az interjúalanyok eloszlása a politikusok, szakértők, civilek között

Forrás: saját szerkesztés

Az interjúfonál három fő részből épült fel. Kezdetben általános kérdéseket tettem fel a szegénység jelenségéről, a szegénységből való kilépés akadályairól, a szegénységi koncentráció jelentőségéről valamint a szegénységkezelés felé támasztott követelményekről. Ezt követően helyi szintre vonatkozó kérdéseim következtek arra vonatkozóan, hogy milyen a szegényekhez és a romákhoz való viszonyulás Szegeden és környékén, a romák boldogulásában milyen szerepet játszik az, hogy szegregáltan élnek, valamint, hogy milyenek a döntéshozók ismeretei a szegénységről. Végül egy konkrét esetre, a hátrányos helyzetűek részére tervezett szegedi lakópark-projektre vonatkoztak a kérdések, amely során érdekelt a válaszadók véleménye arról, hogy a lakók későbbi önálló boldogulásához hozzájárulhat-e a program, valamint, hogy mi a véleményük az érintettek bevonásáról.

A kutatás alapjául az előző fejezetben felállított elemzési keret szolgál, mely a képességszemlélet tükrében kiemelt átfogó szegénységkezelési szempontokat foglalja össze. Az interjúban a konkrét szegénységkezelési szempontok egyenkénti jelentőségére többségében nem kérdezek rá, ezeknek a szempontoknak az elemzése implicit módon történik meg az interjúalanyok gondolkodásának feltárása által. Félig strukturált interjúkról beszélhetünk tehát, ugyanakkor az alanyok többsége a kérdések szerkezetét követte sokszor önmagától is, így elmondható, hogy az interjúfonál jól funkcionált a 40-60 perces mélyinterjúk során. A képességszemlélet tükrében felállított szegénységkezelési szempontok érvényesülési szintjének vizsgálata valójában a projekt egy előzetes értékelését is jelentheti az interjúalanyok véleményére támaszkodva, mely akár egyfajta eligazításul is szolgálhat a kivitelezők számára.

4.2. ÁLTALÁNOS SZEGÉNYSÉGKEZELÉSI KÖRKÉP A MEGKÉRDEZETTEK VÉLEMÉNYE ALAPJÁN

Ebben a fejezetben a megkérdezettek szegénységgel kapcsolatos általános meglátásaira, gondolkodásmódjára fókuszálok. Elsőként feltárom az interjúalanyok véleményét, gondolatait arról, hogy hogyan viszonyulnak a szegénységhez, mint jelenséghez, valamint, hogy milyen a bennük élő kép a szegénység felszámolásának lehetőségeiről, korlátairól. Ezt követően a képességszemléleti megközelítés tükrében meghatározott szegénységkezelési szempontok alapján vizsgálom meg a megkérdezettek elmondásait annak tekintetében, hogy ezeket a stratégiai szempontokat, elveket milyen szinten képviselik, azok hogyan jelennek meg gondolkodásmódjukban.

4.2.1. A szegénység jelenségéről

Ebben a részben feltárom, hogy az interjúalanyok hogyan vélekednek a szegénység jelenségéről, hogyan viszonyulnak a szegénységhez, milyen a bennük élő kép a szegénység eltüntetésének realitása kapcsán. Az interjúfonál első kérdése ennek kiderítésére irányult. Nagy meglepetést nem okoztak annak tekintetében, hogy mindegyikük fontosnak tartotta a szegénység problémakörét és a szegények segítségét.

„Minden társadalmi szervezetnek, civileknek, egyháznak, családnak, embernek küzdenie kell a szűkebb közösségében a szegénység ellen.” (4)

A szegénység jelenségének megszűnéséről azonban már árnyaltabb véleményekkel találkozhatunk, az eltérő attitűdök meglehetősen jól felismerhetők. Markánsan megjelenik a válaszokban az az álláspont, mely szerint a szegénység jelensége nem a megszüntethető társadalmi problémák közé tartozik (9, 10, 14, 16, 20).

„... egy irreális elvárás, hogy a szegénységet meg lehet szüntetni.” (10)

Mások célirányosan kiemelik, hogy a jelenlegi gazdasági-társadalmi rendszer felépítésében kell keresni a szegénység magyarázatát, és annak formálásában egy lehetséges kezelést (5, 6, 11, 12, 13).

„Nem lehet kilépni, mert a rendszer így működik. Erre épül az egész.” (6)

„Szerintem valamiféle társadalmi berendezkedési hiba a szegénységnek a jelensége.” (12)

Egyetlen interjúalany nyilatkozott nagyon határozottan a szegénység rendszerszintű megszüntetésének megvalósíthatósága mellett (11).

„Nagyon nehéz dolog. Úgy gondolom, hogy mindenképpen arra kell törekedni, hogy ne legyen rendszerszintű szegénység. Semmilyen szinten. Meg is lehet szüntetni. Abszolút úgy gondolom, hogy így van.” (11)

A szegénység problémaköréhez alapvetően a megkérdezettek többsége tehát segítő szándékkal közeledik, azonban arról már megoszlanak a vélemények, hogy a jelenség teljességgel megszüntethető-e.

4.2.2. A szegénységkezelési szempontok megjelenése az interjúalanyok általános szemléletében

A képességszemléleti megközelítést alapul véve a sikeres szegénységkezelés kiemelt aspektusai, egyben az elemzés keretétül szolgáló öt szegénységkezelési szempont **(1) a képességszemléleti megközelítés szempontja, (2) a szegénységi csapda felismerésének szempontja, (3) a mentális folyamatok figyelembevételének szempontja, (4) az egyediség figyelembevételének szempontja, valamint (5) az érintetti bevonás fontosságának szempontja.** A megkérdezettek gondolkodásmódját az egyes szempontokra fókuszálva külön-külön elemzem az interjúk teljes tartalma alapján.

A képességszemléleti szempont vizsgálatakor arra figyeltem, hogy a képességszemléleti megközelítésben való gondolkodás mennyire jellemző az interjúalanyokra általánosságban a szegénységkezelés kapcsán, azaz megjelennek-e olyan vélemények, melyek szerint a beavatkozási, szegénységkezelési terveket az érintettek képességeihez kell igazítani.

A válaszok alapján egyértelműen kirajzolódott, hogy a megkérdezettek nagy része a képességszemléleti megközelítés alapszemléletét valamilyen módon képviseli (2, 3, 5, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 18, 20). Erre a következtetésre a teljes interjúk tartalma, az azokban képviselt szemlélet ad lehetőséget, melyekben sokszor implicit módon jelenik meg e szempont. A következő idézetek jól szemléltetik, hogy a megkérdezettek esetében hogyan jelennek meg a képességszemléleti meglátások.

„... a szegénység azzal is együtt jár, hogy híján vannak olyan készségeknek és képességeknek ahhoz, hogy a mostani struktúrában eligazodjanak vagy érdeket érvényesítsenek.” (13)

„... ne kenyeret adjál, vagy mondjuk horgászbót, és ne halat adjál, hanem lehetőséget, ebben is van valami.” (10)

Néhány véleményben ugyan megjelenik a képességek rendszerében való gondolkodás, mégis úgy tűnik a képessé tétel folyamata részlegesen vagy teljesen hiányzik a gondolkodásmódból (1, 4, 6, 9, 15, 19).

„Magát azt, hogy valamit csak úgy odaadok, nem támogatom. Ha odaadsz nekem egy gyönyörű tollat, de nem tudok írni, akkor mire használom? Tehát, ha odaadunk valamit csak úgy, akkor arra oda kell figyelni, fenn kell tartani.” (4)

Az előző idézetben is egyértelműen megjelenik az a gondolat, mely szerint a szegények sok esetben nem rendelkeznek a boldoguláshoz szükséges jellemzőkkel, képességekkel,

másrészt az erre való törekvés nem azonosítható egyértelműen az interjúalany véleményében. Ez azonban nem jelenti a segítő szándék hiányát, melyet a következő idézet is jól demonstrál.

„Az alapvető létfeltételek biztosítása, hogy mindenki számára kevesebb teher legyen. Jog olyan dolgokhoz, hogy nyilván például a lakhatáshoz, természeti erőforrásokhoz, tisztálkodáshoz, a méltó emberi élethez. Van egy pár dolog, ami az emberi élethez szükséges vagy a létbiztonságot jelenti, tehát nyilván egy olyan irányba kell menni, hogy ezeket minél többek számára, de végső soron mindenki számára kell biztosítani.” (6)

Láthatjuk, hogy a fenti gondolatban is erőteljesen jelen van a hátrányos helyzetben lévők megsegítésének kiemelt jelentősége, azonban a megközelítés talán Rawls (1971) elsődleges javak elméletének elveihez áll közelebb.

Az interjúalanyok jelentős részének gondolkodásmódjában megjelenik a képességszemléleti megközelítés szempontja. Néhány interjúalany esetében ugyan felmerül, hogy a szegények bizonyos képességek hiányából fakadóan nem képesek boldogulni, de elképzeléseikben sokszor hiányzik vagy részlegesen jelenik csak meg a képessé tétel folyamata. Előfordult, hogy egyes interjúalanyok elképzelése más elméleti megközelítéshez állt közelebb, azonban összességében elmondható, hogy a megkérdezettek gondolkodásmódja, szegénységhez való viszonyrendszere sokszor implicit módon, de tartalmazza a képességszemléleti megközelítés lényegi mondanivalóját.

A szegénységi csapda szempontjának vizsgálata során az interjúk teljes tartalma alapján bemutatom, hogy a szegénység körkörös jellege, a szegénységi csapda egyes elemei közötti visszacsatolási folyamat létezése egyértelmű-e a megkérdezettek számára. Az interjúalanyok nagy része világos utalást tett a szegénységi csapda ismeretére (3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20).

„Tehát ugye egy túlélő üzemmódba helyezkednek be, és pont az a stratégiai gondolkodás, amely a középosztálynak vagy a felsőosztálynak a sajátja lehet, az tűnhet el belőlük, és szerintem, ha ez éveken, évtizedeken, generációkon keresztül megy, azt eredményezi, hogy a megoldási paletta is tökre leszűkül.” (14)

Mások úgy vélik, hogy az, hogy valaki saját hibájából szegény vagy nem saját hibájából került ebbe a helyzetbe egyrészt elkülöníthető, másrészt számít akkor, amikor a probléma kezeléséről van szó (2, 3, 4, 7, 9, 10, 12, 20). Véleményem szerint mindez egyfajta előítéletet is hordoz magában, hiszen nagyon nehéz elkülöníteni, hogy mi számít saját vétségnek illetve, melyek azok a külső körülmények, melyek a nehéz helyzetet eredményezték. Továbbá, ha el is tudnánk különíteni a két esetet egyértelműen, a szegénységi csapda jelensége továbbra is

fennmarad mindkét szituációban. Azaz egyik helyzetben sem képes feljebb lépni az érintett, függetlenül attól, hogy melyik kategóriába tartozik. Ugyanis a szegénységi csapda nem csak arról szól, hogy valaki fizikálisan képtelen munkába állni, hanem olyan egymásra ható tényezők dinamizmusát fejezi ki, amelyben végül közel lehetetlenné válik a megoldás önálló megtalálása és kivitelezése.

„Engem a szegénységben, ami leginkább megérint az az, amikor az önhibáján kívül kerül valaki ebbe a helyzetbe, és a lehetőségei vesznek el abban, hogy ebből a helyzetből kitörjön.” (3)

„Ugyanakkor fontosnak tartom azt, hogy valami módon mindenki felel saját sorsáért, tehát a rendszerben annak benne kell lenni, hogy az, aki próbálkozik azzal, hogy többre jusson, azt a rendszer fölkarolja.” (9)

Más interjúalany véleménye szerint ez a hozzáállás téves, és akadályozza a problémakezelést (13), melynek következményeire a következő idézet szemléletesen rámutat:

„Mert az az igazság, hogy az eddigi tapasztalataim szerint az eddigi programok nem feltétlen jutottak el eddig, a közösség nem lett kellőképpen megszólítva, nem látták bennük a valódi segítő szándékot, nem azt kapták, amire nekik pontosan szükségük van, és ezáltal gyakorlatilag csak ideig-óráig tudtak működni ezek a programok. Ugye nagy kérdés, hogy mit adunk a szegénységből való kitöréshez, halat vagy hálót. És eddig azért legtöbbször halat dobáltak, de, ha hálót adtak, azt sem jól csinálták.” (11)

Ahhoz tehát, hogy valódi segítséget biztosíthassunk, szükség van a szegénységi csapda jelenségének felismerésére, elfogadására, ezáltal arra, hogy előítéletektől mentesen közelítsünk a problémához. Ezt a hozzáállást a megkérdezettek többsége képviseli, ám jelentős részüknél megjelenik az az elképzelés, mely szerint sokan maguk is tehetnek helyzetükről, valamint, hogy mindez befolyásolja azt, ahogyan ezeket az eseteket kezelünk kell. Összességében elmondható, hogy a szegénységi csapda felismerésének szempontja érvényesül a megkérdezettek gondolkodásmódjában azzal a kiegészítéssel, hogy néhányuk elkülöníti a segítségre érdemes és segítségre kevésbé érdemes nélkülöző csoportokat.

A mentális folyamatok szempontjának vizsgálata során olyan elemek megjelenésére figyeltem a véleményekben, amelyek a szegénységgel járó mentális korlátokra, a nélkülözés pszichológiai vonatkozásaira, vagy a szegények önbecsülésének, magabiztosságának újraképzésére és ennek fontosságára vonatkoznak.

Az ezzel kapcsolatos vélemények megjelentek az interjúk során (2, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 20), mégis elmondható, hogy kevesebbszer és kisebb súlyban, mint az általam kiemelt más szegénységkezelési szempontok esetén. Természetesen a mentális problémák többféle interpretációban előfordultak, melynek egyike a motiváció felől közelíti meg a problémát.

„Elkeseredettek lesznek, nincsen jövőképük, nem is hisznek már abban, hogy kitörhetnének, tehát abszolút beszűkíti a perspektívájukat a szegénység és ez meg már ilyen belső tényező.” (5)

„A szegénység olyan lelki dolgokat von maga után, amibe alaphól bele lehet süppedni... Nem hiszik azt el, hogy tovább tudok tanulni, nem hiszik el azt, hogy én normális munkát tudok találni, tehát énszerintem nemcsak az anyagi meg a lehetőségbeli oldalról kell megragadni, hanem szerintem magáról a hitről is szól ez az egész.” (20)

Korábban láttuk, hogy néhány véleményben megjelenik, hogy az érintettnek is fel kell ismernie saját helyzetét, és azt, hogy neki is van felelőssége és lehetősége változtatni. Más interjúalanyok azonban utaltak a Science-ben nemrégiben megjelent tanulmány fő mondanivalójára, mely szerint, aki anyagi nélkülözésben él, annak kognitív funkciói úgy változnak meg, hogy szisztematikusan rosszabb döntéseket fog hozni (5, 13). Mindezt rendkívül jól szemlélteti a következő gondolat, melyben az interjúalany saját tapasztalata alapján festi le a nélkülözők vívódását.

„Az is közrejátszik, amikor már annyira belekerülnek egy borzasztó nehéz élethelyzetbe, ahonnan már kiút sincsen, vagy úgy érzik, hogy nincs kiút, és utána már amit el lehetne érni, meg lehetne fogni, már azt is nehezen tudják, mert egyszerűen egyfajta pszichés állapot alakul ki. ... Sokszor azt látjuk, hogy annak lehet segíteni, aki maga is akarja, és ez nem feltétlenül azért van, mert tudatosan nem akarja, csak egyszerűen valahogy van is motiváltsága, legalábbis azt mondják a szavak, hogy van motiváltsága, de közben néha mégsem. ...néha olyan dolgokat, amelyeket igénybe vehetnének, mégsem veszik igénybe, mert nem mennek utána. Például nagyon sokszor látjuk ezt is, hogy be sem jön hozzánk megérdeklődni, hogy mire lenne jogosult. Amit nehezen tud megmagyarázni az ember, tehát azt gondolom, hogy van ennek egy ilyen hozadéka, hogy nagyon sokszor ez számítana rengeteget, hogy kicsit a hozzáállás lenne olyan talán, hogy ki tudnának szakadni ebből a nagyon nehéz pszichés állapotból.” (10)

Az eddigi szempontok megjelenéséhez képest a mentális folyamatok jelentőségét érezhetően kevesebben emelték ki, volt, hogy az egyáltalán nem jelent meg az interjúk során

(1, 3, 4, 6, 9, 15, 16, 17, 18, 19). Elmondható, hogy kevesebb hangsúlyt kapott a mentális folyamatok fontosságának szempontja a szegénység és annak kezelésének témaköre során a megkérdezettek körében, mint a képességszemléleti megközelítés vagy a szegénységi csapda fontosságának szempontja esetén.

Az egyediség szempontjának elemzésekor olyan elemeket kerestem az interjúalanyok véleményében, amelyek arra utaltak, hogy a szegénységkezelési programoknak a problémákhoz illeszkedően egyedinek kell lenniük, figyelembe kell venniük az érintettek kultúráját, a helyi szintű körülményeket, szokásokat, hagyományokat. Az interjúk többségében megjelent az egyediség kérdésköre valamilyen formában (2, 4, 5, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 19). Néhányan egyszerűen a különbségeket emelték ki az egyes szegénységkezelési kihívások kapcsán, amelyek egyedi megoldásokat igényelnek az egyes esetekben (10, 13).

„De nem hiszem, hogy van recept, hanem csomó iszonyú különböző szituáció van, és ezekben kellene valamit csinálni.” (13)

Sokan kiemelték a helyi szintű problémamegoldás fontosságát és a szubszidiaritás elvének jelentőségét (2, 7, 8, 12, 15, 19), melyek kiemelése a megkérdezettek érintetti bevonásról alkotott véleményéről is releváns információkat szolgáltat.

„Mert leginkább az szokott lenni a baj az én véleményem szerint, hogy felülről hoznak meg egy döntést. Ha ezt nem abból a közösségből hozom ki, akkor az nem megoldás. És nem biztos, hogy Szegeden ugyanaz a konstelláció, mint Pesten, Csongrádon vagy bárhol. Tehát ne várjunk országos szintű megoldást, helyi szinten kell megoldani.” (19)

„Kimondottan a szubszidiaritás elve alapján értelmezhető történet, hogy ezeket a kérdéseket, eszközrendszereket ott kell mozgósítani, ahol az legközelebb van a problémához.” (2)

Bár látjuk, hogy az egyediség szempontját sokan képviselték, jelentős esetben nem jelent meg az egyedi megoldások szükségességének kérdésköre az interjúk során (1, 3, 6, 9, 16, 18, 20). Kevesebb hangsúlyt kap a megkérdezettek gondolkodásmódjában ez az aspektus, mint a képességszemléleti megközelítés vagy a szegénységi csapda felismerésének szempontja, azonban gyakrabban került elő, mint a mentális folyamatok figyelembevételének kérdésköre.

Az egyediség témaköréhez szorosan kapcsolódó **érintetti bevonás szempontjának** elemzésekor olyan elemeket kerestem az interjúalanyok által elmondottak között, melyek

utalnak az érintettekkel való együttműködés, a nyílt megvitatáson alapuló részvételi döntéshozatal vagy a részvételi akciókutatásban rejlő lehetőségek fontosságára.

Néhány véleményben megjelent a helyi szintű problémamegoldás és a szubszidiaritás elvének jelentősége (2, 7, 8, 12, 15, 19), mely arra utal, hogy a helyi feltételek és esetek megismerését szükségesnek tartják. A megkérdezettek nagy része fontosnak tartja az érintettek bevonását a szegénységkezelési programok során, azonban eltérő mértékben (1, 2, 4, 5, 6, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20). Az érintettek bevonásának kérdéskörére a mélyinterjúk során konkrétan rákérdeztem a lakópark-projekt témakörénél, azonban rendkívül sok általános meglátás is született a részvételi folyamatok fontossága tekintetében. Néhányan azelőtt említették a részvétel jelentőségét, mielőtt a projekt kapcsán az szóba került volna (5, 10, 12, 13, 14).

„Szerintem, ami nagyon fontos az az, hogy a helyi közösség, akikkel foglalkozunk, azoknak nem csak a bevonásával, hanem a velük együtt való tervezésen alapuljon ez a dolog, tehát, hogy nem lehet nélkülük semmit sem, mert nem fog működni. Meg mindenképpen hosszú távúnak kell lennie egy ilyen programnak, tehát, hogy nem 4-5 év, hanem, hogy 30, 40, 50 évre kellene felépíteni.” (14)

Mások fontosnak tartják az érintettek bevonását, ám annak megvalósításában nagy nehézségeket látnak (2, 5, 11, 15, 20).

„Lehetne bevonni őket, de nyilván nehéz. Velük is nehéz. Tehát megértem azt, hogy nem feltétlenül akarják mindig bevonni őket egy-egy döntéshozatalba, mert megvan náluk ez, hogy az ember a kisujját nyújtja, és a karja kell, ami érthető. Nehéz lenne közösen dönteni. Énszerintem azt kellene, hogy abból a környezetből kiragadni a legföldreszálltabbakat és úgy közösen dönteni bármiről.” (20)

Több vélemény szerint, ha megkérdezzük őket, annak az az eredménye, hogy a végtelenségig kérni fognak (8, 15).

”Persze, hogy ennek van értelme, csak ez hogy is mondjam, az érintettek bevonásának akkor van értelme szerintem, ha az érintett emberben, társadalmi csoportban van együttműködési készség. Mert akkor nem tudunk mit kezdeni, ha egy nemzedékek óta jóléti függőségre szocializált társadalmi csoportot megkérdezzünk, bevonjuk, mint érintettet, akkor az csak azt fogja mondani, hogy akkor adjon ezt is az állam, adjon nekem lakást, lehetőleg még bútorozzák is be azt a lakást. Akkor lehetőleg, ha nem tudom fizetni a lakbért, akkor azt

is fizesse ki valaki, nem tudom fizetni a villanyt, a gázt, de ne kapcsolják ki, azt is fizesse ki valaki.” (15)

Egy interjúalany szerint az érintettek nem tudják feltétlenül jól megítélni helyzetüket.

„Ez egy érdekes és etikai problémákat felvető kérdés. Azt gondolom, hogy meg kell kérdezni az érintetteket. Abban viszont biztos vagyok, és egy óriási nagy baj, és egyfajta gyarmatosító attitűd, hogy az érintettek nem biztos, hogy mindig teljesen tudatában vannak azzal, hogy mi számukra a legjobb megoldás. Ezt ugye kimondani nem szép, de mindenképpen felvetendő. Én azt gondolom, hogy abból a szempontból érdemes megkérdezni az érintetteket, hogy nekik mi az ideálképük, mi az, amit ők szeretnének, mert minél inkább közeledni tudunk ehhez, az a hitelességünket növeli. Egyúttal fel kell térképeznünk azt a mikrokörnyezetet, szociális környezetet is, amiben ez a lakópark élhetővé válhat, úgy, hogy talán ők ezt nem is tudják konkrétan a kívánalmak szintjén megfogalmazni.” (11)

Más vélemény alapján az érintettekkel való közvetlen kapcsolat felépítése egyértelműen nem járható út.

„De nem tudsz rajtuk segíteni úgy, ahogy a populista mondja, hogy be kell menni az ajtók mögé és ott segíteni kell. Ez hülyeség, hogy ingyenes dolgokat ígérnek, általában meg nem szeretik, ha bemennek az intimszférájukba, még a legnyomorultabbak sem.” (8)

Megjelent az a vélemény is, mely szerint a módszertanra nagy hangsúlyt kell fordítani az érintettek bevonása előtt (2, 6, 12), hogy elkerüljük a fentebb említett problémákat, amelyek azt eredményezik, hogy az érintettek „kérő” pozícióba helyezkednek. Az érintettek bevonásának fontossága nem jelent meg, vagy nem jelent meg mérvadóan néhány interjúban (3, 7, 8, 9, 15).

Összegezve elmondható, hogy a megkérdezettek többsége képviseli a részvételi bevonás fontosságának szempontját, amely elősegítheti az érintettek elköteleződésének növelését a program sikere iránt, azonban bevonás mértékéről rendkívül eltérőek a vélemények az egyes interjúalanyok esetében. Felmerült, hogy az érintettek bevonása nélkül semmiről sem lehet dönteni velük kapcsolatban, ugyanakkor megjelent a részvételi folyamatok nehézségének gondolata, valamint az érintettek alkalmasságának kérdése is arra vonatkozóan, hogy képesek-e meghatározni saját helyzetüket és azt, hogy számukra mi lenne a jó. Néhány esetben a részvételi döntéshozatal nem került előtérbe az interjúk során, vagy nem volt mérvadó az ezzel kapcsolatos megnyilatkozás.

4.3. VÉLEMÉNYEK A HÁTRÁNYOS HELYZETŰEK RÉSZÉRE TERVEZETT SZEGEDI LAKÓPARKRÓL

Az eddigiekben a vizsgálódás során egyelőre az általános gondolkodásmód feltárására törekedtem, ebben az alfejezetben azonban a megkérdezettek helyi szintű meglátásaira és azon belül kiemelten a hátrányos helyzetűek számára tervezett szegedi lakóparkkal kapcsolatos vélemények bemutatására fókuszálok. Célom, hogy harmadik kutatási kérdésekre választ találjak, mely azt kutatja, hogy milyen mértékben érvényesülhetnek/kellene érvényesülnének a képességszemlélet tükrében kiemelt szegénységkezelési szempontok egy konkrét projekt, a szegedi lakópark létesítése során az interjúalanyok szerint.

A Szeged-Csanádi egyházmegye püspöke tavaly novemberben jelentette be, hogy az Árpá és Búza utcában élő nehéz sorsú romák képviselői segítséget kértek lakhatási körülményeik fejlesztésére. A kiskundorozsmai Árpá és Búza utcai szegregátumban élő cigány közösség néhány képviselője írásban fogalmazta meg kérésüket. 22 család, 116 ember lakóközösségének fejlesztésére 22 darab, 60-70 négyzetméteres, egyszerű lakást szeretnének. Az egyházmegye megoldásként egy **lakópark** létrehozását tervezi. A püspök elmondta, önkénteseik segítségével közösségi házat, sportpályát, edzőt, kápolnát, lelkészt is biztosítanának a lakópark mellé, a felépítést követően szociális munkával, az emberi erőforrások fejlesztésével, életvezetési tanácsadással járulnának hozzá a romák társadalmi integrációjához megakadályozva, hogy az új lakások állapota gyorsan leromoljon. A sajtóban arról is lehetett értesülni, hogy a lakópark nem roma családokat is befogadna, azonban egyelőre kérdéses, hogy mennyi pénzből, mikorra és hol valósulna meg a program.¹¹

A lakópark ötlete számos **ellenérzést** generált. A Jobbik december elején aláírásgyűjtést kezdeményezett, valamint tiltakozást is szervezett a Püspöki Palota előtt a roma lakópark megépítése ellen arra hivatkozva, hogy a pozitív diszkrimináció formájaként másoknak hátrányt okoz, társadalmi igazságtalanságot szül.¹² A környékbeliekben is felmerült a kérdés, hogy a mostani ötlet miben különbözik az 1979-ben átadott lakópark projektjétől, hiszen az ekkor épült lakóépületek mára nagymértékben leamortizálódtak. Sokan kételkednek abban, hogy a roma közösség ezúttal képes lesz-e fenntartani, jó állapotban megőrizni a lakásokat.¹³

Másrészt a korábbi tapasztalatok is alátámasztják, hogy az integráció előmozdítása nagymértékben függ attól, hogy hogyan jutnak lakóhelyhez a romák. Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi, aprófalvas térségében például amennyiben a romák saját ereje is szükséges volt

¹¹ http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/lakoparkot_epitenek_a_romaknak/2358549/. 2013. 11. 20.

¹² http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/jobbi_roma_lakopark_faji_alapon/2364271/. 2014. 01. 06.

¹³ <http://dailyszeged.hu/posts/47-roma-lakopark-prok-es-kontrak>. 2013. 12. 03.

lakóhelyük biztosításához, másképpen alakult a közösségek életútja, mint abban az esetben, ha ingyenesen jutottak lakásokhoz esetlegesen eredeti lakóhelyük ledózerolása mellett, mely gyakorlat sok esetben új telepek létrejöttét generálta (Fekete 2005). A lakópark ötlete tehát indulatos és intenzív reakciókat váltott ki a helyiekből, így egyrészt nagyon aktuális a program kapcsán kialakult vélemények vizsgálata, másrészt maga a lakhatási körülmények problémaköre is, melyre a projekt megoldást ajánl. Mindezt jól szemlélteti a következő idézet, melyben az érintettek már néhány évvel korábban megfogalmazzák a problémát.

„Az interjúkban szinte minden esetben fölmerült a lakhatás hiánya, illetve körülményei, mint az egyik legégetőbb probléma. Interjúalanyaink közül szinte mindenki beszélt nekünk arról, hogy milyen rossz körülmények között élnek a (különösen a két helyi szegregátumban lakó) emberek. Emellett a megvalósult és tervezett szegedi telepfelszámolások eddigi rossz gyakorlata is problémaként jelentkezett; konkrétan az, hogy ezek kidolgozásába és végrehajtásába nem vonták be az érintetteket, s azok végül még rontottak is az érintettek élethelyzetén” (Málovics et al. 2011, 90. o.).

4.3.1. A szegénységhez, romákhoz és a lakópark ötletéhez való viszonyulás helyi szintű interpretációja

Ahhoz, hogy a szegedi lakópark esetén a képességszemlélet tükrében felállított szegénységkezelési szempontok érvényesülését értelmezni lehessen, szükség van a témakör kontextusának bemutatására. A helyi környezetről alkotott vélemények interpretációja során körüljárom, hogy milyen a helyiek viszonyulása a szegénységhez és a romákhoz. Ezt követően arra fókuszálok, hogy feltérképezzem az interjúalanyok közvetlen hozzáállását a lakópark ötletéhez, mely az egyes szempontok megjelenésének vizsgálatakor stabil kiindulópontot jelenthet.

A mélyinterjúk során tehát arról is kérdeztem az alanyokat, hogy milyen a **szegényekhez való viszonyulás helyi szinten**. Megoszlanak a vélemények ennek tekintetében. Többen úgy vélték, ellenséges a szegényekhez való viszonyulás (2, 6, 11, 19)

„Szerintem nagyon negatív a szegénység megítélése. Szerintem a szegénység stigmatizál. Szerintem itt az emberek, aki szegény, azt gyakorlatilag nagyon elutasítják. Sőt, igazából azt is mondanám, hogy ki is rekesztik” (11)

Kisebb súllyal, de megjelent az a gondolat is, mely szerint a szegénység abszolút témában van, nem egy olyan ellapított dolog, amely a szőnyeg alá van söpörve (20). Más meglátások szerint a csönd és elfogadás jellemző mind a szegények részéről (18), mind a

társadalom más rétegei részéről (3, 9, 12, 17), melyet a hazánkban is jellemző „szégyenlős szegénység”¹⁴ jelensége is alátámaszt. Ennek lényege, hogy a nehéz helyzetben lévők gyakorta inkább ismeretlenektől kérnek segítséget, mintsem közvetlen környezetüktől, hiszen szégyellik azt, hogy mások támogatására szorulnak.

„Egy kicsit ilyen fejemet bedugom a homokba hozzáállás van olyan értelemben, ha nem látom, akkor nem kell gondolkodnom róla. Szerintem ez az általános hozzáállás.” (12)

A vélemények tehát ismét szórtak. A **romákhoz való hozzáállás** témakörét is fontos kiemelni, hiszen primer kutatásom elsősorban egy romákhoz kapcsolódó, számukra segítséget ígérő programhoz kapcsolódik, melynek kialakítása során aktuális kérdés lehet az érintett romák mélyszegénysége, elkülönülése/tömörülése is, mely megteremti a kapcsolatot az elméleti részben tárgyalt szegregáció és szegénységi koncentráció témaköreivel. A mélyinterjúk során ennek vizsgálatára azt a kérdést tettem fel, hogy milyen a romákhoz való viszonyulás helyi szinten. Sokkal homogénebb vélemények születtek, mint a szegénység értékelése kapcsán. Markánsan megjelent az az álláspont, mely szerint a romák megítélésében rendkívül sok az előítélet (5, 6, 8, 12, 14, 15, 18).

„A cigányozás vagy a cigány és a nem cigány ellentét általában napi beszédnek a témája.” (8)

A következő idézetek szemléletesen mutatnak rá a romákhoz való hozzáállásra.

„Ha a tartósan szegények, főleg az etnikai szegénység kapja a segítyt, akkor tulajdonképpen akár jelentős középosztálybeli csoportok is fel vannak háborodva, hogy hú a mocskos rohadt alkoholista cigány segítyt kap, elmegy a kocsmába, elissza. Na de hát könyörögöm, és hogyha egy bölcsészhallgató megy el a szocetámjából a Nyugiba vagy a JATE klubba sörözni, vagy akárhová. Tulajdonképpen a lényeg az ugyanaz, valamilyen szociális jövedelmet iszik el, de nem mindegy, hogy ki, egy hallgató vagy pedig egy cigány issza el azt a szociális jövedelmet, mert egyszerűen más kulturális megítélés alá esik a kérdés.” (15)

„... hát napi konfliktusok vannak, egyáltalán az életviteltől a zajongástól, mindent sokkal súlyosabban vesznek mondjuk így az idősek, tehát ha a cigány gyerek meglöki kicsit a liftnél, akkor ezt már az élete elleni támadásnak veszi” (8)

Tereplátogatásaim során egy a kiskundorozsmai szegregátumban élő nem roma nő szerint egy roma származású férfival kötött házasságát követően megváltozott neve miatt

¹⁴ http://hvg.hu/itthon/20141104_szegenlos_szegenyseg_keregetes_plakat/. 2014. 11. 04.

nem vették figyelembe a jelentkezését egy munkahelyen, és addig el sem jutottak, hogy észrevegyék, ő már dolgozott ott egészen sokáig. Szerinte a probléma ott van, hogy a cigányoknak egyszerűen nincs lehetőségük, mert az országban cigánygyűlölet van. Ezt a gondolatot két interjúalany is megerősítette (6, 16), akik szerint azok a romák, akik nem szegregátumokban élnek, többségükben asszimilációs stratégiát választanak, próbálják az etnikus jegyeket megszüntetni, feloldani vagy lágyítani, hogy elkerüljék a megbélyegzést. Néhányan az interjúalanyok közül önmaguk is elmondták a véleményüket a romákkal kapcsolatban.

„Én azt gondolom, hogy a cigányság esetében a szegénységet megint máshogy kell kezelni. Ez sokkal inkább egy kulturális létből fakadó kérdés az ő esetükben. Tehát nekik az a kulturális berendezkedésük, hogy ők egy nomád, félnomád kultúra, ami mindig is ahhoz volt szokva, hogy vándoroljon, illetve tulajdonjogot ne szerezzen magának. Nehéz is a szegénységről alkotott elképzeléseket megfogalmazni.” (3)

„... úgy gondolom, hogy nekik az lenne a jó, hogyha tudnának alkalmazkodni, vagy felvennék a többségi társadalom szokásrendszerét döntő részben, és ebben viszont maga ez a rétegző normarendszer ez akadály.” (9)

Mások a romáktól elvárt teljes alkalmazkodással nem értenek egyet:

„De a cigányság az nem csak szegénység, hanem az egy identitást, kultúrát, mindenfélét jelent. Tehát annak az eltüntetése, beszippantása, asszimilációja felé vinni a folyamatot nem hiszem, hogy bárkinek joga lenne.” (6)

Néhány vélemény alapján a szegedi romákkal kapcsolatos közhangulat az előzőekben bemutatott képet némileg enyhítve toleráns és nyugodt (9, 17).

„Szeged ilyen szempontból elég jó hely, tehát nyilvánosan nem szokás cigányellenesen fogalmazni vagy diszkriminatíván fogalmazni, ugyanakkor a közbeszédben ez ott van.” (9)

Egyértelműen kirajzolódik, hogy a megkérdezettek szerint a romák felé irányuló attitűd helyi szinten is ellenséges, azonban sokan kiemelték, hogy Szegeden még egy viszonylagosan toleráns hozzáállás jellemző. Az egyik vélemény (18) felhívja a figyelmet arra, hogy azok, akik nem ismerik a romák helyzetét, csak a médiából informálódva állítanak fel különböző teóriákat arról, hogy a romák lopnak, és nem szeretnek dolgozni. Szerinte, ha megismernék őket és azt, hogy honnan jöttek, milyen fejlődési utat jártak be, akkor sok esetben megváltozhatna ez az általános hozzáállás.

Kvalitatív kutatásom során a mélyinterjúk utolsó harmadában beszélgettünk a **lakópark ötletéről**, melyet egyetlen kivétellel minden interjúalany ismert. Magam nem vezettem fel az ötletet, plusz információt nem közöltem velük, amely befolyásolhatta volna a véleményüket. Az elhangzott álláspontokat a sajtóban megjelentekre és saját információforrásaikra alapozták. Az interjúkban nem kérdeztem rá, hogy mi az álláspontjuk a lakópark felépítéséről, azonban a legtöbb esetben mindez egyértelművé vált. Sokak véleménye alapján a lakópark megépítésének ötlete alapján véve helytelen (3, 4, 5, 7, 10, 12, 13, 15, 16, 19, 20).

„Nem tudom, hogy milyen ötlet volt, nem tudom, hogy honnan jött ez az egész. Nem csináltak ilyet szerintem 50 éve civilizált országban.” (9)

„... én úgy látom, hogy a társadalomnak nem érdeke az, hogy hatalmas pénzek árán megint 25 évre építünk nekik különböző házakat, lakóparkot, és 25 év múlva ugyanúgy le lesz lakva. Úgyhogy ez nem járható út.” (4)

A két leggyakoribb indok, mely a lakópark megépítése ellen felmerült, a többségi társadalommal szembeni igazságtalanság, (1, 2, 3, 4, 10) valamint a szegregáció újratermelődésének problémája (7, 20, 5, 16, 15, 12) volt.

„... Most, hogy ugyanebben a közösségben, illetve még több ember számára ide egy ilyen multiplex-szerű cigány lakóparkot hozunk kápolnával, sportpályával, felháborítónak és igazságtalannak tartom a többségi társadalommal szemben akár Dorozsmán vagy Szeged bármelyik területén. Ilyen típusú segítséget semelyik társadalmi réteg vagy korcsoport nem kapott, tehát ez egy igazságtalan intézkedés lett volna.” (3)

Az interjúkban rákérdeztem, hogy mi a véleményük a célcsoportot illetően, kiket kellene megcéloznia a lakópark építési programnak. A vélemények nagyon megoszlanak. Néhány elgondolás szerint nincs igazán jelentősége, hogy nem romákat is befogadna-e a lakópark, hiszen abban az esetben is a nagyon szegény, alacsony státuszú csoportok költöznének be „underclass” jelleget alkotva, a szegregációt ugyanúgy elősegítve (5, 15, 16).

„Nyilvánvaló, hogy ha alacsony státuszú meg még hát mondjuk roma illetőségű csoportok laknak egy ilyen helyen, akkor oda középosztály már nem fog odaköltözni. Akkor ez villámgyorsan szegregálódik, gettósodik, pánikszerű gyorsasággal. Nem akarnak különböző kulturális, társadalmi csoportok egymás szomszédságában lakni, és ezt senki nem tudja elrendelni, hogy ez másképp legyen.” (15)

Mások szerint kedvezőbb, ha nem csak romáknak épülne a lakópark (1, 12, 17).

„Elméletileg nagyon jó lenne, ha mások is részt vennének benne, de nem tartom érettnek erre a helyzetet. Sem a romákat, sem a másik felet.” (1)

Amellett, hogy megjelent az a vélemény is, mely szerint a lakópark felépítése kirakat beruházás lenne (20), mások megengedőbbek a projekttel, támogatják azt (6, 11, 18).

„Azt gondolom, hogy kritizálni sokkal könnyebb, mint úgy megvalósítani, hogy ebből egy jó program legyen.” (11)

„Ez egy életképes, piacképes, a valóságon alapul, nem egy légbuborékokat kergető dolog.” (18)

Az attitűdök bemutatása által közvetlenül eljutottunk az egyes szegénységkezelési szempontok megjelenésének vizsgálatáig a lakópark kapcsán. A konkrét projekttel kapcsolatos vélemények összegzésekor egyértelművé vált, hogy sokan annak felépítése ellen érveltek, a következőkben az egyes szempontok elemzése során felmerült vélemények azonban némileg árnyalják a fentebb felvázolt képet.

4.3.2. A szegénységkezelési szempontok megjelenése a lakópark kapcsán

Korábban bemutattam, hogy a képességszemlélet tükrében felállított elemzési keret alapján a szegénységkezelés egyes szempontjai miként jelennek meg a helyi politikusok, szakértők és civilek gondolkodásmódjában. Céлом ebben a részben, hogy a helyi viszonyok megismerése után harmadik kutatási kérdésemet megválaszoljam, mely a következő: Milyen mértékben érvényesülhetnek/kellene érvényesüljenek a képességszemlélet tükrében kiemelt szegénységkezelési szempontok egy konkrét projekt, a szegedi lakópark létesítése során az interjúalanyok szerint.

A képességszemléleti megközelítést alapul véve az elemzés keretétül szolgáló öt szegénységkezelési szempont emlékeztetőül **(1) a képességszemléleti megközelítés szempontja, (2) a szegénységi csapda felismerésének szempontja, (3) a mentális folyamatok figyelembevételének szempontja, (4) az egyediség figyelembevételének szempontja, valamint (5) az érintetti bevonás fontosságának szempontjai** voltak. A megkérdezettek véleményét az egyes szempontok megvalósulási körülményeiről szempontonként külön-külön elemzem a projektre vonatkozó válaszok alapján. A lakópark tervének tárgyalására a mélyinterjúk utolsó részében került sor. Az egyes szegénységkezelési stratégiák tárgyalásakor érdemes megfigyelni, hogy az általános gondolkodásban képviselt szempontok hogyan konvertálódnak át akkor, ha egy speciális, adott eset kapcsán kerül sor a véleményformálásra.

A képességszemléleti szempont vizsgálata kapcsán elmondható, hogy markánsan megjelenik az interjúalanyok által elmondottak alapján az a gondolat, mely szerint a lakópark nem járul hozzá az érintettek későbbi boldogulásához (3, 7, 8, 9, 13, 19, 20).

„Az nem tanító jellegű, hogy a már meglévő értékeidet szarnak minősítem, és helyette odadobok neked egy újat. Azzal én mit tanítottam neked? Semmit.” (20)

„Hát, hogyha készítenek néhány lakást és azt odaadják ajándékba, akkor senki sem fog tudni fizetni a szolgáltatásokért. Még, ha azt is tervezik, hogy a kétéves munkájukkal járuljanak hozzá, annak szimbolikus jelentősége lehet, hogy valamiként hozzájáruljon a saját élete javításához. (7)

A megkérdezettek jelentős része azt az álláspontot képviseli, hogy a lakópark program önmagában hosszú távon nem jelent boldogulást a lakók számára, a program csak más elemekkel érhet el sikereket (1, 4, 10, 12, 14, 15, 16, 17).

„Hátránya szerintem, hogy ez eléggé eszközszagú projekt. Ugye arról van szó, hogy adjunk a kezükbe lakást. Ugyanakkor furán néz ki valakit beköltöztetni egy összkomfortos házba, aki eddig nem összkomfortosban lakott. És nem a képességei miatt, hanem egész egyszerűen ahhoz van szokva és nem tud mit kezdeni a szituációval. Szerintem ki fognak jönni az ezzel kapcsolatos problémák.” (12)

Mások szerint hozzájárulhat a lakópark ahhoz, hogy későbbiekben boldogulni tudjanak, ám ők is kiemelik, hogy komplex program felépítésében kell gondolkodni, amelynek megvalósulásában ők azonban látnak realitást (2, 5, 6, 11, 18).

„Azért nem biztos, hogy olyan lakóparkról gondolkodnék, amiben víz, gáz, csatorna, fürdőszoba van és mindennel felszerelt, hanem a mostaninál biztonságosabbat és jobbat, de olyat, ami az élethelyzethez, egzisztenciális helyzethez, jövedelemhez, és az eltartó képességhez viszonyul. Nincs azzal semmi probléma, hogy abban fatüzelésű kályha van, nincs semmi probléma, ha abban belső tusoló van, vagy olyan kifolyó, amely egészséges vizet biztosít a lakásban, de egy ponton. Nincs azzal semmi probléma, ha az nem parkettás szoba, hanem szerényebb megoldású.” (2)

„Ha ez a lakópark-projekt nem csak egyszerű házátadás, hanem ténylegesen azzal jár, hogy ott milyen szociális szolgáltatásokat teremtünk, rendszeresen ott vannak, jelen vannak szociális segítők, oktatási programokat indítunk stb., akkor abszolút hozzájárulhat. Tehát ez attól függ, hogy hozzájárul-e és milyen mértékben, hogy ez hogyan lesz kialakítva.” (5)

Láthatjuk, hogy megoszlanak a vélemények azzal kapcsolatban, hogy valójában a program hozzájárulhat-e ahhoz, hogy később önállóan boldoguljanak az érintettek. Néhány vélemény szerint egyértelműen nem, mások szerint abban az esetben lehetséges bizonyos sikerek elérése, ha a program más elemekkel is ötvözve lesz. Ezt a gondolatot lényegében azok is megfogalmazták, akik szerint az érintettek számára boldogulást jelenthet a lakópark. Az eredmények konzisztensek a képességszemléleti megközelítés szempontjának általános vizsgálata során kapott eredményekkel, azaz a projekt kapcsán is képviselik a megkérdezettek a képességszemlélet alapelveit. Sőt elmondható, hogy a lakópark ügyében jobban kirajzolódott, még inkább megragadható ez a szempont, mint az általános elképzelésekben.

A szegénységi csapda jelenségének vizsgálata kapcsán megfigyelhető volt, hogy az interjúalanyok általános gondolkodásmódjában jórészt megjelenik e szempont, ugyanakkor az előítéletek nehezíthetik a csapda jelentőségének, és az abból való kilábalás nehéz mivoltának elfogadását. A lakópark esetén előforduló leggyakoribb ellenérv az volt, hogy a lakópark által újabb szegregátum generálódhat. A mélyinterjúk korábbi részében rákérdeztem arra, hogy hogyan befolyásolja a szegények boldogulását az, ha koncentráltan élnek, valamint, hogy hogyan befolyásolja a romák boldogulását az, ha szegregátumokban élnek. Az eredmények alapján az is világossá vált, hogy a köznapi életben még a szakértők esetében is, a két fogalom alatt a legtöbben teljesen ugyanazt a jelenséget értik a szakirodalommal ellentétben.

Egy vélemény szerint a szegregátum által a szegénység enyhül (1), míg egy másik interjúalany szerint nem ez a perdöntő a boldogulás során (6). Néhányan kiemelték, hogy a szegregátumok valószínűleg pozitívummal is rendelkeznek más negatív hatásuk mellett, például támaszt nyújtanak egymásnak (5), megtartó erőt jelentenek (11), közösségi hálót biztosítanak (13). Az interjúalanyok többsége azonban egyértelműen kifejezte, hogy az elkülönülés leginkább hátrányos atmoszférát teremt az ott élők számára (2, 3, 4, 7, 9, 10, 12, 14, 20). A szegregátum negatív hatásairól így nyilatkoztak a megkérdezettek:

„Én szerintem nagyon nagy hatással vannak egymásra, tehát visszahúzó erő a saját környezeted. Mert eleve mit látsz: Nagyon sokszor olyanná válsz, mint amilyen a saját környezeted, és, hogyha ők befolyásolnak téged... meg nem is kell, hogy befolyásoljanak. Egyszerűen elég az, hogy olyan környezetben vagy, ami hatással van rád, és ez önmagában egy lerántó erő. Szerintem nagyon sokat számít, hogy milyen környezetben van az ember.”
(20)

„Azért nem jó, mert az a közeg elképesztő tehetetlenséget ad ezeknek az élethelyzeteknek. Egyrészt ennek a közegnek van egy ilyen belső, teljesen reménytelen világa.

Nagyon éles a kontraszt amit látsz a szülőknek a szemeiben és a gyerekek szemében. ... és már kisebb gyerekek, nagyobb gyerekek között megfigyelhető ez a különbség, hogy hogyan üresíti ki ezeket az embereket ez a közeg. Hogyan húzza vissza őket, milyen nehéz tehetséges gyerekeken segíteni, csak azért, mert ilyen közegben élnek, önmagában hogy húzza ez vissza őket. Akkor a belső hatalmi viszonyok szerintem borzasztóak. Sokszor, akik hatalommal rendelkeznek, abban az értelemben, hogy befolyásos tagjai a közösségnek, azok ugye úgy érzik, hogy érdeksérelmet szenvednek, hogyha bárki másnak jobb lesz, és így rántják vissza a többi.” (5)

A megkérdezettek többségi véleménye szerint a lakópark nem jelent kiutat a szegénységi csapda jelenségéből (3, 4, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20), melynek okát legtöbbször a szegregátum újratermelődésében látják.

„Nem tartom jó ötletnek a lakóparkot. Senki se kéne, hogy odakerüljön. Mondtam, hogy valószínűleg nem csak negatívuma van a szegregációnak, de, hogy tudatosan szegregációt alkotni, mert, hogy ez szerintem az, bárhogyan is. Még, ha komfortosak is lesznek egy ideig. A mostani dorozsmai cigánytelep is így indult.” (13)

„Nem mondom, hogy a szándék nem nemes, nyilván meg akarják oldani a problémát, és nyilván azt gondolják, hogy így lehet megoldani, én meg sok kérdést látok abban, hogy miért nem szabad így megoldani, mert csak rövidtávon tűnik megoldásnak, de hosszabb távon a szegregátum újragenerálja a problémákat. Szerintem innen indultunk ki.” (7)

Kevesebben képviselik a támogatói oldalt, ők azonban úgy gondolják, hogy a program lehetőséget nyújthat a fejlődésre bizonyos feltételek mellett (1, 2, 6, 11, 18).

„Érzékeny kérdés. Ha a társadalomban olyan körülményt hozunk létre, amely biztonságosabb és jobb, mint amiben fölnőnek, és talán a gyerekek számára mégiscsak ad egyfajta perspektívát, vagy tanít valamit, hogy hogyan kellene később élni, úgy, hogy közben rászorul arra, hogy önmaga is tegyen azért, hogy ez fenntartható és megtartható legyen, akkor szerintem itt meg lehet találni az arányokat.” (2)

„Lehetőséget ad arra, hogy az életkörülmények javításával, a tudati és lelki körülményeket is olyan szintre hozzuk, hogy esély legyen arra, hogy kiszakadjanak mostani életükből és egy más pályára kerüljenek. Egy magasabb szintre kerüljenek. De ez csak egy kis lépés.” (1)

Láthatjuk, a megkérdezettek jelentős része veszélyesnek érzi a lakópark megvalósulását annak tekintetében, hogy az újratermelheti a szegregációt, vagy általa esetlegesen egy újabb

szegregátum jöhet létre, megakadályozva azt, hogy az érintettek kilépjenek a szegénység körfolyamatából. Az általános elképzelésekhez képest a szegénységi csapda figyelembevételének szempontja a lakópark-projekt kapcsán tovább erősödött.

Tereplátogatásaink során az egyik lakó szemléletesen bemutatta a szegénység körfolyamatának egyik fontos elemét. Állítása szerint ellentmondásos a cigányok élete: Nem tud a gyerek jövőjével foglalkozni (ha esetleg eszébe jut mindez, akkor sem), mert a jelen problémáit kell megoldja, melyek a hideg és az élelem. Ezt sokszor nem tudja olyan formában megtenni, amellyel példát állíthatna a gyerekének, így ezt a pillanatnyi helyzetet megoldó magatartásformát látja a gyerek és ezt tanulja meg, ez rögződik be nála. Így mindenképpen szükséges, hogy a program törekedjen ennek a körfolyamatnak a megszakítására, mely hozzáállást az interjúalanyok teljes mértékben képviselték.

A mentális folyamatok figyelembevételének aspektusa a megkérdezettek általános gondolkodásmódjában a többi szempontnál kisebb súllyal jelent meg. A mentális problémakezelés a lakóparkkal kapcsolatos beszélgetés során nagyon kevés esetben került szóba. Korábban kiderült: amellett, hogy az interjúalanyok jelentős része nem támogatja a lakópark ötletét, amennyiben az megvalósulásra kerülne, mindenképpen egy komplex programban gondolkodnának, kiegészítő elemekkel segítve a program sikerét. A komplexitás a közösségépítést is magában foglalja, amely implicit módon a mentális folyamatok figyelembevételének is tekinthető. Azonban elmondható, hogy az a gondolat, mely szerint a nélkülözés közvetlenül befolyásolja az érintettek mentális folyamatait, de még a stressz jelenlétének problematikája sem terjedtek el a megkérdezettek körében. Csak néhány esetben történt utalás az interjúkban az érintettek mentális folyamatainak valamilyen formájú kezelésére a lakópark esetében (1, 2, 11).

„Az első dolog az, hogy nem egyénekkal foglalkoznék soha. Mindig családokkal foglalkoznék, amely az a mikroközösség, amelyben az egyén él. Azért, mert tapasztalható, hogy a sikeres programok is ott buknak el, hogy a szociális környezet határait nem tudják áthatolni. Aztán mindenképpen tartalmaznia kellene ennek a programnak képzést. Ennek a képzésnek az elején ez még nem formális képzésnek kellene, hogy legyen. Egyszerűen azért, mert a formális képzésbe visszaültetni az embereket teljesen értelmetlen a legelején. Akár valamilyen teljesen atipikus képzés is elképzelhető lenne, amely vissza tudná adni valamilyen szinten az emberek motivációját a szegénységből való kitörésre.” (11)

„Akik nem motiváltak a részvételben, hogy az adott szituációból kikerüljenek, ott másfajta, nem szegénységi programokra, szerintem egészségügyi programokra van szükség. Magyarul ott a mentális viszonyokat kell helyre tenni.” (2)

Az első idézetben a motiváció szintjének növelését atipikus képzések által, más támogatási elemmel összhangban alkalmazná az interjúalany, míg a második esetben a motiváció hiányát a szegénység kérdéskörétől elkülönülten, egészségügyi problémaként kezeli. A mentális folyamatok figyelembevételének szempontja a lakópark-projekt esetében minimális szinten jelenik meg a megkérdezettek körében, még kisebb súllyal, mint az általános meglátásokban.

Az egyediség szempontjának vizsgálata kapcsán elmondható, hogy a megkérdezettek általános gondolkodásában megjelent az egyediség kérdésköre, ám kevesebb súllyal, mint a képességszemléleti megközelítés és a szegénységi csapda felismerésének szempontjai. A program értékelése során valamilyen szinten minden interjúalany figyelembe vette az eset egyedi jellemzőit, körülményeit, és próbálta kontextusba helyezni azt némileg ösztönösen. Szigorúan véve azonban kevesen emelték ki azt, hogy a szituációhoz illeszkedő megoldásra lenne szükség (2, 5, 10, 13, 14). Azt azonban érdemes megjegyezni, hogy a lakópark ötlete már önmagában determinálta a megkérdezettek gondolkodását, így a konkrét szituációhoz alkalmazkodó ötleteik legtöbbször a lakópark témakörén belül kerültek kinyilvánításra. A következő idézetekben felismerhető, hogy megoldási javaslataikat igyekeznek a közösség – általuk vélt – jellemzőihez viszonyítani.

„Azért nem biztos, hogy olyan lakóparkról gondolkodnék, amiben víz, gáz, csatorna, fürdőszoba van és mindennel felszerelt, hanem a mostaninál biztonságosabbat és jobbat, de olyat, ami az élethelyzethez, egzisztenciális helyzethez, jövedelemhez, és az eltartó képességhez viszonyul.” (2)

„A mi vizsgálatunk lényegében azt tárta fel, hogy nekik a közösség ereje az iszonyú fontos. ... De szerintem mindegyik verzió elképzelhető, tehát, hogy nincs egy olyan módszer, ami segíthet, hanem pont ez a lényege a helyi közösség bevonásának, hogy ott. ... Azt gondolom, hogy azt nem lehet megspórolni, hogy időt, energiát öljön abba, hogy az ottaniak ki, hogy merre, mit akar.” (14)

Az, hogy egy szegénységkezelési program a konkrét szituációhoz illeszkedjen, egyedi megoldásokat szolgáltatson, a megkérdezettek egy részének általános gondolkodásában megjelenik. Mindez a lakópark-projekt kapcsán némileg más formában tükröződik, hiszen maga az ötlet nagyrészt meghatározta a gondolkodás irányvonalát. Úgy gondolom, a

mélyinterjúk tartalma alapján elmondható, hogy az egyediség szempontjának kérdéskörét ösztönösen képviselik a megkérdezettek a konkrét projekt kapcsán. Az azonban már közel sem biztos, hogy az egyedi megoldások megtalálását az érintett közösség bevonása által képzelik el.

Ahhoz, hogy egy adott esethez alkalmazkodó szegénységkezelési megoldásra találjunk, meg is kell ismernünk azokat. A megkérdezettek döntő többsége szerint a helyi döntéshozók ismeretei a szegénységgel kapcsolatosan részlegesek (3, 5, 9, 18, 20) vagy nem elegendők (6, 13, 16, 1, 12). Kisebb részük megfelelőnek tartja a helyi döntéshozók tájékozottságát (10, 11, 15, 17). Az elméleti áttekintés során láthattuk, hogy az egyes szegénységkezelési beavatkozások során az érintettek bevonása által jobban megismerhetjük azokat a problémákat, melyekkel az érintettek szegénységükből fakadóan napi szinten szembesülnek. Továbbá elérhetjük, hogy maguk is részeseivé válhassanak a folyamatnak, mely által hosszabb távú eredményeket érhetünk el.

A mélyinterjúkban feltettem a kérdést az interjúalanyoknak, hogy véleményük szerint mi várható a projekt kapcsán, lesz-e **érintetti bevonás**, valamint, hogy ők a gyakorlatban hogyan képzelnék el ezt a folyamatot. A kérdéseket rendkívül sokféleképpen értelmezték, hiszen önmagában a részvételről is más-más elképzelésekkel rendelkeztek. Csak néhány válaszban tükröződött egyértelműen, hogy véleményük szerint nem fogják bevonni az érintetteket a program kialakításába (1, 9, 12, 14, 20), melyből három esetben elmondható (1, 12, 14), hogy ez ellenkezne az általános elképzeléseikkel, azaz ők fontosnak tartanák egyébként az érintettek bevonását.

„Hát én nagyon félek, hogy nem. Szerintem nagyon-nagyon fontos kellene, hogy legyen, és ezért lobbizni kellene. Csak ugye az érintetti bevonás az nagyon bonyolítja a dolgokat nyilván.” (14)

Mások szerint valamiféle részvétel lesz a lakópark megvalósulása kapcsán (2, 5, 6, 10, 11, 13, 16, 17, 18).

„Én nem gondolom, hogy meg fog valósulni ez a program. Ha megvalósulna a program, akkor szerintem bevonnák előbb utóbb az érintetteket. Két okból. Enélkül nem tudnák egész egyszerűen kivitelezni a dolgot, másrészt azért, mert a program kezdeményezői jó viszonyt ápolnak a helyi kisebbségi önkormányzat vezetőivel és rajta keresztül el tudják érni a helyieket. Tehát lesz bevonás.” (16)

Néhányan nagy hangsúlyt fektetnének az érintettek megkérdezésének módszertanára, mivel szerintük ez nagyban meghatározza a bevonás eredményességét (1, 5, 6, 12, 14). Egyéb vélemények is felszínre kerültek az érintetti bevonás megvalósításával kapcsolatosan.

„Én biztos nem kérdezném meg őket.” (8)

„Ha valaki nagyon mélyen van, akkor ne legyünk meglepve, hogy túlságosan messzire nem lát. Tehát a megoldását abban a nagyon szűk körben fogja keresni.” (7)

„Az, hogy kimegyek és megmondom, hogy én ezt fantasztikusan kitaláltam, az nem működik. Nélkülük nem megy. Ők úgyis másképp látják a problémát, mint mi.” (17)

„El kell fogadtatnia az embernek magát. Ráadásul ez pont olyan, hogy a cigányoknak is van egy jellemzőjük. Ha valakiben megbíznak, szeretik, annak mindent. De egy idegennek semmit. ... Tehát annyi negatívumot kaptak már, hogy már nem akarnak csalódni.” (19)

„De ha kívülről bejön valaki egy ilyen környezetbe, azt mindenképpen ellenségesen fogadják. Az ilyen indiánok, fehér ember konfliktus. Nincs bizalom egy kívülről jövő ember felé egy relatíve zárt közösségbe. Nyilván a történet úgy kezdődik, hogy fel kell építeni egy bizalmat. ... Tehát úgy gondolom, hogy igen lehet ilyet csinálni, csak nem úgy, hogy most odamegyünk, és akkor mondjad meg, hogy mit szeretnél. Hát egy jó nagy autót meg szép nagy házat.” (9)

Az általános meglátásokhoz képest a lakópark kapcsán tovább diverzifikálódnak a vélemények annak tekintetében, hogy bevonják-e az érintetteket a program megvalósításának folyamataiba, és abban is, hogy szükség van-e erre, és mindezt hogyan kellene kivitelezni. Többeknél megjelent az a vélemény, mely szerint az egyszerű megkérdezés nem célravezető, így a bevonás módszertanára nagy hangsúlyt kell fektetni.

A kiskundorozsmai romatelepi látogatásaink során a lakók között felmerült az a vélemény, hogy a folyamatos külső segítség keresése nem vezet sehová, a cigányoknak önmaguk számára kell valami boldogulást találniuk, önmagukban kell keresni a megoldást. Így, ha célunk az érintettek későbbi önálló boldogulása, akkor a megoldást célszerű külső segítség esetén is a közösségből eredeztetni.

4.4. PRIMER KUTATÁSOM ÖSSZEGZÉSE

Ebben a fejezetben primer kutatásom eredményeit mutattam be, melynek során helyi politikusokkal, helyi szakértőkkel és helyi civilekkel folytattam le 20 mélyinterjút. A kutatás célja az volt, hogy feltárjam az interjúalanyok véleményét a szegénység és a szegénységkezelés témakörének kapcsán, valamint azokat a képességszemlélet tükrében kiemelt szegénységkezelési szempontok szerint rendszerezem. Eredményeim bemutatását második kutatási kérdésem megválaszolásával kezdem, mely a következő volt:

(2) Hogyan jelennek meg a képességszemlélet tükrében felállított szempontok a helyi politikai döntéshozók, szakértők és civilek gondolkodásmódjában a szegénység kapcsán?

1. Alapvetően a képességszemléletben való általános gondolkodásmód jellemző a megkérdezettekre.

2. A szegénységi csapda körfolyamatát az interjúalanyok jelentős része felismeri, azonban az előítéletek jelenléte a szegények „érdemtelenségével” kapcsolatosan néhány véleményben egyértelműen kirajzolódik.

3. A mentális folyamatok jelentőségének szempontja érezhetően kisebb súllyal jelenik meg az interjúalanyok általános véleményében a szegénységkezelés kapcsán, mint a képességszemléleti megközelítés és a szegénységi csapda felismerésének szempontjai.

4. Az egyediség szempontja kisebb hangsúlyt kap a megkérdezettek gondolkodásmódjában, mint a képességszemléleti megközelítés vagy a szegénységi csapda felismerésének aspektusa, azonban gyakrabban kerül elő, mint a mentális folyamatok figyelembevételének szempontja.

5. Az érintettek bevonását a megkérdezettek döntő része fontosnak érezte, ám az, hogy a megkérdezettek mit értenek érintetti bevonáson és annak mely formáját, mértékét tartják kielégítőnek, rendkívül eltérő volt.

6. A megkérdezettek sikeres programok létrehozásában gondolkodnak. Valódi eredményt szeretnének elérni az érintettek tulajdonságaihoz illeszkedő megoldásokra törekedve, a képességszemléleti megközelítést intuitív módon képviselve.

7. Az intuitív módon képviselt képességszemléleti megközelítés mellett annak egyes elemeit (az egyes szegénységkezelési szempontokat) már eltérő mértékben képviselik, azaz

nem tudatosul a véleményekben, hogy hogyan kellene a sikeres szegénységkezelési programokat felépíteni, a valódi eredményeket elérni.

A megkérdezettek általános gondolkodásmódjának megismerése után a hátrányos helyzetűek részére tervezett szegedi lakópark-projekt kapcsán vizsgáltam. A lakópark-projekt esete lehetőséget adott arra, hogy a megkérdezettek véleménye, gondolkodásmódja, perspektívája még mélyebben feltárássra kerüljön. A projekt ötlete intenzív reakciókat váltott ki. A lakópark ötletével kapcsolatban egyértelművé vált, hogy sokan ellenzik a program megvalósulását, amely azonban az egyes szempontok elemzése során kismértékben árnyalódott. A lakópark-projekttel kapcsolatos vélemények feltárássáént harmadik kutatási kérdésekre kerestem a választ:

(3) Milyen mértékben érvényesülhetnek/kellene érvényesüljenek a szegénységkezelési szempontok egy konkrét projekt, a hátrányos helyzetűek számára tervezett szegedi lakópark létesítése során az interjúalanyok szerint?

1. A lakópark konkrét esetében jobban megragadható a képességszemléleti gondolkodásmód, mint az általános vizsgálódás során.

2. A szegénységi csapda felismerésének szempontja erősödött a lakópark-projekt kapcsán. Az interjúalanyok jelentős része veszélyesnek érzi a lakópark megvalósulását annak tekintetében, hogy az újratermelheti a szegregációt, megakadályozva a szegénységi csapdából való kilépést.

3. A mentális folyamatok figyelembevétele a megkérdezettek gondolkodásmódjában csupán minimális szinten jelent meg a mélyinterjúk során.

4. A mélyinterjúk tartalma alapján elmondható, hogy az egyediség szempontjának kérdéskörét ösztönösen képviselik a megkérdezettek a konkrét projekt kapcsán, azonban az egyedi megoldások megtalálását nem feltétlenül az érintett közösség részvétele által képzelik el.

5. A program értékelése során nagyon megoszlanak a vélemények annak tekintetében, hogy bevonják-e az érintetteket a program megvalósításának folyamataiba, valamint, hogy szükség van-e erre, és mindezt hogyan kellene kivitelezni.

6. Ha egy konkrét projekt értékeléséről van szó, az általános vélemények kiéleződnek. [A lakópark esetén a képességszemléleti megközelítés és a szegénységi csapda szempontja erősödött. A résztvevők mentális folyamatainak kezelése teljes mértékben háttérbe szorult, míg az egyediség

szempontja ösztönösen jelent meg. Az érintetti bevonás fontosságának szempontja tovább diverzifikálódott.]

7. Konkrét eset vizsgálatakor a nézőpont beszűkül, az interjúalanyok általános meglátásai háttérbe szorulnak, részben átalakulnak. Az adott szituáció egy megváltozott álláspontot eredményez, amely nagyobb mértékben támaszkodik a megkérdezettek konkrét esettel kapcsolatos saját véleményére, saját intuícióira.

A primer kutatás eredményei alapján elmondható, hogy sem a képességszemlélet tükrében kiemelt szegénységkezelési szempontok együttes képviselője, sem az általános elképzelések konkrét esetre való átültetése nem valósul meg teljes mértékben, még elméleti szinten sem. Ebből fakadóan az általános elméletek, szempontok gyakorlati alkalmazásai még nagyobb kihívást rejtenek magukban. **Az elméleti és gyakorlati dimenzió összehangolása, valamint az általános és az adott eset kapcsán létrejövő elképzelések ütköztetése előre vihet a megfelelő szegénységkezelési programok kialakításának folyamatában.**

ÖSSZEFOGLALÁS

A modern társadalmak nagy kérdése, hogy felvesszük-e a harcot a szegénységgel, valódi sikereket szeretnénk-e elérni, vagy megelégszünk a látszólagos problémakezeléssel. Mindebben nagy szerepe van a gazdasági berendezkedésnek, egy-egy állam kormányzati filozófiájának, amelyek megfelelő formálása, alakítása azonban együttvéve sem tudja a szegények „képesse tételének” folyamatát helyettesíteni.

A dolgozat célja az volt, hogy Amartya Sen képességszemléletének tükrében javaslatot tegyen a szegénykezelési folyamatok minimálisan figyelembeveendő szempontjaira a szegénység dinamikájának mélyebb megértése által. A dolgozat további célkitűzései voltak, hogy megvizsgálja, hogyan jelennek meg ezek a szegénységkezelési szempontok a helyi döntéshozók, szakértők és civilek gondolkodásmódjában, valamint, hogy e szempontok milyen mértékben érvényesülhetnek/ kellene érvényesülniük a hátrányos helyzetűek számára létesítendő szegedi lakópark kapcsán.

Az első fejezetben a szegénység témakörét jártam körül. A következő főfejezetben bemutattam a szegénységkezelés gazdasági növekedésben rejlő lehetőségeit és korlátait, majd a képességszemlélet fő mondanivalóját, szegénységre vonatkozó aspektusait, kiemelve az egyediség, a deliberatív részvétel és a részvételi akciókutatás jelentőségét. Ezek alapján megfogalmaztam a szegénységkezelés átfogó stratégiáit megválaszolva dolgozatom első kutatási kérdését, egyben felállítottam primer kutatásom elemzési keretét:

Az első szempont, mely a dolgozatban kiemelésre került, **(1) a képességszemléleti megközelítés szempontja**. E szempont megtartása hétköznapi értelemben azt jelenti, hogy a beavatkozási, szegénységkezelési terveket annak tekintetében építjük fel, hogy az érintettek képesek-e kihasználni a programból adódó lehetőségeket, tudnak-e a fejlesztésekhez alkalmazkodni. Felruházzuk-e őket a megfelelő képességekkel, átváltási tényezőkkel ahhoz, hogy a változásokkal összhangban tudjanak élni. A második szegénységkezelési szempont **(2) a szegénységi csapda felismerésének szempontja**. Ez magában foglalja azt, hogy a beavatkozás motivációja az érintettek szegénységi csapdából való tartós kiemelése, a hosszú távú megoldásokra való törekvés, a szegénység körkörös jellegét megtörő beavatkozások alkalmazása. A szegénységkezelési aspektusok harmadik pontja **(3) a mentális folyamatok figyelembevételének szempontja**. Ez kifejezi a szegénységgel járó mentális funkcionalitás korlátozott voltát, a nélkülözés pszichológiai vonatkozásának figyelembevételét, valamint az önbecsülés, magabiztosság újraépítésének fontosságát. A negyedik szegénységkezelési aspektus **(4) az egyediség figyelembevételének szempontja**. Nem létezik két egyforma eset, egyén, közösség, társadalom, mely ugyanazokat a beavatkozási módokat kívánná meg.

Végül az ötödik szegénységkezelési szempont **(5) az érintetti bevonás fontosságának szempontja**, mely az érintettekkel való együttműködés jelentőségét foglalja magába.

Primer kutatásomban helyi politikusokkal, helyi szakértőkkel és helyi civilekkel folytattam le **20 mélyinterjút**. A kutatás célja az volt, hogy feltárjam az interjúalanyok véleményét a szegénység és a szegénységkezelés témakörének kapcsán, valamint azokat a képességszemlélet tükrében kiemelt szegénységkezelési szempontok szerint rendszerezem. A következő kutatási kérdésekre kerestem a választ:

(2) Hogyan jelennek meg a képességszemlélet tükrében felállított szempontok a helyi politikai döntéshozók, szakértők és civilek gondolkodásmódjában a szegénység kapcsán? Azaz: harmonizál-e a képességszemlélet az alanyok sokféle tapasztalatával, tudásával.

(3) Valamint milyen mértékben érvényesülhetnek/kellene érvényesülnének a szegénységkezelési szempontok egy konkrét projekt, a hátrányos helyzetűek számára tervezett szegedi lakópark létesítése során az interjúalanyok szerint?

1. Az empirikus eredmények szegénységkezelési szempontok szerinti értékelése

A megkérdezettek általános meglátásait illetően elmondható, hogy az interjúalanyok döntő része a képességszemléleti megközelítés és a szegénységi csapda felismerésének szempontjait határozottan képviseli. A mentális folyamatok figyelembevételének szempontja kevésbé jelentősen, de az egyediség szempontja is kisebb súllyal jelenik meg az interjúalanyok általános véleményében a szegénységkezelés kapcsán, mint a képességszemléleti megközelítés és a szegénységi csapda felismerésének szempontjai. Az érintettek bevonását a megkérdezettek döntő része fontosnak érzi, így e szempont képviselete is felismerhető az interjúalanyok vélekedései alapján.

A lakópark-projekt kapcsán kinyilvánított véleményekben erősebben tükröződik a képességszemléleti gondolkodásmód és a szegénységi csapda felismerésének szempontja, mint az általános elképzeléseik során. A mentális folyamatok figyelembevétele a megkérdezettek gondolkodásmódjában csupán minimális szinten jelent meg a mélyinterjúkban, csekélyebb mértékben, mint az általános gondolkodás során. Az egyediség szempontjának kérdéskörét ösztönösen képviselik a megkérdezettek, az egyediség fontossága explicit módon kevésbé jelenik meg az interjúkban. Az érintettek bevonásának

vonatkozásában szélsőséges véleményekkel találkozhatunk, ebben a témakörben a vélemények tovább diverzifikálódtak.

2. A gondolkodásmód keretéhez illeszkedő megközelítés: a képességszemlélet

A megkérdezettek általános vélekedéseiben **a képességszemlélet fő üzenete, a képessé tétel célja egyértelműen felismerhető**. Életszerű, hatékony, az érintettekhez illeszkedő programokban gondolkodnak a szegénységkezelés kapcsán, amelyek alapvetően figyelembe veszik az érintettek körülményeit, jellemzőit, és e tulajdonságokat tiszteletben tartva megfelelő alternatívát kínálnak jelenlegi helyzetük megváltoztatására. Fontos számukra, hogy a szegények helyzetbe kerüljenek, valódi lehetőségekhez jussanak.

Az interjúalanyok kívülről szemlélve a szegénység problémakörét, általánosságban egy fejlesztői pozíciót vesznek fel, sikeres beavatkozásokra törekednek. Közös bennük, hogy bár valamilyen úton mind kapcsolódnak a szegénység kérdésköréhez, – politikai tevékenységükből fakadóan, kutatási tevékenységük által, avagy szociális munkájukon keresztül – mégis a szegénység rendkívül különböző területeivel foglalkoznak, tapasztalataik legtöbbször jelentősen eltérő környezetből származnak. **Eltérő benyomásaik ellenére, a képességszemléletben való vélekedés döntő többségükre jellemző**, amely alátámasztja, hogy **a képességszemlélet a társadalmi integrációban való gondolkodáshoz jól illeszkedő, integratív szemlélet**, melyet a legkülönbözőbb területekről érkező kutatók, civilek, döntéshozók sok éves tapasztalatuk és intuícióik következtében „természetszerűleg”, gyakran nem tudatosan magukénak tudnak.

Ezáltal egyrészt információt kaptunk arról, hogy az elméletben megfelelőnek tartott multidimenzionális képességszemlélet jelen van a megkérdezettek gondolkodásmódjában, másrészt az eredmények visszacsatolást is jelenthetnek annak tekintetében, hogy a képességszemlélet valóban az emberi intuíciókhoz és különböző élethelyzetekhez rugalmasan illeszkedő elméleti keretrendszer, melyre a szegénységkezelési programok felépítése során indokoltan támaszkodhatunk.

3. A célok elérésének mikéntjei, az eredmények felé vezető út

Az interjúalanyok általános gondolkodásmódjának vizsgálata során felszínre került, hogy a képességszemlélet alapüzenete nagyrésztük vélekedéseiben felismerhető. Igaz, a képességszemléleti szemponton kívüli további szegénységkezelési stratégiákat már eltérőbb meggyőződéssel képviselik a megkérdezettek, amely szintén alátámasztja azt, hogy **a „képessé tétel” jelentőségét a legtöbben nem tudatosan tartják fontosnak**. Így e folyamat egyes elemei már nem élnek olyan élesen az elképzelésekben, mint maga a cél, azaz az „illeszkedő”, „megfelelő” megoldások megtalálása. A

„mit” kellene csinálni ebben az értelemben tisztábban él gondolkodásmódjukban, mint az, hogy „hogyan” kellene mindezt elérni. Tehát, hogy milyen úton kellene megvalósítani a „képessé tétel” célját.

Például a szegénységi csapda szempontjának vizsgálata esetén az interjúalanyok jelentős része megkülönböztette azokat, akik vélhetően saját hibájukból kerültek nehéz helyzetükbe azoktól, akik szituációjukban véletlennek tekinthetők. Mindez előítéletek jelenlétét feltételezi, hiszen a szegénységi csapda elfogadása éppen abban rejlik, hogy megértjük: az egyes tényezők kölcsönhatásaként létrejön egy körkörös jellegű folyamat, mely nemcsak fizikai és anyagi akadályt jelent a kitörésben, de sokszor például mentális nehézségekkel is jár.

A mentális folyamatok fontossága azonban még nem terjedt el az általános gondolkodásban, mint ahogy az sem teljességgel alapvető, hogy egyedi, kulturálisan illeszkedő megoldásokra van szükség a hosszú távú eredmények eléréséért. Az egyediség homályosságát az is alátámasztja, hogy bár legtöbben fontosnak tartják az érintettek bevonását – melynek során az egyedi jellemzők felszínre kerülhetnének –, annak mértékéről, módjáról megoszlanak a vélemények.

A részvétel ereje azonban a képességszemlélet alapján pont abban rejlik, hogy általa az érintettek saját boldogulásukhoz járulhatnak hozzá, befolyásolva saját útjukat, sorsukat. Ez azonban súlytalan elméleti várákozássá válik akkor, ha az érintetti bevonást csupán imitáljuk. Ennek jelentősége az elképzelésekben néhány interjúalany kivételével – akik teljesen egyértelműen a valódi bevonás mellett köteleződtek el – csak nagyon csekély mértékben ismerhető fel. Azaz az elképzelésekben nem tudatosul az, hogy hogyan, **milyen alapvetések mentén** érhetünk el sikeres eredményeket a szegénységkezelésben.

4. A perspektíva megváltozása egy konkrét esetpélda kapcsán

Az interjúalanyok véleményéből kiderül, hogy az egyébként képességszemléleti megközelítéshez jól illeszkedő cél megvalósításának – sikeres szegénységkezelési programok kialakításának – útja, az ennek során követendő szempontok nem jelennek meg egyértelműen az általános elképzelésekben. Mégis, összességében rendelkeznek egy saját általános képpel a szegénységkezelésről a szempontok különböző képviselője mellett. **Ez az általános kép azonban egy konkrét projektre vonatkoztatva jelentősen megváltozik.** Ekkor a nézőpont fókuszáltabb lesz, a gondolkodás irányát nagymértékben meghatározza és beszűkíti az adott eset. A megkérdezettek eredeti elképzelése háttérbe szorul, némileg felbomlik az új, konkrét információk tekintetében. **Ekkor nagyobb mértékben támaszkodnak saját véleményükre, saját benyomásaikra, tapasztalataikra, jellemzően abból a szemszögből, környezetből kiindulva „értékelnek”, amely megerősíti, támogatja eredeti álláspontjukat az adott esettel**

kapcsolatban. Ez nem azt jelenti, hogy az általános gondolkodásban képviselt szempontok eltűnnek, semmissé válnak, pusztán az arányok változnak meg és a vélemények kiéleződnek egyik vagy másik szempont előnyére illetve kárára.

Az elméleti részben láthattuk, hogy legalább a kiemelt szempontok **együttes figyelembevétele szükséges**, hogy a képességszemlélet tükrében hosszú távú, sikeres, „kimozdító” szegénységkezelési programokat hozzunk létre. Egyelőre azonban úgy tűnik, sem a szempontok együttes képviselése, sem az általános elképzelések konkrét esetre való átültetése nem valósul meg még elméleti szinten sem, így **a távoli szemléletben felállított elméleteink gyakorlati alkalmazásai számos nehézséget hordoznak magukban.** A szempontok gyakorlati átültetése az adott esethez kapcsolódó saját „érzéseinktől”, véleményüinktől való eltávolodást, önmérsékletet, az előítéleteink háttérbe szorítását követelné meg.

Nyilvánvalóan ezek levetkőzése nem parancsszóra történik, ám annak a tudatosítása, hogy bizonyos folyamatok átgondolása, szempontok figyelembevétele szükséges, hogy ha az egyébként eredeti elgondolásunknak megfelelő eredményt szeretnénk elérni, nagyban elősegítheti a hatékonyabb, valódi eredményt hozó programok felépítését. **Az elméleti és gyakorlati szint közötti kapcsolat megteremtése, valamint az általános és konkrét elképzelések egymáshoz való közelítése nagy előrelépést eredményezhetnének a szegénység enyhítéséért folyó munkában.** A képességszemlélet tükrében kialakított szempontrendszer jelentős segítségül szolgálhat a szegénységkezelési programok kialakításakor, melynek azonban további részletezésére van szükség annak érdekében, hogy az jobban segítse a döntéshozókat a képessé tétel folyamatát szem előtt tartó szegénységkezelési stratégiák felépítésében.